БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсII 1.
1932/Књ. СВ.
333. 3.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

СПОМЕНИЦА

ЂУРЕ ЈАКШИЋА

НОВИ САД
ГОДИНА CVI * КЊИГА 333 * СВЕСКА 3
СЕПТЕМБАР 1932

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

СПОМЕНИЦА

БУРЕ ЈАКШИЋА

НОВИ САД
ГОДИНА CVI * КЊИГА 333 * СВЕСКА 3
СЕПТЕМБАР 1932

КНВ. Стр. 2 С 139

Штампарија Дунавске бановине а. д. у Новом Саду 1932

Бура Јакшић

I

Ђура Јакшић*

Глас грозе, страха, грома, олује,
Уз песму треба громко да хује,
Да чује свете, чују нељуди
Громовну песму србињских груди!..

Ђ. Ј. *Косово*

Славимо стогодишњицу од рођења једнога од првобораца Омладинске идеје ослобођења и уједињења народног; песника чија је песма громко хујала у оним данима припреме, надања, и борбе за циљ коме смо тек ми доспели; који је горео и изгорео у жудњи да види цео свој народ слободан, па и сви патници, какав је и сâм био, да дигну главе на сунцу слободе; који је своју судбину и своје биће тачно обележио у стиховима:

Много ли сам страд'о, кад се срце сети:
Никад добро јутро, никад добро вече,
Мени ноћца никад лако не протече...
— — — — — — — — —
Од груди се мојих вечан огањ створи,
Да у њима душа пре рока изгори...

Ђура Јакшић, син нашег питомог Баната, понео је у живот један жив дух и снажан таленат; осетљиву душу, склону сањалаштву и мистици; по невољи, због поремећена домаћег васпитања, недисциплиновану вољу, већ од природе тврду и несломљиву. Па ипак, крај свих недостатака његова уметничког пера и кичице; крај свих погрешака које је чинио, и највише према себи, — оставио је он у народу своме светао спомен, јер је баш са своје несломљиве воље, по чуственом настројењу његову управљене на добро, био *изразита личност*, стајао увек уза своје уверење, и на једном знатном времену, нашег политичког

---

* Говор у свечаној академији о прослави стогодишњице од песникова рођења, 25 септембра 1932 у Вел. Бечкереку.

и социјалног препорода, као песник оставио видан печат своје енергичне сарадње.

Отац Јакшићев, свештеник у Српској Црњи, био је, како га он сâм приказује, честит човек и узоран пастир народни. Крај свих диференција што их је имао са оцем, тако да су се једно време сасвим били разишли, сачувао је он према њему нежну љубав, и поштовање које се има према човеку објективно гледајући на његов карактер и на његове врлине. Страдање његова оца у мађарској револуцији и мученички венац који је понео овај неустрашени бранич народни у оном времену кад је наша војска узмакла и све живо бежало испред силе и зулума непријатељског; чини главну садржину Ђуриних *Успомена* (другу Јов. Јовановићу), писаних после двадесет година иза догађаја. Један одломак из *Успомена* казаће нам више него што бисмо иначе могли одредити карактер честитог поп-Дине.

Беше Велики Четвртак 1849 године.

Народ се искупио на бденије и с побожним срцем ишчекиваше да се молитва са свештеникових усана захори. Двери се отворише, а из њих лаганим и озбиљним кораком ступи мој отац. Још му у оно доба беше црна брада, црна кâ она одежда коју је, као православни свештеник, страсне недеље облачио.

У руци је држао златан крст.

У црним очима светлео му је огањ, чело му беше бледо, образи румени — свети пламен побожности и одушевљења преобразио је све што обично беше у створу његову; задрхташе му усне, у сувој руци затрепта светлост златнога крста.

Глас му је стрепио:

— Синови православне цркве! Синови народа! Синови слободе!... Вашу браћу потиснуше душмани народа нашега: обале Бегеја, Мориша и Тисе црвене се од крви њихове. Книћанин је побеђен, Микло је погинуо!... Ах, страсна је недеља, изгибе цвет народа нашега!...

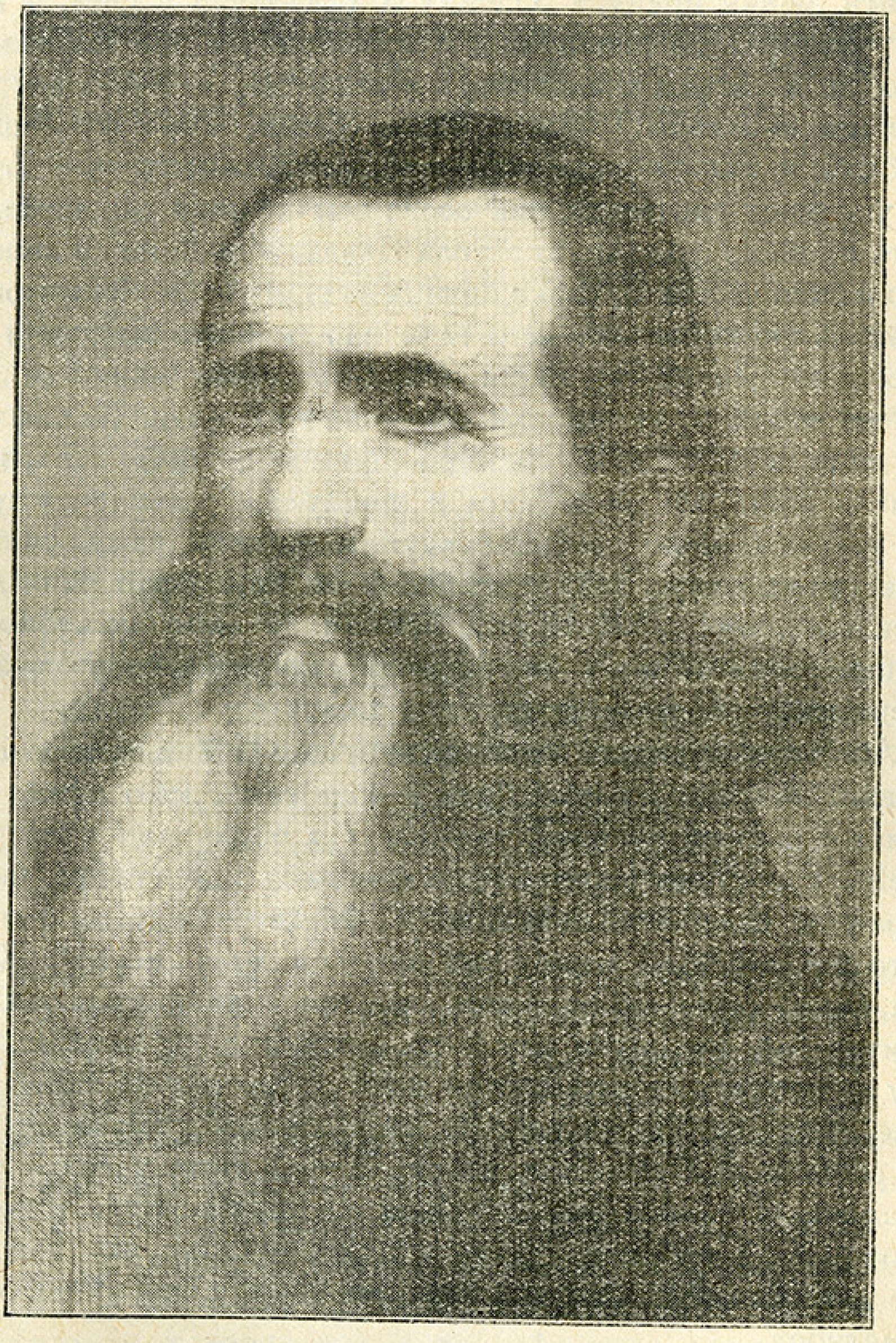
На те је речи клонуо народ, сузе му се ледише по глатком мермеру, а од груди се мермер стварао. Жене су дрхтале од страха. Само младићи стискиваху песнице, нестрпљиво чекајући свршетак злокобне беседе.

— Христос, спаситељ људи, народа и векова, ове је страсне седмице испио горку чашу, да својом крвљу у крв свију народа и свију векова улије аманет: *једнакости, братства и слободе.*

— Идите, гините за слободу! Гоните угнетача њенога!... Идите, помешајте своју племениту крв са крвљу пострадавшега за вас и за род човечји!...

Тако је отприлике говорио верни пастир своме народу, а

На Велики Петак освануло је пет стотина косача, мрка погледа, чврсте деснице. Ма који спахија у земљи мађарској обрадовао би се овакој моби, али сад стрепљаше, јер то не беше гомила жетелаца, него чета дивљих осветника, која не тражаше богате њиве да их покоси, него да их својом и душманском крвљу ороси...

Дионисије Јакшић, отац Ђуре Јакшића

Ето, драги пријатељу, са тога ми доброга оца осудише на смрт.

Са те големе кривице, како даље прича, Ђура је морао оставити нејаку браћу и родбину и тумарнути у свет, а кад су Руси учинили крај револуцији и избавили му оца из тамнице, застао га је сасвим измењена: проседео је, а очи нису више имале оне светлости, беху тамне и упале; лице му беше као снег бело, и сад му изгледаше много лепши него пре. Ђура је кроз уметност гледао на лик свога оца и, како сâм каже, више је пута по њему моловао апостола Павла, и свакоме се допало то мудро и озбиљно лице; свака цртица на њему беше пуна израза . . .

Из карактеристике што ју је дао о своме оцу, који му је стајао као модел у причи *Попа-Тихомир*, види се даље да је тај човек имао широко срце пуно милости. Кад је поред своје деце, а имао их је седморо, примио у своју кућу и двоје сирочади свога покојног друга и пријатеља, тада је душу Ђурину потресло неко необично чуство: милина, сажаљење, саучешће према онима који страдају, и он није имао речи да све то искаже своме доброме оцу, него га је само пољубио, и у том пољупцу — они су се разумели; драгоцен податак за карактеристику једног и другог.

Али, сем ове црте човечности у карактеру његова оца, у душевној природи његовој била је још једна, врло важна за разумевање нашега песника, узимајући у обзир моћ и могућност наслеђа. Поп-Дина уживао је у живопису и у музици; читао је биографије славних сликара, па му је много причао о њима и „чисто му је сладио живот тих великих живописаца". Кад би Ђура радио своје слике, његов би отац знао преседети каткада по читав дан, гледајући пажљиво сваки повлак његове кичице. Међу тадашњим свештеницима који су познавали иконе Данијелове, редак је био да није на њега „викао", док га је његов отац обожавао. Слушајући некога Немца, онде у селу, који је био дилетант у виолини, поп-Дина би више пута, изненађен, рекао: „Ове жице имају срца, и плачу и смеју се: као после кише дуга на небу". Све ово, без сумње, одаје један виши смисао за уметност.

Своју матер изгубио је Ђура кад му је било тринаест година. У најнезгодније доба развитка био је лишен материне љубави и васпитног старања, и он је то дубоко осећао и у животу тешко откајавао. За доказ шта је он, и тако рано, изгубио у својој матери, не би требало ништа друго наводити него познате стихове у оној најлепшој визији његовој (*На Лиш., Поноћ*):

О, мајко, мајко! о, мила сени!
Откад те, мајко, нисам видео,
Никаква добра нисам видео . . .

Али он се више пута сећа своје мајке, највећега свога добра. У песми *Сīомен* сећа се своје мајке кад је била на самрти, и завршетак песме казује готово исто:

Сам на свету, самац без помоћи,
Сам се верем по црнојзи ноћи
И уздишем у тешкојзи злоћи:
Кад ће крајњи — кад ће чàсак доћи?

Поред болова са ране смрти материне, осетио је он, врло рано, и болове са губитка своје прве љубави. Стајао је с њом већ пред олтаром *(Све је īрошло)*, али га је из дивнога сна смрт њезина пробудила. У песми *Моји болови* јада се:

Ја имадох мајку своју,
Која ме је миловала,
Ја имадох љубу своју,
Па се с мајком гробу дала . . .,

а највећи му је бол што га и живот није оставио кад су га „сви оставили". „Најмилији нису ми на свету" каже у песми *Ах, живōту . . .* У *Искушенику* јављају се опет визије милих лица:

Једно бледо, болно, мучено сузама,
Друго лепо, мило, као ружа сама;
Једно сузе лије, а друго се смеши;
Једно очајава, друго болног теши . . .

Тако је наш осетљиви песник већ зарана морао да поднесе јаке ударе судбине, као што је касније цео његов живот био борба са судбином, која је дȇлом изван човека а дȇлом у њему самом, и не зна се да ли је више патио од оне прве или од ове друге. Каже се обично да је свако своје среће ковач, иако у тој пословици једва има пола истине; јер човек је не само вољно, него и разумно, и чуствено биће, и стоји до тога у којем размеру суделују ове душевне снаге на изградњи његове судбине; какве су, колико се њима служи и како реагира на спољашњи свет и прилике које по себи чине једну половину његове судбине. Немоћ за борбу човекову са оном судбином споља изразио је он са резигнацијом у стиховима:

Али једно срце, друго судба жели,
Ја по судби морам што она придели . . .

и кад је већ тако, за свој део, као оно Херкуло на раскршћу,

од две животне стазе одабрао је он, не ону с цвећем, него другу с трњем:

Гвоздене су ноге моје:
Идем трњу да се врнем.
Ја уступам цвећа стазе
Којима је нога мека;
Нек' по цвећу жене газе,
А трње је за човека.

Свесно и вољно је он себи одредио стазу живота; знао је он да се у животу лакше пролази кривудавим стазама, али да те кривудаве стазе нису часне, и он је себи створио принцип да *једним правцем* прође кроз живот. Он је тако морао, јер је био *карактер*, па зато и цео његов књижевни рад, све што је мислио и говорио, има *један* печат, печат необилазног принципа: рушити све што не ваља, борити се против угнетача народних и рушитеља слободе човечанске. Чудно је само како није могао опазити да савременици рђаво награђују оваке услуге те је више пута јаукнуо газећи по трњу; али зато је, чим је заклопио очи, постао славан, и његова слава траје и трајаће докле буде његова народа, јер наш народ воли подвижнике и мученике, а не признаје величине без жртве. „Земаљско је за мално царство".

Најлепша црта у карактеру Ђ. Јакшића — то је искреност и истинитост, у првом реду према себи самом. Тек човек који има смелости сâм себи и о себи да каже истину, нека је она и горка и нека он по трагици своје природе и даље остаје исти, има право да каже истину и другоме и о другоме. Онај учитељ четвртог разреда што у приповеци *Чича Тима*, у напитом стању, наздравља „лепој Гркињи", одлично карактерише њега самога. То је једна од ретких, реалистички приказаних, сцена у његовим причама. Ђура је знао пити јуначки, иако је осуђивао крчму и пијанство, а знао је и правдати ту своју ману, онако отприлике како је правда несрећни Живко (у причи *Једна ноћ*) пред побратимом Миладином: „Ја, видиш, да не пијем, бих умро, или бих полудео... Али овако, ето, као што ме видиш, жив сам!" ... У оној сцени он је сам себе искрено и поштено приказао, али кад погледамо на његово друштво, мана је његова била ситница спрам грехова и мана тога друштва. Зна се да је Ђура у друштву знао бити незгодан, баш са своје смеле отворености, ироније и сарказма, и то му је више шкодило „каријери" него његова мана по себи. Он је још имао потпуно право да своје мане и недостатке мери према *својим*

вредностима, које су биле кудикамо веће, и он је био присиљен да их подвуче неколико пута, доведен у најнесрећнији положај за човека који је свестан да живи за нешто више и своју најбољу снагу да даје за опште добро, и онима који му нису били дорасли ни у ком погледу, да довикне: *„Бушите, ћуш'те!“*

Узвишен над сваком подлошћу и лажи, он је требао „само да пусти крила немарна“ па да се дигне небу под облаке *(Орао)*. На врлетном вису своме камо су га узвисили „чуда и отрови злобног света“, сачувао је за себе оно што је највише ценио: *слободу;* осећао је свом душом својом да је уопште зло — бити међу људима, и своје очајно незадовољство исказао је много пута, најлепше и најснажније у оној исповести својој мајци :

Под руку с злобом пакост путује,
С њима се завист братски рукује,
А лаж се увек онде находи
Где их по свету подлост проводи;
Ласка их двори, издајство служи,
А невера се са њима дружи . . .

„Живот је жалостан“ и „у свету нема љубави“ — био је крајњи резултат његова животног искуства, а срце о којем људи мисле да је створено само за љубав, како каже Станиша *(у Јелисавети)*:

Зар има срца чедо невино?
Људске су груди, Миро, без срца,
А то што таким крсте именом,
Гадно је клупче самог отрова,
У њем' се легу чеда зависти:
Издајство, злоба, пакост, невера;
Па кад одрасту, кад набујају,
Верна се браћа снажно загрле
И, заверив се чуда стварати,
Поштење кољу, гоне невиност,
И сваку искру добра, крепости
Отровом своје паре каљају . . .

Овако гледање на живот и свет назива се обично „песимизмом“, али то је само *реч* којом се људи испомажу у несрећној класификацији, а дубље не загледају у суштину ствари. Људи који дубоко мисле и осећају, гледају на суштину ствари друкчије; то су они велики идеалисти каквих је увек било и биће, вечне зубље у помрчини света које никад светлост не губе, све дотле док човек не буде доиста човек.

Ђура Јакшић је, уосталом, имао тежак живот, а највећи

терет што га је на себи осећао, долазио је од незадовољства самим собом. Својим образовањем и спремом није стигао онамо куда га је његов дар упућивао; дух је његов угледао светлост коју није могао домашити, и то га је болело. У данашње време нарочито, мало је људи који ће то и признати, *сами себи*, као што је он признавао. Људи се обично сами себи допадају толико, да не виде ни једнога свога недостатка, и чим су мањи — тим више.

Прва три разреда гимназије у Сегедину једва је свршио. Каже се да није могао учити „напамет", и стога да није могао напредовати. Веројатно да се живи дух његов, недисциплинован, уметнички настројен, није могао лако спутати учењем „напамет", поготову ако је у његовој школи *што било главно.*

Отац његов, како смо га напред познали, иако незадовољан, срећан је ипак што се Ђура већ у Сегедину показао као добар цртач, и шаље га најпре у Темишвар Дунајском, где уједно учи и немачки; затим у Пешту (у јесен 1847), у академију уметности, али већ спролећа 1848 мора да се врати кући због револуције. Брижни отац његов шаље га сад у Вел. Бечкерек чувеном сликару Данијелу; код њега је и на стану и, поред сликарске уметности, учи немачки и чита немачке класике. Револуција, међутим, узима све већи мах, и Ђура се враћа кући. Сад настају за њега страховити доживљаји „бојне муке": и сâм се бори, младић у 17-тој години, с „последњом одбраном" на Мокрину, али се борба свршила несрећно по наш народ. Чули смо напред шта је било с његовим оцем, који није хтео оставити свога народа и свога огњишта. Ђура се некако спасава у Београд, ради на надницу и служи. После кратког времена враћа се кући, и у Кикиндском својевољачком баталијуну учествује у походу бана Јелачића, али после несрећне битке код Киш Хеђеша једва је умакао, и опет у Београд. Кад су Руси учинили крај револуцији (Вилагош, августа 1849), буде и Ђурин отац ослобођен.

Ратни догађаји и пустош коју је оставила револуција дубоко су запарали у његову осетљиву душу, и он, колико год је грмео у својим песничким производима против непријатељâ нашега народа и позивао у бој за ослобођење, није могао а да не осуди, са гледишта човечности, борбу и ратове међу народима. У причи *На мртвој straжи* слика Марко Лаковић своме сину Тани, који баш полази у Херцеговину да се бори за слободу, крваво страдање нашега народа за Буне и његово јунаштво, па између осталога:

То беше прва битка, Тано. Ту сам први пут видео како људи гину... Једни траже власт, ишту право, употребљују силу да могу свога ближњега на вешала бацити, народе газити... Други, преугнетени, траже слободу и за њу проливају крв своју. И једни и други кидају, раздиру један другога као гладни тигрови; убијају се као џелати, без срца, без душе... Тек кад се борба сврши, онда човек види дело своје: гледа жалосно поље с мртвим и рањеним лешевима; онда увиђа да се с њиме никаква звер сравнити не може, и тек у томе магновењу може човек с пуним поносом рећи: „Шта су тигрови, шакали, вуци?,.. Ја сам човек!... Најсавршенији сам од свију зверова!"

Јасно је да кроз Лаковића сâм песник говори, јер одмах затим казује о жалосном резултату наше борбе, каква је била награда за нашу крв и сузе у тој дивљачкој борби. Како на овом месту тако и иначе, Јакшић је оштро осудио наше измењарство туђину, а за ситне мрвице које нам је милостиво делио. У драми *Јелисавета* ова је идеја носилац радње и догађаја.

Године 1851—53 провео је Ђура у Бечу, али ни тада није радио на систематском образовању за своју струку, сликарску уметност. Па ипак, у друштву које је затекао у Бечу (Бранко, Даничић, Јован Јовановић, Ђока Поповић, Полит-Десанчић, Јован Бошковић, Стева Тодоровић, Новак Радонић и др.) нашао је најбољу школу за позив на који га је упућивао његов снажни таленат. У том друштву запојио се он омладинским идејама, а није му много требало; за његов живи дух било је довољно да слуша чиме се ови људи заносе. У тој поетској атмосфери, добивајући и потицаје на лектиру, он је пропевао. Петефија и Бајрона, с којима је имао донекле заједничку судбину, познавао је израније; у Бранку и Јовану Јовановићу имао је угледе и учитеље, и тако се године 1853 појавише у *Летопису Матице Српске* његова песничка *Првенчад*. Касније ће он постепено напредовати и бити сарадник на свима угледним нашим часописима и листовима који су се сматрали напреднима.

Пошто је пола године провео у Минхену, у јесен 1854 дошао је у Кикинду и остао до краја 1856. Сликао је и од зараде живео, али његове наде да ће се овде, у своме крају, моћи станити и живети од своје вештине, нису се испуниле. Међу своје дође и своји га не примише. „Ја нисам за ове људе, пише 28 маја 1856 Ђоки Поповићу, нит' су они за мене: размажени, горди, сујетни, прости, неваљали, сваки напредак угнетавајући. Богати су џиције, званичници су глобитељи, а сви пакосни. Ако још дуго овде остати узморам, дешперираћу". Још је у причи *Сирота Банаћанка* подигао посебан споменик проти Кикиндском. — При крају 1856 нашао се

у Новом Саду, међу својим пријатељима, али чини се да ни овде није био задовољан, а ни пријатељи њиме, те се бави мишљу да се замонаши. Одлази у манастир Крушедол да огледа живот калуђерски, па кад је видео да тај живот није за њега (песма *Искушеник)*, одлази у Београд да тражи службу. И сад настаје његово странствовање по Србији, у служби учитеља, најпре у Подгорцу и Сумраковцу (округ црноречки), 1857 до јула 1858; незадовољан је приликама и људима, али, као што онај старац у недовршеној причи *Куршум* мисли да је највећи песник — *йрирода*, под утицајем величанствене природе у оним крајевима, и не само сада него и касније, певао је он најлепше своје песме, као што му је српијанско село и паланка дало грађу за приповетке са највише реалистичких потеза.

Око половине 1858 враћа се он у Београд, и ломи се на коју ће страну; прима се, међутим, за учитеља цртања у једној приватној школи (Шпачек), али, тешко осећајући недостатке у својој сликарској вештини, помишља на Нидерландску, пише оцу и тражи помоћ. Како отац неће више да зна за њега, 1860/61 поново је учитељ основне школе, и сада у Пожаревцу, но и ту се непрестано нада однекуд помоћи да пође на изворе велике уметности. Незадовољство самим собом све је јаче, и у писму Ђоки Поповићу од 8 октобра 1860 пише: „Ја сам врло нестрпљив. Видим сâм да ништа не важим — молер нисам а списатељ нисам. Изгубио сам се". Како је нешто раније у *Даници* (бр. 23 од 30 септ.) читао *Пријашељско йисмо уреднику* у којем анонимни писац, између осталога, напомиње како у *Даници* прозни писци управо не знају на чему су, сем једнога да слабо разумеју теорију, а да ни један вештак без студија ништа не почиње; Ђура у истом писму Ђоки Поповићу искрено признаје: да је цела истина што је онај у *Пријашељском йисму Даници* приметио „да немамо ниједан претходних студија. Ја, ево, четири године како не само што не радим, него још међу онакима живим који ван лажи ништа не чине".

Био је ово одлучан моменат у његову животу, последњи покушај да се реши „покваренога света" („Нећеш ми веровати до ког су степена покварености дошли. Честитији упрли очи у кнеза и отуда се помоћи надају; ал' не верујем". Писмо 5 новембра 1860) и да још једном огледа свој таленат: „да не би презрео сам себе, погазио дар божји". Неочекивано, он се жени (4 јуна 1861); отац му је дошао на свадбу и обећао помоћ за даље студије, и са добром својом женом, кћерком учитеља у

Пожаревцу, која није имала никаквих пара ни мираза, до поштења и скромности, одлази поново у Беч, у септембру 1861. Отац му даје обећану помоћ, пријатељи га помажу, и он се озбиљно лаћа студија сликарске уметности. Тада се ваљда први пут у животу осетио срећним (песма *Поток жубори . . .*):

Заборавио сам терет и тугу,
мрзост, кајање живота свог;
— — — — — — —
„Јеси ли срећан?“ питао сам се.
Срећан сам, срећан! . . . О, Боже мој!

Али, зачудо, крај све среће, Беч му се сада није милио; није било више онога старога друштва, тадашњом омладином није био задовољан, и стога му се чинило да је „пре боље било у њему“; штавише, мрско му је све што год је видео у њему. Првих дана био је као болестан, а наводи за разлог што „од природе воли миран и управо српски начин живљења“ (Писмо из Беча од 5 нов. 1861). Види се ипак утицај средине у којој је дотле живео, ма колико да је био њоме незадовољан. После извесног времена води жену кући и, ма да према жени није био нежан (као што се исповеда у једном писму своме пријатељу), по растанку с њоме пева јој низ песама *Љубав*, нежних, срдачних, најлепших међу његовим љубавним песмама, иако са подељеним осећајима: према њој и према народу свом.

У Бечу је провео до јулија 1862, и уверио се да не може даље, да је све доцкан, а нису му достајала ни средства за живот; долази у Нови Сад, где се настанио као сликар и живео од кичице и пера, релативно у повољним материјалним приликама. Матица Српска наградила му је прву драму *Сеоба Србаља* са 100 дуката, али како он никад није знао штедети, кад је допао невоље, у мају 1863 одлази опет у Србију, и у августу те године постаје учитељ основне школе у Пожаревцу, у октобру учитељ цртања у Крагујевцу. У писму своме „племенитом Ђоки“ пише 30 нов. те године да је постигао што је желео, али је у том писму и она жалосна исповест његова: увидео је, вели, да не може никад до оног уважења доћи које би можебити желео или заслужио, и држи да је то због његове нарави, која је „доста нехармонично“ у њега смештена („ја не могу бити солидан, но или развратан, или пак понизан мекушац, да ми је и самом гадно од мене“); видео је да су га и пријатељи, и други људи, више уважавали и љубили кад је од њих уда-

љено живео; он се лако заноси кад га хвале и уздижу, али исто тако заноси се у љутини кад га вређају и задиркују; међу људима које не може уважавати, не гризе га много савест и кад што слудује, зато да је и оставио Нови Сад. Прилазећи себи овако искрено и отворено, он са истом строгошћу говори о Крагујевчанима, и сем онога како гледају на „Војвођане т. ј. Швабе", жали се на њихову слабу тежњу за просветом и науком („Њима *ништ'* није нужно што они не знају — а почем *ништа* не знају: не треба ништ' ни да уче! Због памети!")

Несавлад, какав је био, и никад задовољан, 1865 постаје учитељ у селу Сабанти (Јагод. округ), где је испевао две најлепше своје песме *(На Лиц., Вече, Поноћ);* 1866 по трећи пут долази у Пожаревац за учитеља IV разреда основне школе, а 1868 премешта се за казну у Рачу (Крагуј. округ); овде долази у сукоб с влашћу (држи слободњачке здравице у духу Омладинском) и 1869 је привр. учитељ цртања у Јагодинској гимназији; 1871 буде отпушген из службе „због непристојног владања" и затим годину дана живи од своје уметности, злопатећи. Год. 1872 у новембру, милошћу кнеза Милана, добива место коректора у Држ. штампарији (у Београд је дошао јануара 1873) и у томе звању променио је светом 16 новембра 1878.

Биографија Ђ. Јакшића, и овако у најкрупнијим потезима, јасно нам предочава колико је његов живот био узнемирен, несталан и, објективно гледајући, бедан; колико је требало храбрости и несломљиве воље да прође кроз такав живот па да остане „човек и челик", у историји наше књижевности, нашег национално-културног и политичког живота да осигура себи угледно место. Не може се, уосталом, рећи да је тај и такав живот, са утисцима које је он примао на разним странама и у различитим срединама друштвеним, био на штету његова песничког стварања. Напротив, за потицаје и инспирацију био је тај и такав живот плодоносан; али, кад се узме у обзир његово непотпуно образовање, мора се ипак зажалити што је Ђ. Јакшић, мање или више, био остављеи својој судбини и своме таленту. Њему је требало ипак више мира за рад, више договора са људима од књиге и науке. Ову своју невољу обележио је у писму Ст. Новаковићу:

Та не видиш ли, болан, да ми не даду прилике ни да радим — а, ево, осећам да бих боље и више могао радити него сви ваши Банови и Малетићи ускупа; мени само вали друштво, т. ј. људи с којима бих се могао разговарати о своме послу — а не као на *Јелисавети* што сам морао

три-четири пута прерађивати и преписивати; и то све само зато штосе не имадох с ким саветовати.

У Београду су, свакако, за њега биле повољније прилике, утолико што се смирио на једном месту и већ једном нашао у културној средини. Ту је он развио и свој најживљи рад на приповеци, сразмерно врло продуктиван кад се има на уму да је од 1874 озбиљно поболевао, а ту је довршио и своју последњу драму *Сташоје Главаш*, оставивши је недорађену, као што је оставио недовршенима и неке своје приповетке шире концепције *(Сирота Банаћанка, Српско Чобанче* и *Рашници*; ову је мислио разрадити у роман.)

Главни извор његову незадовољству био је у осећању личних недостатака, у недовољно култивисаном таленту. За сваку већу ствар израђивао је он „планове", мењао их и прерађивао, за једну приповетку радио више концепата.

Раније, своје песничке производе остављао је он редакторима (Ђоки Поповићу) на милу вољу, да са њима чине шта нађу за добро. Слушао је естетичара Андрејевића, али каткад се и бунио, и овога благонаклоног свог оцењивача није хтео у свему слушати: *Себу Србаља* „није имао воље" да прерађује према његовим примедбама. У моментима, његов се дух пропињао да сâм собом стигне на замишљену висину, и у томе пропињању он је и грешио. Колико год је био борбен, са својим срцем имао је да издржи најтежу борбу, и незадовољан собом, он је то незадовољство уносио у све прилике живота:

О, срце моје, болано чедо,
Цели сам свијет из тебе глед'о . . .

Стога у њега има тако мало хумора, а да га је било у његову таленту, то одлично сведоче и она ретка места у његовим приповеткама (нарочито у *Чича-Тима*) и у песмама једва нешто што опомиње на хумор *(Отац и син)*. То ће свакако потврдити и скица шаљиве игре која му је остала у рукопису. Нема сумње да је читао Гоголља.

Било би, међутим, сувишно проверавати његово *знање* и тражити непосредне књижевне утицаје у његову делу. Он је, без сумње, много читао и, како смо видели, *рано* је почео читати, али биће да је и за њега „живот човечји био цела библиотека", као што каже за попа-Тихомира. У духовној атмосфери свога времена он се врло брзо снашао: лако се уживео у дух романтике, и био је наш најизразитији романтичар, као што се врло лако уживео у идеје Омладинског покрета и савременог

либерализма, и, већ по својој природи, био наш најизразитији песник-слободњак.

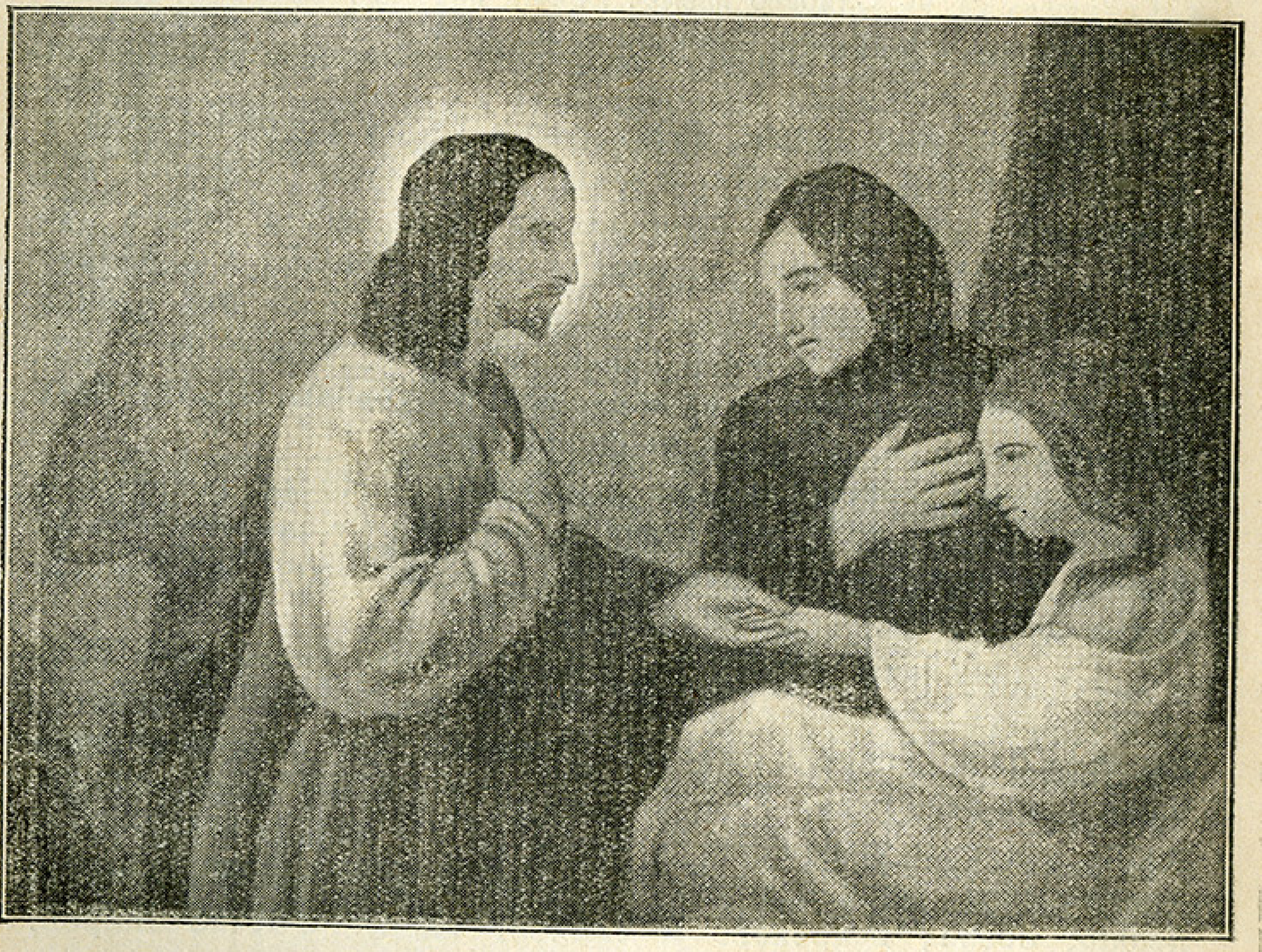
Главно обележје романтици у првој половиии 19 века даје борба за народни језик у књижевности. Кад се Ђура Јакшић појавио у књижевности, ова је борба била завршена, и он је, без икакве теорије, спомоћу својих практичних учитеља у Бечу, већ од почетка разумео о чем се ради. Он се, без икакве школе у томе, знао пренети у менталитет Црногорца и Херцеговца и говорити (лица) њиховим језиком. То што је његова *Сеоба Србаља* 1862 награђена у Матици Српској, имало је своје оправдање нарочито с те стране што је у драми језик био, за оно време, беспрекоран. Јов. Ђорђевић је говорио о несрављено лепој дикцији, а Јов. Андрејевић, сем што истиче многе поетичне лепоте, каже за језик драме да је *не може бити лепши:* нигде натеге, као да није писано у стиховима.

Романтика је тражила оно оригинално стваралачко у духу народном, срушивши преграду између високе књижевности и простонародне. Јакшић је и ову тенденцију романтике врло добро схватио: био је он по свему и свачем народски човек; иако народну песму није копирао, његова песма дише духом народним. Штета је само што је он, поред ове добре тенденције романтике, присвојио и ону лошу која га је у свему епском што је писао, удаљила од духа наше народне поезије. Као што сам на једном месту напоменуо да је велика штета што је Бранко певао своје епске песме под утицајем Бајрона, а није остао на класичном земљишту народне поезије (како су то учинили Његош и Мажуранић, подигавши је на виши степен уметности); тако је исто велика штета што је и Јакшић, у свему епском што је написао, ишао трагом Бранковим. А како и његове драме имају више епски карактер, то и у њима превлађује романтика, туђа духу наше народне поезије, па му стога ни карактери, сем неких изузетака, нису верни, народни, а није му чак ни лирика верни израз народне душе. (Упореди песме *На ноћишту, Небо моје..., Кроз поноћ, Поток жубори,* циклус *Љубав, Црногорац Црногорки, На Лиј., Вече* и *Поноћ* са патетичном лириком у његовим еп. песмама, причама и драмама).

За снажење духа народног романтика је у прошлости народној (Средњи век хришћански и витешки) тражила светле слике, а ако је ико имао разлога да се на прошлости загрева и на њој да „снује будућност", то смо имали ми Срби: на стару славу, на Косову закопану, упућивала нас је нарочито

народна песма, васкрсла (тако рећи) у свој лепоти својој баш у поводу романтике. Највећи наш песник, *Народ*, конципирао је нашу сјајну и тужну прошлост не само за наше песнике него донекле и за историке. Култ историјске прошлости прихватила је и Уједињена омладина српска.

У Ђуре Јакшића нарочито се истиче тај култ. Он толико цени српску прошлост, да би хтео „ножем пламенога кова да

Јаирова кћи, слика Ђуре Јакшића

прожеже мајку паклених синова што (данас) црвиће рађа, орловиће дави:

Oj, времена мајко! Страховита жено!
Та где ти је старо време разнесено?
Зар нам један часак не мореш изнети?
А ево ти за њег' један живот клети! —

и заносећи се у она витешка времена борбе и славе јуначке, завршује елегично:

Ал' збогом, витези, соколови моји!
Преда мноме сасвим друго време стоји...

У песми *Уочи нове године* види он само нову бољу којом срце крвави, јер

Срб што је био то није више:
Други по телу, други по души;
Лагано време, ал' брзо руши!
Где су нам сада понос-јунаци?
. . . . . .
Где нам је срце, дух ратоборан?
— Смирено време: „Слуга покоран!" —
О, грешна гласа (проклете душе!)
Којим се Марка унуци служе . . .

Мал' не исти смисао има и песма *Отац и син*, а с правом романтичарском пјаношћу заносио се у нашу прошлост пишући неке од својих приповедака *(Син седога Гамзе, Невеста, Неверна Тијана)*, у епској песми *Невеста Пивљанина Баја*, у својим драмама, од којих се прва, готово без икакве историје, догађа у VII веку, кад су се Срби селили из Бојке, гложили се међусобно и крвили, али и јуначки борили (има неку сродност са причом *Син седога Гамзе).*

Немачка романтика није дала велике песнике, сем ако се и Хајне рачуна међу романтичаре, али има ту заслугу што је, будећи и дижући дух националне самосвојности, предњачила национално-политичком уједињењу.

Са гледишта уметности, главна тежња романтике била је ослобођење од свакога закона. За песника не постоји никакав закон — била је парола немачке романтике, као што је и глава француске романтике, В. Иго, тражио апсолутну слободу уметности, сва конвенционална правила да се одбаце. Све револуционирати, бити потпуно слободан и све смети рећи што песник осећа; искреност и смелост какву је имао Бајрон, најизразитији енглески романтичар; уопште ентузијазам за слободу у свима правцима: били су атрибути романтике. Бајрон (1788—1824) је 1816 за увек оставио своју домовину, и умро је радећи за слободу грчкога народа. Његови „хајдуци" требали су тек да подсете на наше *хајдуке*, па да ови нашим романтичарима постану идоли.

Да се не задржавамо дуже на овом предмету, за разумевање нашега песника треба још толико да напоменемо: да је у романтици *позив песника* био јако наглашен. Песма је, уопште, имала да значи сведочанство о личности која може дубље и истинитије да осети стварност. Интензивност унутарњег доживљаја сматрана је обележјем, својством правог уметника, а спо-

редно је било *како* уметник формира унутарњи доживљај у уметничко дело. Стваралачко је само оно *генијално*, ни за што везано *ја*. Свет са својим лепотама једино је и створен за песника (уметника); једино он може доживети сву лепоту заласка сунца, месечне ноћи, блиставих звезда у тајанственој васиони, шареног цвећа, божанских звука и т. д., и уметничко стварање једино је средство да се дође до пуног уживања овога света. Потоме је главно оно што је *песник* осетио, доживео, његов „штимунг", па онда тек — ако га може читалац да стигне. Ко не може за уметником, филистар је, бедни човек свакидашњице. За пусту игру фантазије и песничког заноса романтичар је тражио и адекватан израз, израз без мере за који је мислио да одговара јаким афектима, фантастичним представама и набујалом чуству, и тако је настала претерано сликовита поетска фраза, бујна реторика, неприкладан патос, преувеличавање и блесак.

У касније своме развитку романтика је пала у загрљај либерализма, примила је под своје окриље политичку песму па се заинтересовала и за судбину малога човека, патника; природно, пошто се појам слободе проширио и на лични живот човеков. В. Иго је био и политички песник, и песник социјалне беде. Беранже је певао о слободи и ружио тиране.

Сва ова обележја романтике могу се на први поглед опазити и на делу Ђ. Јакшића. И наша је романтика будила и спремала народ за велико дело ослобођења и уједињења, и Јакшић је био један од најживљих, најборбенијих песника агитатора. Што се тиче спољашње форме, наши су романтичари били нешто опрезнији од оних на Западу, али што се тиче унутарње форме, искрености и смелости да песник каже све што осећа, Јакшић је био потпун романтичар. Он је уопште тешко подносио стегу, било с које стране. Српски хајдук био му је идеал борца за слободу, као и вечити борац од Косова — Црногорац, и стога је знатан део свога дела посветио српском хајдуку, јунаштву и витештву црногорском. И он је сматрао позив песников високим позивом: песникова је дужност да буди, диже, кори, шиба све што стоји на путу народној слободи и човечанској мисли, онако отприлике као што Главаш наређује својим момцима:

Треба радити, подржавајућ'
Подстакнут оган ратоборности
Што се у Срба поч'о губити.
Ваља му мушки понос дирнути.

Описивати зверска недела
Што сваког дана чине тирани . . . (упор. *Две заставе)*

У песми *Још једна убојна* каже он јасно да је *доста певао, да би пламеном песме разгрејао вечни лед* (види завршетак „Браћа ти гину!")

Не би био песник да није могао дубље да осети стварност, али мало је рећи ако се каже да је он *снажно* умео да осети, било непосредно било кад му машта ствара слике и прилике, каткад далеко изнад сваке могућности. Он је више него снажно осећао у машти доживљену стварност, али му, каткад, људи нису природни, догађаји нису веројатни. Природу, пак, и њезине лепоте ни један од наших песника није у толикој мери могао осетити и уживати као Ђ. Јакшић. У томе му је, дакако, много помогла друга уметност којом се бавио, сликарство, и он је тим јасније могао да уочи и јаче да осети природине лепоте што је на њих гледао кроз уметност, изоштреним оком сликара. Жао ми је што не могу овде наводити примере, а има их много, и врло лепих.

Осећајући у себи божански дар, он је морао свишега гледати на обичне људе, с којима је живео, нарочито на оне који му нису били дорасли, ни духовно ни душевно; а како је већину живота провео међу људима који га нису могли разумети, сукоби су били неизбежни. Овакав живот он не би могао издржати да се није држао на своме „врлетном вису".

Најпосле, и његов израз има све ознаке романтике: сјајну поетску фразу, бујну реторику, патос и блесак. Већ смо напред казали да је његова песма тим лепша чим је у њој мање романтичнога елемента, чим се више он сâм собом јавља, природан и близак по осећању и изразу; исто се тиче и његових приповедака, о којима ћемо касније нешто рећи, и драма у појединим деловима, којима се засад, у овој краткој беседи, не можемо поближе бавити.

Политичка песма, коју је Ђ. Јакшић, као и његов друг Јов. Јовановић Змај, прихватио од романтичара (нарочито „Младе Немачке"), неће ни једноме ни другоме одузети од песничке славе; напротив, што су у других, већих н напреднијих народа чинили песници будећи народне енергије за борбу против домаћих штеточиња и спољашњих непријатеља, могли су и они, и морамо им само бити захвални. Не може то, дакако, бити главни задатак песников, али откад се наша песма удаљила од живота и повукла се у уметност, чини нам се да отада и на-

родне енергије дремају. Исто тако служи Јакшићу на част што је имао много срца за социјалну беду, за малог човека који страда од глобитеља, силеција и недостојних старешина народних. Поред неколико песама, у причама његовим са оваким елементом има највише истине, најмање романтике, и он је у њима показао пут нашој реалистичкој социјалној причи (Милован Ђ. Глишић).

Не треба много доказивати учешће Ђ. Јакшића на делу Уједињене омладине српске, која је унела не само политичке идеје савременог либерализма, него и све идеје т. зв. прогреса у сферу нашег духовног живота, а под видом духовног уједињења народног радила на политичком. Јакшић је сав био у тим идејама и залагао је сву своју снагу за њихово остварење. Нестрпљивост Омладине у очекивању великих догађаја и, у Србији, реакција на њезине либералне захтеве; немогућност брзог остварења Заветне мисли, чему су стајале на путу и опште политичке прилике (песме *Јевроūи*, *Сūражар*), пољуљала је брзо редове Омладинске, али идеја народног ослобођења и уједињења није могла угинути. Омладинска левица из које се касније ствара једна угледна политичка странка и враћа се националној мисли Уједињене омладине, оправдано је тражила, пре свега, унутарње слободе, и требало је много борбе да Српски Пијемонт изнутра буде здрав и снажан. У тој борби многа је снага клонула, с ону и с ову страну Дунава и Саве, док није благопок. Краљ Петар дошао на престо Србије. Шта је даље било, ви знате, али не треба заборавити да су велики догађаји које смо доживили, само наставак раније прекинутог стремљења и рада, само доследно извођење Омладинске идеје, којој је и благопок. Краљ Петар служио (види предговор уз превод књиге Ц. Стј. Миља *О слободи*).

Потоме сви наши велики људи, песници, књижевници, политичари и борци који су раније стајали и радили за идеју ослобођења народног, сарадници су и на њезину коначном остварењу. Ђ. Јакшић је себе свега дао за ту идеју, али он се исто тако борио и за унутарње слободе. У другом писму покојној цензури *(Моја љубав)* казао је он јасно шта жели, и исповедивши се да је његова љубљена — „сјајна, божанствена, лепа сестра сунчева, владатељка кугле земљине, и дивно јој је име: *Слобода*", закључује:

Ви велите да тога имена нема у календару. Јест, њега нема; а требало би сваки дан то име да носи!... Зашто, на пр., да се сваки

први јануар почиње Св. Василијем? Зар не би могло стајати: дан први: Света Слобода, и то црвеним словима; дан други: Свети Слободни Састанци; дан трећи: Света Слободна Штампа; дан четврти; Света Удружења; дан пети: Света Искрена Скупштина итд.?

У *Јелисавети* Бошко (Орловић) казује мисао песникову:

Са човеком слобода се рађа,
Њу уништит' не сме кнез земаљски,
Са животом узима је Бог!

Што је наш песник спевао и неколико т. зв. династичких песама, ако се изближе посмотре, види се да је у њима све подложено оној вишој идеји, све је у надању и очекивању да ће већ једном започети борба за ослобођење. Већ скупштинарима Светоандрејске скупштине поручује он:

Та у вас се народ нада цели,
Наша судба — ваш ће бити глас!
Србин жели! . . . А ви, хоћете ли?
Срећа, нада, будућност у вас!

И кад поздравља кнеза Милоша, њему је главно да каже:

Надај се, Србе, близу, далеко!
Туна је време које си чек'о!
Надај се данас, витешки роде,
Часак је куцн'о твоје слободе!

Кнеза Милана *(Кнезу Милану на дан 10 авг. 1872)* опомиње да се сећа подјармљеног народа, да пође напред, а с њим су сви „српски лавови"; чак и у песми *на дан венчања* Кнеза Милана суштина је у жељи:

Па, да Бог да, светли кнеже,
Свима нама кнезовали!
Краљевали, царовали!
Са Србима са свих страна
— „Од Будима до Балкана!"

Раније, за убиство Кнеза Михаила била је осумњичена и Омладина, и на III својој скупштини, овде у В. Бечкереку, одржаној 22—25 августа 1868 (на којој је био и Светозар Милетић), одмах на почетку изјавила је жаљење за губитком „првог члана и највећег потпомагача Уједињене омладине", и најодлучније се оградила против „подлих клевета, нападања и подметања". Милан Кујунџић је одбио сумњу једном оштром песмом, а Јакшић је у песми *На гробу кнеза Михаила* болно завапио: „О, Срби! Срби! О, Југославијо, Босно!" — Пет милиона, вели, тугују под црном заставом и заклињу се бићем сопственим:

За свету мис'о покојника нам
Под истом сенком дотле гинути
Докле границе дивних крајева
Под једним грбом наследника му
Не види свет . . .

Ето, то је крајњи циљ свих његових жеља; то је мисао коју он често понавља, да би пробудио и освестио све и сваког, да подсети на бедно стање нашега народа у туђем ропству, показујући пре свега на Босну и Херцеговину:

Ал' има Срба још —
Под јармом плачу тврдог туђина . . .
Чујете л' њихов плач? . . .
Хе, хе, то не чујете ви!
Пуни су сјаја ваши столови,
Тврди су данас ваши дворови . . . *(Две заставе).*

Иако је у срцу имао само милости за човека уопште, непријатеље наше народне слободе толико је мрзио, да је свака његова мисао излазила на борбу и освету; то је био његов ceterum censeo, и он га је исказивао громко и јетко, у песмама својим, приповеткама и драмама. Најгромкија му је, управо очајна, реч у песми *Падајте, браћо!* кад је у пролеће 1862 Омер-паша ударио на Црну Гору и суседна херцеговачка племена. Али и иначе, на пр. у песми *Јевроји* (тиранци) готово иста мисао; раја не може више сносити јарам —

Изгинућемо, али слободни!
Јер Србин неће да буде роб!
Тамо далеко, на светом гробљу
Потражићемо живот ил' гроб!

Јакшић је и у својим причама, исто тако, пропагирао националну мисао и безобзирно корио све оне за које је држао да јој довољно не служе. У приповеци *Ускок* пише Јоле Грбовић Мини Бајовићу: „А Србија и Црна Гора ваљда неће у ови мах скрштенијех руку гледати како се ломе кости (упор. „костију братских лом" у *Ерцегов. убојна ū.*) њихове рођене браће (Херцеговаца), а Мина Бајовић, кад је прочитао писмо, размишља и јадикује (херцегов.-босан. устанак 1875):

'ма ова наша браћа у Србији као да су заборавили на своје јуначке ђедове . . . Ево, у овоме црном Биограду, куда се макнете, свуда о новцима разговарају, нема ти ту ни ријечи о мегдану . . . Суднице су им вјечито пуне парничара и адвоката, баш у оку му вију ће један од другога отима, ће и оно тражи што никада његово не бјеше . . . А јок, мој Јоле Грбовићу, не има ти ту помоћи за јадне Херцеговце и босанско робље; но иди гини сâм докле и једнога траје, и док се од дивне земље наше гробље не начини! . . .

По идеји, између Минина укора и *Бојне пјесме* („Шта ће нам овај мир, овај блатомир?“) којом је изразио патриотско нестрпљење у оно доба кад се мислило да је „куцнуо час“ (ратоборност Омладине достигла је свој врхунац већ 1867) и, на другој страни, *Падајте, браћо!* нема никакве разлике, и једно с другим чини разумљивим онај очајни крик песников:

Ми несмо браћа, ми Срби несмо!
— — — — — — — —
Та зар би тако с Авале плаве
Гледали ледно у огњен час? . . .

Али кад је дочекао да започне борба, треба видети колико је поносан и колико верује у народну снагу сликајући победу српску на Тресибаби под Ђ. Хорватовићем *(Спомен Ђ. Хорватовићу и његовим јунацима на Тресибаби)* или на пр. у причи *Капетанов гроб*, у којој је опевао јуначку смрт капетана Карановића, и како су га његови Крагујевчани и Рудничани осветили. У *Малим сликама за време рата*, Банаћанин мајстор-Митар, који кнежеву ратну прокламацију ставља у оквир иконе Св. Николе и затим одлази у бој, идеал је народног човека и борца. Он би желео да је „грмљава, да на прозорима големог света, потресајући гвоздене полуге, загрми ужасним гласом: „„Тиранија је погажена, а на њеним развалинама слобода престолује!... Срби су слободни!““ У песми коју пева мајстор-Митар исказана је вера и уздање у Србију и Црну Гору, кад „Јевропа неће да зна“, и он је одушевљен српским својевољцима, и подмлатком поштене српске крви, синовима српских земаља, Бошњака, Херцеговаца, Србијанаца, Банаћана и т. д., честитим и вредним радницима, мајсторима, трговцима и момцима њиховим који су из својих дућана и радионица чули јаук страдајуће браће, па су оставили болте, стругарнице и ковачнице, да са пушком у руци послуже идеалу свију векова: слободи. Мајстор-Митар састаје се на лађи „Делиграду“ са руским капетаном који му хвали младу српску војску (с њом је он делио бојеве на Зајечару, Књажевцу и Нишу), па се тако наш песник одужује и браћи Русима, као што је у причи *Рускиња*, иначе пуној романтике, приказао ону руску „широку натуру“, не пропустивши да каже, тек онако успут, како је Русу Порфирову у Србији „лакше дисање“. Интересантно је како мајстор-Митар, „који је радо о свему премишљао па често и о ономе што баш није кроз разумевао“, себи тумачи смисао „европске равнотеже“.

У причи *Рашници* (цртица из живота мајора Михаила Илића, који је погинуо на Јавору 1876) одлично је приказано ментално стање друштва у Србији пред ратне догађаје. Разуме се, наш је песник међу оним „верним синовима народа који су, заогрнути плаштом ћутања, у уцвељеној души премишљали о крвавим данима који су закуцали на прагу остављене отаџбине", док се „шарена маса" свему смејала и све исмевала; док су „богаташи са грозничавом жудњом тражили новаца, а великаши власти"; док су једни говорили о Србији као бедној земљи, а други се „исто тако гадни и још много подлији од њих", разметали и „у својим уводним чланцима без свакога стида доказивали да је сваки Србин најпаметнији човек на свету, да је витез, да и дете српско толико храбрости има колико у других народа остарели јунаци, и — да је Србија најсрећнија и најбогатија земља на свету."

Пред грозном збиљом и песников је занос донекле попустио. Као што је познато, Србија је ушла у рат неспремна, и српска ће војска, после дужег отпора, на Бунису бити потиснута; Срби ће морати тражити руску интервенцију ради мира. Да се не бавимо познатим догађајима (Руско-турски рат, Плевна, Српско-турски рат, Сан-Стефански мир, Берлински Конгрес), сан Омладине и нашега песника није се ни изблиза остварио. Србија и Црна Гора, истина, добише независност и проширише се (Србија са четири округа, а Црна Гора са две области), али Босна и Херцеговина, ради којих је и почео рат, само променише господаре.

Бура Јакшић, који је са оноликим одушевљењем и уздањем испратио српске својевољце на Дринско бојиште, био је разочаран, и задовољивши се некако „независношћу" *(О прослави 10 авг. 1878)*, у скици из српског рата *Рањеник* све своје огорчење излио је на генерала Алимпића. Из овога се случаја најбоље види са колико је он искрености и поштења био заузет за народну ствар кад се није могао савладати да не упре прстом, по његову осведочењу, на главног кривца, човека високог положаја у војсци и угледна господина. Наравно, он је у војсци тражио ратнике и јунаке, а не господу, и стога је у „скици" генерал комично приказан: као кицош, као господин дипломатских манира „који разговара о свачему, само не о војсци, не о ратовању"; вози се на хинтову, „а за њиме јуре коњаници у црвеним чакширама, мислио би: господин је кум у некаквим великашким сватовима"; и то све као прича један италијански

својевољац који се пре тога борио у Херцеговини (иначе Гарибалдијев борац и револуционар), и паралела коју повлачи између Гарибалдија и генерала Алимпића, испада за овога врло неповољно. Сем тога, Јованка Меркусова, коју је наш песник поздравио на Дринском бојишту као нашега Бајрона, у причи каже: „Сад видим да у српској војсци и осим мене жена има". Веће увреде није могло бити за једног официра, поготову генерала. Смелост с којом се Ђ. Јакшић латио „да исправља криву Дрину", прекратила му је живот. Иронија судбине: што је био оптужен преком суду (и осуђен на затвор) за кривицу неповерења чак и према „светој народној цељи Ослобођења и Уједињења Српског", морала га је до сржи заболети, и он се, већ дотле трошна здравља, сломио под теретом ове оптужбе. Од казне га је смрт ослободила.

Као што смо већ напоменули, Ђ. Јакшић је не само бунтовни песник националне мисли него и социјалне беде у народу и друштву нашем. Он је и у стиху и у прози замахивао бичем на све штеточиње у народу, много жалио сељака, којега сви глобе а нико се за њ не брине. Његов ратар у Банату мучи се и ради, док „господа рахатује"; поп иде по бир, за њим биров купи порезу, онда „беамтер из главног града", и сви га пљачкају *(Ратар)*. Он верује у тежаково поштење („На њему је голотиња, ал' у њему крепост тиња"); тежак ради и пати се, и ствара рај на земљи, а онда дође војска и све то уништи *(Земља)*. У његовим приповеткама махом су рђаво окарактерисани сви они који имају власт у народу, као и они од којих народ економски зависи. У његову Банату су спахије најгори људи; бруталан је силеција онај господин *комораш* (у причи *Сироша Банаћанка*) који искоришћује народну невољу да се обогати и да задовољи своју гадну страст. Бирови су такође народне пијавице. У Србији, срески капетани, начелници, кметови, сукметице, и попови који се држе „власти", врло рђаво пролазе. Нека су и лични сукоби са свима овим представницима власти и моћи диктовали Јакшићу у перо све оне тешке осуде што их читамо у његовим приповеткама, имаће оне у основи много истине.

Карактеристично је да у његовим приповеткама историјске садржине и у онима за које је узео грађу из догађаја за време Буне или из најновије борбе за ослобођење, влада чиста романтична концепција и стил, док у причама из савременог грађанског или сеоског живота има снажних реалистичких потеза.

Таквих потеза налазимо, нарочито, у познатој сатири на реакцију и шпијунажу у Србији *Комадић швајцарског сира*, у причама *Сељаци, Бела кућица, Чича-Тима, Кривосечка механа.* У *Белој кућици* има једна слика *(на дан суђења)* која је и стварно и формално потпуно реалистичка. Капетан је једна од главних фигура; а да се види како га песник приказује, како посматра и тачно запажа што је карактеристично, ево тога одломка из приче:

Канцеларија му је чиста, окречена. По дуваровима беху удешене од белих дасака полице. По њима је капетанов писар сместио сву архиву, сва акта од ослобођења Србије па до четрдесет пете године, управо до дана кад ће се и Милисављева кривица црним словима забележити, да умножи протокол оних злочина које је у своме срезу за толико година пронашао оштроумни капетан.

То је архива; а другог канцеларијског намештаја није у оно време ни било. Један, дебелим гвозденим обручима окован сандук, на њему велики црн катанац, лежаше у једном мрачном ћошету празне собе које је половина била турским креветом запремљена. Тај кревет беше застрт богато ишараним ћилимима, а унаоколо намештени црвени јастуци, оперважени срмали ширитима... Кад је обичан дан, ту седи поред капетана и капетаница и остала породица, а ћата отиде са пет-шест окривљеника и једним пандуром у виноград, па онде надгледа како ће се окопати или орезати.

А кад је дан суђења, четвртак и недеља, онда, наравно, сасвим друкчије изгледа: деца изиђу у авлију, или се скупе око огњишта, па онде гледају како капетаница готови ручак, а капетан скинуо јеменије, па, у белим чарапама, у које је капетаница вешто уплела два-три црвена или плава листића, прекрстио ноге, па се посадио насред сецадета и, пуштајући густе димове из чибука, преслушава једног по једног парника. Кадикад се накашље, али тако крупно, да сиромах парник сав претрне, а на прозорима се залелују од дима пожутела пенцерлија; дебели трбух, који је чак на прекрштеним ногама нашао ослонца, само брекће, и треба му по четврт сата док се мало поутиша. Онда извади из силава своју мараму, па, убрисавши зној са чела, окрене се својој бледој сенци, своме мршавоме ћатици:

— Јеси ли све забележио? — упита га капетан, а ћата понизним гласом одговори:

— Јесам, господине!

— И онога несрећника из Жупањевца што је манастирско прасе украо?

— И њега, господине — одговори понизно ћата.

— Добро!... Две недеље ће остати овде у хапсу. Треба једанпут и онај кош довршити што сам га још јесенас почео градити, а после, кад то издржи и извуче својих два'естпет, нека кида испред очију ми!... А оцу Пахомију пиши да ми пошље једно назиме и неку мешину вина... Ваљда нисам пао на теме, да се за једно прасе толико мучим?... И пиши му да ће тамо у среду госпођа капетаница са децом доћи да се причести.

— Хоћу, господине!

После тога капетан зовне пандура, пандур уђе гологлав, стане, ћутећи, насред собе и чека капетанову заповест.

— Има ли ко да чека?

— Неки људи, господине, дошли из Ратковића.

— А јесу ли што за децу понели?

— Не верујем господине... Сиротиња је!...

— Нек чека!... Кога има још?...

— Један Цинцарин, Грк ли је?... Носи пуно сандуче лекова, мириса и других којекаквих водица...

— Он нек иде капетаници, да избере шта јој треба... А ти, ћато, напиши му писмо да може торбарити по целоме срезу.

— Добро, господине... — вели капетанова сенка.

— Други нико није пред вратима?...

— Ту је и кмет-Радован из Планинца, са још неким људима. Довели једно момче. Веле да је запалио кућу своме тутору.

— Ту ће бити ћара и за тебе, ћато! Само на протокол пази... Кажи им да улазе...

Пандур изиђе, а уђоше Планинчани са везаним Милисавом. Поклонише се пред капетаном, лепо се поздравише, па онда стадоше сви дупке, чекајући да капетан почне разговор.

— Одавно те нисам видео, Радоване...

— Послови су, господине: те суди овоме, покарај онога, тамо, опет, мири, да те Бог сачува и саклони кметовати овакоме свету!...

У причи *Сељаци* капетан је прави зулумћар свога народа. — Себичност, подлост, пакост и злоба обично су мотиви који носе приповетку. Борба између начела добра и зла, као што је то обично у животу, нарочито је наглашена, и добро обично побеђује, али каткад успевају и неваљалци, као што се и то догађа у животу. Велико срце имао је наш песник за оне који страдају на неправди. У *Белој кућици*, кад су Милисава, тешко мучена на правди Бога, као невина пред Судом ослободили и скинули му тешко гвожђе које га је неколико месеци стезало, он се није обрадовао своме ослобођењу, него се тужно пита:

Зашто ли сам ја ове ланце вукао?... Је ли то награда поштеноме животу?... Мучење, батине, ланци, робија и вешала... Кривца тек доцкан пронађу, па ако ти је мемла несрећних тамница оставила толико живота, да још можеш чути речи својих немилостивих судија, а ти уздрхталим срцем слушаш где ти говоре: „Ти си слободан! Невин!"... Слободан? Невин? Ја бих волео да сам кривац, да сам зликовац!...

Моменат је ово ретке лепоте, јер га је песник писао крвљу срца свога, погледајући и у свој прошли живот.

Поред представника власти од којих народ страда, Јакшић се много, можда највише, бавио духовним пастирима народним, веројатно стога што је у своме оцу имао углед добра пастира и што је тако сазнао колика је одговорност свештеникова за

морални и економски живот сељака; нарочито је узимао на око калуђере, јер је имао прилике да изближе загледа у њихов живот. У причи *Попа-Тихомир* приказао је идеалног свештеника у Банату, у истинској служби народу. „Не испуштај, Србине, земље из руке!" већ је тада Јакшић огласио, иако не тим речима, као принцип народног благостања и одржања. Није ни мало романтички кад попа-Тихомир тражи од својих сељана да не буду „Срби и јунаци" само на речима; да по биртијама не харче тековину својих дедова; да им деца, боса и гологлава, не шврљају по сокацима, док им се мајке и сестрице у свилу облаче; радије да своје „јадне, тамне, опале и неокречене" куће оправљају и кречe него што трпе „с прста белила и руменила" на лицу својих жена и сестара. Прича је израђена на тему Мажуранићевих стихова „Добар пастир, јер што каже ином, и сам својим потврђује чином", као што и попа-Тихомир, на завршетку своје проповеди, позива народ на покајање речима Мажуранићевим „... Кајите се, док није позвана душа к оном који небом тресе..." (Јакшић је на неколико места усвојио и израз Мажуранићев, али о формалној страни његова дела засад не говоримо).*

Као контраст овоме идеалном свештенику ставио је Јакшић владику Темишварског и његове калуђере у конзисторији, пред које, опаднут од спахије, мора попа-Тихомир да иде на оправ-

---

*) У Јакшића има и алегорије, а ову је могао примити од романтичара, или је по нужди прилика у њу завијао своје мисли и осећаје. Скерлићу (*Омладина и њена књижевност*, стр. 264) се чинило да је *Сеоба Срба*ља била прва стрела против јерархије. Првосвештеника приказао је он у тој драми као народног издајника и тровача. Веројатно, али и носталгија за Бојком имаће друго значење: то је носталгија Срба у Аустроугарској за старом постојбином. „Проклет био Чарнојевић што нас у ову земљу доведе! — Боље и јест, децо, да нас посекоше Турци; бар нас не би оволико мучили" (*Спахија*). У *Сеоби*, кад се Драгош противи да их Љубиша води натраг у Бојку, јер да их тамо чека срамни јарам, Љубиша му каже: „А зар ово није ропство црно?" Љубиша жали што су Срби раздвојени: „Ми смо овде, они код Авара", и жалећи за Бојком, тужно пева:

Па где су синци твоји?
Где ти је с груди цвет? —
По белом свету блуде,
Пак им је мрзак свет!

Мудри Ираклије — то је аустријски ћесар. У трагедији *Сланоје Главаш*, Исак представља заробљено Српство у туђина: не зна се откуда је он, тек толико да је робовао у Мађара, Немаца и Турака, — и др.

дање. Кад је дошао пред владику и пољубио га у руку, стидео се сâм себе што љуби руку „тога подмуклог дембела који ни од какве користи није ни себи, ни човечанству; који живи да своје ближње оглоби, да се наједе и напије, и да — спава". — У *Јелисавети* Радош (Орловић) назива владику „подлим глумцем", јер је и он на страни Ђурђа и Јелисавете. — На једном месту у причи *Сељаци* чини успут упоређење „а не као неки наши попови што читају а не верују; веле: треба сиротињи делити, а овамо баш од те сиротиње узимају". Прота Кикиндски *(Сироша Банаћанка)*, кад долази да сахрани жену која је умрла од глади, пита: „А ко ће за погреб платити?", а имао је пуну кућу свега и живео је господски... У причи *Чича-Тима* приказује грешну љубав протину, а у *Кривосечкој механи*, Цинцарин механџија и свештеник стоје на истој линији. У Кривосеку се измењују две генерације, и људи млађе генерације „нити су кога умели уважавати, нити су за себе уважења тражили; људи по навици груби, сурови, по потребитости својој грабљиви, а по самој природи лени и нерадни; таки се људи својом ласком додворише старешинама и постадоше кметови и општинари и т. д."

Док беше стари попа жив, беше и којекако. Он је био прост човек, није учио гимназију и богословију; али уколико је могао и умео, он је одвраћао људе од пијанства и картања. Ал' откако дође нов попа, неки Павле Ћатић, што је, белћи, неке науке у Београду слушао, одонда пође све тумбе!... Он не само да није одвраћао људе од очигледне пропасти, него је с неким поносом и сам ишао у механу, па, уиме неког братства и једнакости, пио, бекријао и картао се. За Бога и божје угоднике није хтео да зна. То, вели, не признаје новија наука. Али са бакрачетом често је обилазио. Без светаца можда би попа и могао, али без бакрачета баш не би могао живети...

Нека свако из овог приказа закључи на погледе и назоре нашега песника о улози коју има свештеник у народу, и какав не треба да је свештеник. — Апстрактно кад говори о калуђерима, назива их светима *(Пуш у Горњак)*, али они што су спалили Јана Хуса — то је „подла чета",* и још конкретније — оне наше калуђере које је познавао, жигосао је као лицемере:

---

* Мислим да ћу, касније, имати прилике да покажем какве је угледе или потицаје нашао Ђ. Јакшић у песника Младе Немачке, нарочито у Анастазија Грина, који је, сем што се борио против Метернихове тајне полиције и цензуре, формално позивао у борбу против „подле чете":

Stoß in's Horn, Herold des Krieges: Zu den Waffen, zu den Waffen!
Kampf und Krieg der argen Horde heuchlerischer, dummer Pfaffen!

Он је духовне пастире народне поделио на попове и свештенике (Pfaffen und Priester); прве је ружио а друге славио.

Глед'о сам вам метаније
Кад варате Бога жива,
Глед'о сам вас где се пије,
Где се једе и ужива . . . (*Калуђери*)

У романтичној *Причести* приказан је „млад калуђер" онако како треба да је, као и отац Макарије у причи *Краљица* (уједно осветник). У романтичној причи *Планина*, главни јунак Милан, родом из Ресаве, одриче се земаљске љубави и одлази у гору да Богу годи. Јутром и вечером чита он „тужне песме које из дубине срца славише Господа", и онда библијски: „И Бог му даде реч мудру и крепку". Једна је приповетка Јакшићева баш „из калуђерског живота" (*Једна ноћ*), и у њој је главни јунак архимандрит манастира Св. Петке, Калиник (Грк из Турске), па није чудо што је приказан као глобација и заводник туђе жене; он гине од руке превареног мужа, који се из очајања одао пићу. Одлично је приказан цинизам овога Грка калуђера кад саветује несрећног Живка да не пије, него да чува кућу и жену:

вели: „Зар ја да је храним? . . ." На то ће Живко, који никад није проговорио, рећи: „Ти ли је храниш, попе? . . . Е, нећеш је више хранити! . . ."

и ту је био крај трагедији.

Учитељујући више година у Србији, имао је прилике да упозна и други важан фактор у животу народном, школу и учитеља у њој како ради. Да не спомињемо жалосно стање по селима у Србији, на једном месту протестује он што се у вароши на школе и болнице мало даје:

И заиста. Америка нам не би веровала, али начелство беше лепше и дивније здање него и школа и шпиталь; а чиновници у начелству боље награђени него учитељи по школама и лекари по болницама. (*Сирота Банаћанка*).

У педагошком погледу, на једном месту у причи *Сељаци* констатује чича-Милија како учитељ лепо и благо поступа с децом, а чича-Маринко потврђује: „ни код своје куће нису деца слободнија него код њега; ретко да које покара . . . но све некако лепо с њима". То је Јакшићев назор, и још више: тиче се њега самога. *Чича-Тима* је приповетка баш из учитељског живота, и у њој има драгоцених карактеристика и напомена, тако да би заслуживала посебну расправицу. Како се радило у школи (а ни данас није много боље) набацио је у неколико потеза, приказујући шта бива кад се учитељи разиђу с разговора и отиду сваки у свој разред, а очекују ревизора. Најпре нема тишина, али само неколико минута, и онда се мир претвара у неко зујање, отприлике као кад би у скупу много бумбарева слушао; затим

си чуо крупан учитељев глас где грди ђаке, а после писку и јаукање несрећне деце:

— Нећу, господине! Никад више нећу!... Бога ми ћу од корице до корице све да научим, сутра ћу да научим!

— Лези, вуцибатино! Ревизор иде, а ти још ни катихизиса не знаш!... Лези! Лези!... а не после ја због тебе да испаштам!

И тако је то ишло у свима разредима: ученици не знају, а и што знају, не могу од страха да искажу, а овамо, опет, учитељи бију; деца плачу, а учитељи карају и грде...

Као личност, учитељ Тима има све негативне квалитете, кир-Никола је ништа-човек, а учитељица IV разреда („гросмукерка") подмукла је, има сувише дара за сплеткарење, за преношење лажних и истинитих гласова, изиграва моралну жену и живи од интрига. Ревизор награђује књигама богаташку децу коју му је она препоручила, док у очима добре и сиромашне деце трепте сузе незадовољства. Код те жене ревизор се части, учитељи се оцењују по њезиним информацијама, и она добива најбољу оцену. Ревизор је и иначе све пре него коректан човек.

У причи *Бела кућица*, говорећи о негдашњем јадном стању школа у Србији и о квалификацији учитеља, додаје:

Али зато нека не мисле наши богослови да су они (учитељи полуписмени) и са савешћу тако ниско стајали као са науком. Било их је, истина, међу њима који нису знали ни десет заповести божјих... па опет нису крали ни отимали.

Једног таквог честита човека па тим и добра учитеља (по занату био је абаџија) приказао нам је у тој причи.

У *Кривосечкој механи* врши се правда божја кад гром убије свештеника и Цинцарина механџију. Честити Миле Мутибарић кличе: „Бог је велики!... Свемогућ!... Ово је правда његова!"

Ђура Јакшић није био занесењак ни утописта. Он је пазио народну традицију, добре народне обичаје, примао што је напредно, али у свему тражио истину и поштење. Нормално и блажено стање у народу и међу народима замишља он овако:

Свугде радост, светлост, нигде једна рана,
Нема једног лица сузом покапана.
Братац брата љуби, отац сина свога,
Верна љуба, опет, друга миленога;
Божији се закон светкује и штује,
Седа глава још'те у руку целује;
Народи се слажу, један другог брани,
Не деле се више крвави мегдани.

(*Збогом 1858-ој год.*)

Колико год је био напредан, види се јасно да је Ђ. Јакшићу *лебдела пред очима наша стара патријархална врлина*, и имао уверење да наука, а особито надри-наука, која човека изопачава, не може донети среће ни њему ни друштву, као ни лажна цивилизација без културе срца.

У *Сеоби Срба*ља, неваљали Борко (практични материјалиста са начелом ubi bene ibi patria, који кад дође до борбе, бежи главом без обзира) кад се диже на оца и хоће да га бије, а Гавран га опомиње да ће га богови казнити, не боји се бога ни једнога:

Нова земља, богови су нови
Стари наши већ овде не суде!

Па кад још и матери, на њезину опомену, прети да ће јој кости послагати у темељ земунице, отац га проклиње најстрашнијом клетвом:

Рђо једна, хуљо и несрећо,
Стопут гори од ђубрета ова
— — — — — — —
Десна ти се, бог д'о, осушила!
Онемео језиком поганим!
У најгрђим мукама издахн'о итд.

Тако ћете у Ђуре Јакшића наћи читаву скалу карактера, мерених према његову моралном осећању, од најодвратнијих пудљиваца и подлаца до онога ваљда најузвишенијега човека и патриоте, Радоша Орловића *(у Јелисавети)*, који, борећи се за образ црногорски, прогнан из земље, не може ни мртвим својим синовима да опрости што су са Станишом отишли у Турке.

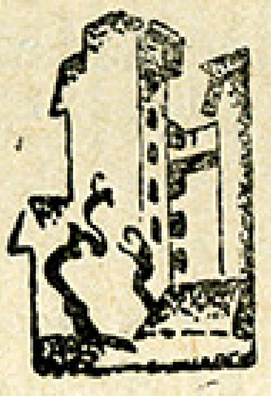
Треба да завршим, јер мислим да сам вам нашега песника који је мало живео а много патио па ипак остао човек и челик, довољно приближио, пуштајући њега самога да вам што више говори. А то ми је била намера, јер се он данас мало чита.

Нисам исцрпао његове идеје, назоре и гледишта на живот и људе; то ће тек требати учинити у посебној студији, као што ће се и цела наша историја књижевности морати ревидирати са тога гледишта. Али и овако смем рећи: Ђура Јакшић није застарео, и неће застарети све дотле док људи не буду људи како их је он замишљао, а за то ће требати много времена.

Он није желео славе; као народни песник он је само вршио своју дужност. Био је он наш модерни гуслар. После смрти

желео је само толико да му се каже: „Доста је славе, веран је био народу свом". Испунимо му ту његову најтоплију жељу и рецимо му, искрено и срдачно какав је сâм био: „Веран је био народу свом".

Р. Врховац

Стазе

Две преда мном стазе стоје:
Једна с цвећем, друга с трњем;
Гвоздене су ноге моје:
Идем трњу да се врнем.

Ја уступам цвећа стазе
Којима је нога мека;
Нек' по цвећу жене газе,
А трње је за човека!

1856

На ноћишту

Студена ме киша шиба
Већ вас цели дан;
Ој, прими ме, крчмарице,
У твој лепи стан!

Саву, Млаву и Мораву
Прелазећи ја,
Тебе сам се зажелео
И лакога сна.

Наточи ми чашу вина
Из подрума свог,
Пољуби ме, загрли ме,
Помогô ти Бог!

1856

Пут у Горњак*

Од Великог села[1] до самога Ждрела
Кô да ј' вила неки ћилим разастрла

---

* *Горњак* је манастир, задужбина цара Лазара, лежи у дивљем пределу поред Млаве, на граници између хомољског и млавског среза у пожаревачком округу.

1 *Велико село* и *Ждрело* места су у истом округу.

Од зелене траве и свакаке шаре,
Да себи домами уморне бећаре;
Па доклен ти вила лаког санка бира,
Хлађан поток слабе ноге ти испира,
Ветрови ти тихи лепи мирис дају,
Заслађене хране горком уздисају.

Са далеког пута уморан сам сео,
Не би' л' санка нашô, сетан невесео.
Повило се цвеће, полегла је трава,
Али мене санак давно избегава!
Сила се је мисли врзло по памети:
Много ли сам страдô, кад се срце сети!
Никад добро јутро, никад добро вече,
Мени ноћца лако никад не протече. —
У мислима тако узданô сам јако,
А сузе су текле низ образ полако.
Од груди се мојих вечан огањ створи,
Да у њима душа пре рока изгори!
По големом свету млађан се потуцам, —
Што громовник нисам да на судбу пуцам?
Све што ми је било недраго и драго,
Остављат' сам морô равно, подједнако!
Па где сад почивам — о, да дивна места!
(Лепша никад није с уресом невеста!)
Извезено цвећем, окићено горам'! —
Ја и ово место оставити морам.
Ево већ се крију сјајног сунца зраци,
Ка западу златни путују облаци.
Торбицу сам свезô, опанак притегô,
И ја бих са сунцем некуд даље бегô!
Али једно срце, друго судба жели:
Ја по судби морам, што она придели.
Видиш оно стење што се небу пење? —
То је воља судбе, горко придељење!...

Кô боланог нада небу подигнута,
Подиже се гора од камена љута,
Бону диже главу а коленом клеца,
Каменито срце Млава[2] јој просеца, —

---

2 *Млава* је река, која изнад Жагубице у округу пожаревачком извире и код Костоца у Дунав утиче. Прича се да је цар Лазар хтео преко ње разгова-

Зајазит' се не да: мумла, јечи, стење
И у муци тешкој прождире камење.
На њу грешну сунце никада не сија,
Само гром је мразну са хуком пробија,
Пламенита мућа опали јој лица,
Да већма потамни срамна проклетница!
У нечистом недру вечну клетву скрива,
За то гдегде грми, и немо почива;
Благослов је проклô — српски царе Лазо, —
Како би јој и Бог милости указô?...
— Поред ње ме бујне тврда стаза води,
Али куда, куда? — Куд сам орô ходи:
Повише облака, и од неба више,
Јер у место неба пуст се камен диже.
Не чује се тица, баш никаква гласа,
До вечите хуке безбожних таласа.

Не знам даље стазе, не знам даљег пута;
У 'вакој се гори најлакше залута.
Ослабеле ноге даље не можеду,
А и куд ћу даље — даљу тражит' беду?...

Изнемогло тело сурвало се доле
Поред неке пусте развалине голе.
Тврдиња је била некад ово стара,
Чувала је верно свога господара.
А данаске шта је развалина ова?
— Постала је гнездо суријех орлова!...
Слушала је негда бојних труба звуке.
Шта данаске слуша? — Међеде и вуке!
Силена је војска овде становала, —
Наместо је војске маховина пала!
Под маховом леже старе славе знаци:
Оружије светло, коњи и јунаци.
Све ту мирно лежи, под стеном страхоте,
Из прашине њине гуштери се коте.
На њој данас седим,
И даљину гледим.

рати се са некаким свецем Григоријем, који је близу Горњака у гори постио, па како је Млава онуда текла са великом хуком, да нису могли речи један другом разумети, то је светитељи прокуну, и оно се место данас зове *Тишина*, јер одонда увек ћути тамо Млава.

Ваљ'да гдегод ближе
Миран кров се диже,
Или добар пастир стаду следи белом?
Ал' ништа не беше у околу целом!
Као да је камен у љутини пукô,
И у пукот своју све живо повукô?!...

Ал' шта се забеле у горскоме мраку?
То је бела кула на цркви Горњаку!
Раширила крила лабудова бела,
Белоћу је снега на себе узела;
Крст се на њој блиста, сунцу одговара,
И по хладној стени златне пруге шара.
Једно се је звоно с беле куле чуло,
У моме је срцу трипут одјекнуло;
Запојаше тихо калуђери свети,...
Можете л' ме ноге бар донде понети?
Ено ми дворишта, ено дворских врата:
Примиће ме у двор страна, непозната;
Одмор ће ми дати, то ми само треба;
А благослов на нас Бог шаље са неба.

У Подгорцу, 1857

Ноћ у Горњаку

Као бедем тврди црна поноћ стоји,
Преко кога прећи пуст се живот боји.
Побожна обитељ светог манастира
Грешноме је телу давно нашла мира.
Онемеше стене што неме бејаху,
Умукнуше звери у дивијем страху;
Не миче се листак, шума не шумори,
Мрка поноћ прети мркој пустој гори;
Па и Млава пуста уздише потмуло,
Да се не би њено уздисање чуло:
Сама у свом страху природа се грози,
— Страховите тајне нема поноћ носи.

Уздрма се кула, звоно се заниja:
У цркви се чује молитвица тија.

Ужегу се саме погашене свеће,
Кроз немо двориште неки дух пролеће.
На челу се бледом, где је круна сјала,
Светитељска светлост дивно заблистала.
Тихим ходом прође кроз дворану стару,
Поклони се трипут светоме олтару,
Па ишчезне опет у поноћном мраку.
Тако царе Лазо доходи Горњаку.

У Подгорцу, 1857

Старо доба

Ој, да ми је ножа пламенога кова,
Да прожежем мајку паклених синова
— Што црвиће рађа, орловиће дави, —
У утроби земље да се закрвави!...
Ој, времена мајко, страховита жено!
Та где ти је старо време разнесено?
Зар нам један часак не мореш изнети?
А ево ти за њег' један живот клети!
Покажи ми само оно доба старо:
За час бих се јунак у њему одмарô
Кô што ми се деди одмараху седи....

Разастрта стоји пули-рисовина,
Њима робље служи најбољега вина.
Ређаху се редом пунани кондири,
Док из ока живи огањ не провири,
А на срце нешто — старог доба — пане:
Пуцају панцира жице усијане,
Намрди се чело, помрачено небо,
Под мрким се небом тресак усколебô.
У оку су гњева страховите луче,
Још'те који часак, — гром ће да захуче!
Ено златан кондир по праху се ваља,
А десна се маша — бриткијех сабаља.

Већ до неба горе прах и јека руши,
Побегло је сунце да се не угуши! —
Оно ј' време било! оно војска врла!
Хај! проклета мајка што их је сатрла! —

Ено напред скаче детић, соко сиви!
Цео око виче: „Да га Бог поживи!“
Првипут у веку на борбу излеће
Ма, кô станац камен, посрнути неће!
Једва млађан чека онај часак клети
Када ће се борба крвава зачети;
Гојен ђого напред стреловито жури,
А са њега зној и бела пена цури:
Јунаку се чини да је љиљан — пена,
А јуначка крвца -- ружица румена;
Па је рад са њоме накитит' се чисто,
Не би ли у војсци још и већма блистô!

Кô да гледам редом срцем и погледом:

Комади по земљи скрханих мачева,
Скупоцено рухо, крвца, их одева;
Тамо мртвог коња грли мека трава,
А на њему месо још се заиграва;
Онде витез славан куне дане клете,
Кад на борби слабо обори га дете,
Дигô би се с нова, ал' не може више, —
На његово место млад се детић диже.
Силна му се војска и чуди и диви,
Цео око виче: „Да га Бог поживи!“

Већ се дома враћа победитељ млади,
Зелен шимшир њему бело чело хлади;
Већ, о, силан Боже! да вељих милина!
Најсрећнија мајка грли свога сина!...
— Ал' због, витези, соколови моји!
Преда мноме сасвим друго време стоји.

1857

Небо моје...

Небо моје! сунце моје!
Загрли ме, пољуби ме!
Жељан сам ти пуста раја:
Загрљаја, уздисаја;
Загрли ме, рају мој!

Туде беле руке склопи,
Тако!... чекај!... љуби!... љуби!
Док се терет не изгуби,
А срце се не растопи,
Не изгори живот мој!

1860

Ћушше, ћуш'ше!...

Ћутите, ћут'те: с пером у руци
Стекô сам себи у роду глас;
С крвавом сабљом на бојној муци
Бољи сам био, бољи од вас!

Да сте ме вид'ли — то да сте само!
Ал' онде, знајте, не беше роб! —
Убојне сабље кад потрзамо:
Победа! јуриш! ил' боље гроб!

Звук трубе хуји, пољана јечи,
Грми и пуца огањ и прâ';
Ћутећи стојиш, падаш без речи,
Гинеш за народ радо, без стрâ.

Пламен и дим горе нам лице,
Мрки кô вуци дођемо сви;
Али где бисте ви, кукавице?
Пудљивци худи, лажљиви пси!

1860

Из кола Љубав

1

Љубим те, љубим, душо,
Љубим те, рају мој!
А осим тебе никог
До само народ свој.

Он ће са мачем доћи,
Кад куцне један час, —
Отеће стару славу,
Добиће нови глас.

А ти ћеш, моје сунце,
Сво благо моје, сво!
Ти ћеш ми родит' сина,
Да чува благо то.

2

Ако ми родиш сина,
Роди ми Милоша;
А буде л' мила ћерка,
Нек' буде Милица.

Крваво иде време
Српске освете,
Требаће земља српска
Храбре Милоше.

Ал' био Милош или
Лепа Милица, —
Само да Срство љуби,
Љуби Србина.

5

На небу нема звезде
Да сија као ти;
Па баш ни сунце нема
Таке светлости.

А где је срца, срце!
Да тако љубит' зна?
А где је душе, душо!
Лепог анђела?

На нашој земљи нема,
Ни небо нема тог:
Та, што је лепо било
Мени је дао Бог.

6

Често те у сну снивам,
Моја љубави!
Често те тако вијам,
Цвете убави!

Па грлим небо плаво,
Грлим, уздишем;
А љубим сунце јарко,
Љубим, издишем.

Ал' ево зора свиће,
И ево прође сан;
Ал' тебе нема, нема —
Нема да сване дан!

8

Али те крије тавна,
Пуста даљина:
Далеко ми је Банат,
Црна хаљина.

Па ко ће знати, душо,
Да л' теби није зло?
Можда и тужиш тамо,
Моја дивото!

Ил' још и не знам, сунце,
За твоје јаде све?...
Ал' ти да знадеш: да ми
Срце умире.

10

И рекла си ми писат'
Многе промене,
На сваком белом листу
Златне спомене.

Ал' ево, ево прође
И овај црни дан,
Кô једна тавна сенка,
Кô један горки сан,

А писма још'те нема,
Нема анђелу!
Да росом живне душу,
Ружу увелу.

11

Ил' можда дркће рука?
Да неси болна ти?
Ох, само то да није,
Моја љубави!

По души можда лебди
Горак уздисај?
А можда ми се ледом
Умива душе рај?

Ох, ћути, ћути, срце!
Не коби тако ти!
Та Бог је Бог и теби —
Бог је милости!

12

И дошао је листак
Књиге пребеле,
И писала си мени,
Мили анђеле!

А листак лебди, дише
Као душица,
А душа сија, трепти
Као росица.

Ил' можда га је суза
Горка капала?
Ил' га је можда туга
Твоја писала?

14

Жубор вода шљунком тече,
Хујн шумица,
А на небу звезда трепти,
Звезда даница.

Срце моје игра, бије,
Све се превија,
Чини ми се, моја душо,
Да је Србија!

А од оне звезде сјајне
Чиниш ми се ти,
Пак бих ишô, ишао бих
Звезде љубити!

16

У лепом врту рошен
Цвет је изникô;
На твојим грудма ношен,
Свету с' привикô;

У љубави је нашој
Мирис извео;
При растанку је нашем
Пао, увео.

Па када умрем, душо,
Он ће остати,
Па ће на гробу можда
Опет цветати.

17

Још никако гласа нема
Мени Србину,
Да ми јавља срећу моју,
Твоју судбину;

Да ми каже: Драги брате,
Родио се син!
Да ми каже да је јунак,
Да је Србљанин;

Да нацрта мушко чедо,
Да опише сој:
Да је Србин, да је јунак,
Да је пород мој!

18

Црне веђе, црне очи,
А не чујеш плач;
А када би заплакало,
За шарен би мач,

Да се њиме игра чедо,
Да се нашали
Ил' срчано од колевке
Парче одвали.

Е, тако је српско дете,
Бре Турчине, бре:
С голим мачем у свет јури,
С мачем умире!

1862

Црногорац Црногорки

Ране моје љуто тишту,
Мила, дивна Црногорко!
Моје груди помоћ ишту
Испаране на бојишту, —
Помоћ, помоћ, Црногорко!
Потпраши ми пушке мале,
Руке су ми малаксале
Секућ' Турке, Црногорко!

А кад паднем — горски лаве,
Моја лепа Црногорко,
Тешке ране и крваве
Нек' замене турске главе!
Ох, свети ме, Црногорко,
Не кукањем и са плачем,
Већ крвавим љутим мачем:
У бој, у бој, Црногорко!

А на дому храни синке,
Моју наду, Црногорко,
Оне дивне мушке слике,
Оне храбре осветнике.
Храни, негуј, Црногорко,
И леп наук казуј њима:
Светити се душманима, —
Моја верна Црногорко!

1862

Падајте, браћо!...

Падајте, браћо! плин'те у крви!
Остав'те села, нек' гори плам!
Бацајте сами у огањ децу!
Стресите с себе ропство и срам!

Гините, браћо! јунаци! људи!
За пропаст вашу свећ ће да зна,
Небо ће плакат' дуго и горко,
Јер неће бити Србина...

Ми несмо браћа, ми Срби несмо!
Или *ви* несте Немањин сој?
Та да смо Срби, та да смо људи,
Та да смо браћа... ох, Боже мој!

Та зар би тако с Авале плаве
Гледали ледно у огњен час?
Та зар би тако, ох, браћо драга,
Та зар би тако презрели вас? —

Презрите братства покор и клетву,
Што небо даде погазите *ви*!
Та није л' грешно, није ли грозно:
Крв деце ваше гледамо ми!

А где је помоћ? ил' суза брацка?
Ил' „јуриш, роде, за брата свог"?
У вељој беди, смрти и крви
Данас *вас* саме оставља Бог!...

Ал' опет, грешан, грешно сам певô
Рањено срце народа мог!
Та, Србин кипи, кипи и чека,
Ал' не да ђаво... ил' не да Бог!

Аīрила, 1862

Пōшок жубори...

Поток жубори, шума шумори,
А срце дркће кô вити клас;
Хеј, овим лугом шетајући се,
Арајство сваки беше ми час.

Заборавио сам терет и тугу,
Мрзост, кајање живота свог;
Овде ми сваки листак шапташе:
Надај се, надај: добар је Бог!

А славуј пева, шева припева
Рајског певања најлепши пој.
Јеси ли срећан? питао сам се.
Срећан сам, срећан!... О, Боже мој!

1862

Кроз поноћ . . .

Кроз поноћ нему и густо грање
Види се звезда тихо трептање,
Чује се срца силно куцање, —
О, лакше само кроз густо грање!

Ту близу поток даљину пара,
Ту се на цвећу цвеће одмара,
Ту мене чека ашиковање, —
О, лакше само кроз густо грање!

Пашћу, умрећу, душа ми горе,
Растопиће ме до беле зоре
Кô груду снега врело сунчање, —
О, лакше, лакше кроз густо грање!

1862

Отац и син

Један пут иде стари Амица[3]
Кô неки седи мандарин;
А за њим тапка, трчи, скакуће
Јуначке крви најмлађи син.

Вашар је био; а на вашару
Сабље, пиштољи, арапски ат,
Туниске капе, сребро и злато,
Млетачка свила, женевски сат.

— Е, шта ћеш, сине, да купи бабо?
— Детета склоност кушаше свог —
Хоћеш ли сабљу ту бритку, сјајну,
Ил' волиш ата мисирског?

Ил' можда желиш од свиле рухо?
Нека ти буде свилено све!
Говори, сине, говори брже,
Да купим оне токе злаћене.

---

3 *Амица* — надимак (турски значи: *стриц*) Симе Милосављевића Паштрмца, знатнога јунака и барјактара у оба српска устанка и верног друга и помоћника кнеза Милоша Обреновића; Амица је старост провео на кнежеву двору у Крагујевцу (где је и умро).

Дете се чешка руком по глави,
Као да не зна шта би од свег:
— Ах, бабо, бабо, купи ми, бабо:
Печења купи јареħег...

Сад се и бабо чеше по глави
Гледајућ дуго синчића свог:
— Е, ја сам волô сабље и копља,
А син ми јарца печеног!

На Липару

I Вече

Јесте ли ми род, сирочићи мали?
Ил' су и вас можда јади отровали,
Или вас је слабе прогонио свет, —
Па дођосте само, да кад људе знамо,
Да се и ми мало боље упознамо,
У двопеву тужном певајући сет?...

Ми смо мале,
Ал' смо знале
Да нас неће
Нико хтети,
Нико смети
Тако волети
Као ти —
— Ћију ћи!

Моје тице лепе, једини другари,
У новоме стану познаници стари,
Срце вам је добро, песма вам је мед;
Али моје срце, али моје груди
Леденом су злобом разбијали људи,
Па се место срца ухватио лед.

С белом булом,
Са зумбулом,
Шарен-рајем
Рајским мајем,
Цвећем, миром,
Са лепиром
Летимо ти ми

Срца топити —
— Тнију ћи!

Моје тице мале, јадни сиротани,
Прошли су ме давно моји лепи дани,
Увело је цвеће, одбегô ме мај,
А на души оста, кô скрхана биљка
Ил' ко тужан мирис увелог босиљка,
Једна тешка рана, тежак уздисај.

II Поноћ

. . . . . Поноћ је,
У црном плашту нема богиња.
Слободне душе то је светиња,
То глуво доба, тај црни час.
Ал' какав глас? —
По тамном крилу неме поноћи,
Кô грдан талас један једини
Да се по морској ваља пучини,
Лагано хуји, кô да умире,
Ил' да из црне земље извире.
Можда то дуси земљи говоре?
Ил' земља куне своје покоре?
Ил' небо можда даље путује,
Да моју клетву више не чује,
Па звезде плачу, небо тугује,
Последњи пут се с земљом рукује? —
Па зар да неба свету нестане?
Па зар да земљи више не сване?
Зар да остане
Тама?...

И ход се чује.
Да л' поноћ тако мирно путује?
Ни ваздух тако тихо не гази.
Кô да са оног света долази?
Ил' крадом облак иде на више?
Ил' боник какав тешко уздише?
Ил' анђô мелем с неба доноси?
Ил' оштру косу, да га покоси?
Да љубав не иде?... Да злоба није?...
Можда се краде, да нам попије

И ову једну чашу радости?
Ил' можда суза иде жалости,
Да нас ороси тужна капљица? —
Или нам мртве враћа земљица?

Врата шкринуше...
О, душе! о, мила сени!
О, мајко моја! о, благо мени!
Много је дана, много година,
Много је горких било истина;
Много ми пута дрхташе груди,
Много ми срца цепаше људи;
Много сам кајô, много грешио,
И хладном смрћу себе тешио;
Многу сам горку чашу попио,
Многи сам комад сузом топио...
О, мајко, мајко! о, мила сени!
Откад те, мајко, нисам видео,
Никаква добра нисам видео. —
Ил' можда мислиш: „Та добро му је,
Кад оно тихо ткање не чује
Што паук везе жицом тананом
Над оним нашим црним таваном:
— Међу људма си, међу ближњима."
Ал' зло је, мајко, бити међ' њима:
Под руку с злобом пакост путује,
С њима се завист братски рукује,
А лаж се увек онде находи
Где их по свету подлост проводи;
Ласка их двори, издајство служи,
А невера се са њима дружи.
О, мајко, мајко, свет је пакостан, —
Живот је, мајко, врло жалостан.

. . . . . .
. . . . . .

На Липару, 1866

Ђура Јакшић у родитељској кући

Шта је Ђура сматрао за узрок својих недаћа у животу — шиптанизам код Ђуре — Ђурино боемство

Не упознавши никад свога стрица Ђуру, који од 1863, године мога рођења, није долазио у Црњу, а ја за његова живота никад нисам био у Београду, могу само по приповедању браће Ђурине, свога покојног оца и стричева, саопштити по гдешто, досад непознато, из живота у родитељској кући, што мислим да је имало утицаја на формирање Ђурина карактера и нарави.

Покојна удовица Ђурина, моја стрина, Тина, после смрти Ђурине долазила је с децом о школском одмору да проведу два феријална месеца код нас у гостима. Приповедајући о покојном нашем стрицу, споменула је међу осталим да је Ђура држао да га толике недаће у животу постижу као казна за неправде које је чинио својој баби Тоди, удовици стрица дединог поп-Лазе, којега је парохију и имање деда наш Дионисије (поп-Дина) наследио.

Мој покојни стриц, поп-Макса, који је Светиславу Вуловићу дао податке о Ђурину животу у младости, није споменуо Матоје, како је Ђура, док није научио изговарати слово *р*, назвао своју бабу, коју је наш прадеда Лаза називао „матора". (Старији брачници и данас се у нашем овде народу тако ненежно титулирају.)

Деца су с Матојом, већ зато што их је осморо било, а мати им у последње време живота боловала и после умрла, пребивала у доњој кућици уз врло слаб надзор своје старе васпитачице.

Баба Тода била је проста жена из народа, као и поп-Лаза што је био свештеник без богословије и средње школе.

Наше просте жене, па и очеви, чудно васпитавају, особито мушку децу. Оштрије казне, њушка и друго, готово су искључена дисциплинарна средства; а ако до њих и дође, у слабости брзо се попушта, и мали мушкарац брзо дође до закључка да је њему све допуштено. Код наших сељака често грохотан смех изазива кад, на пример, унук псује свом деди матер, свеца и друго. А дете у свему том углéда се на своје старије, као што је и. Ђура титулирао своју бабу онако како ју је и деда му титулирао. Мажени мушкарац постане мало-по-мало прави тиранин према својим старијима. То је

често трагедија за те старије, али није пробитачно ни за маженога, јер, касније, свет га неће мазити, и он ће се осећати несрећан.

Љубав деде и мајке према унучадима, која је била права слабост, нарочито је велика била према првенцу Ђури, и ништа природније није него да је мајка дочекала највише неугодности од највећма љубљеног, на кога су се угледала и млађа браћа. Ђура је, осетљив као што је био, и у зрело доба као терет на својој савести осећао неправде које је чинио у детињству својој мајци. А она? Можда и није узимала све сувише трагично, јер наша жена старога кова није била ни навикнута на друго него на тиранију, од горе или од доле. Кад су је унучад секирала, она је само одмахивала руком: Немојте ме мучити; и праштала је већ после неколико тренутака. Кад су је видели љуту, приступио би јој најмлађи међу браћом са речима: „Јелте матоја, мене је мама вама оставила у аманет" — (као што је и било), а старица би се разнежила, и кадра је била устати из кревета и играти коло са унуцима и унучицом. Приликом играња она је овако подвикивала: „Ди чарапа ди опанак, ну ну!" Као што се види, била се старица прилично подетила, и није велико чудо што су унуци с њом поступали као с другом. Кад би се Матоја наљутила на унуке, она би претила да ће се поделити са дедом и узети своје ствари: решето, сито, наћве и т. д. А кад су хтели да је поново наједе, они су само понављали њене речи: решето, сито, наћве... Што је смешно било код бабе, то су унуци добро мотрили и памтили.

Ђура ју је овако секирао. Она је имала подоста ћурића и волела је пре да неко њу проклиње него њене ћуриће. Ђура ју је овим стихом (то му је ваљда био први) секирао: „Један два три, поцркали сви!"

Као што рекох, она је унуцима брзо праштала, па и ако би којега пред другим напала, очекивала је да га дотични узме у одбрану. Једаред се тужила на једног да је зао а, мислим, Анка кабаничарка јој потврдила да је тако. Она се на то ражљутила и запитала је иронично: „А какав је твој Лука?"

Према унуцима је, дакле, била баба Тода без мере попустљива, док је према другима била тврда срца. У Револуцији деда је отпраћен у Арад, где је на смрт осуђен; Ђура је отишао на бојно поље. Млађа браћа Ђурина спремили су што им је требало за живљење, натоварили на кола и пошли у Доњи Банат. На капији их је задржао сеоски кнез: „Децо, не могу вас пустити, ја имам наредбу да вас из села не пуштам." Најстарији после Ђуре, Макса, извади из џепа пиштољ и повиче: „Бежи, кнеже, јер ћу те убити!"

Кнез није знао шта ће друго, него се повуче, а деца поп-Динина одоше у Милицију и нађоше склоништа у шупи неког старца у Баранди.

Код куће је остала само баба Тода, непопустљива и неустрашљива. Дедино имање Мађари су конфисковали, али баба Тода није хтела дати Мађару бележнику у Немачкој Црњи ни ђубрета за башту. Кад су хонведи мађарски ушли у село и неки рупили у кујну, баба Тода их је варјачом терала и истерала из кујне. Нису знали шта да раде са разјареном старицом, која је викала: „Шта ко може мени у мојој кући?" Војници су се, и сами уверени у њено право, устручавали да је убију. Баба-Тода била је, дакле, према другима непопустљива, само према унуцима била је мека као памук, на штету и своју и њихову. Штета је што Ђура није кичицом овековечио лик те српске жене старог кова.

Имао је Ђура право што је зла у свом животу доводио у везу са сагрешењима према баба-Тоди. Зло је већ то било што га је савест због њих и после десетине година мучила. Али така обест деце према својим старијим неминовна је у животу под влашћу инстинката, а таки је увек дечји живот: ко је слаб, тога кљују. Старијим дата је надмоћност физичка и морална да натуре своју вољу својим васпитаницима. Велика је њихова кривица ако су сувише сентиментални и попустљиви. Али праву штету од тога имају васпитаници, јер без доброг васпитања, које зависи више од матере него од оца, не стеку довољно способности за живот у друштву. Ђура је то сам осетио и писао у једном писму: „Ја сам увидео да не могу никад до оног уважења доћи које бих може-бити желео или заслужио, можда због моје нарави која је доста нехармонично у мене смештена."

Самовоље па и разузданости било је у детињству код Ђуре доста. Отац Ђурин није имао ни времена ни способности да надокнади што је од болесне матере и слабе мајке недостајало. Школа, у оно доба врло примитивна, још мање је могла што поправити, особито према свештеничкој и учитељској деци, која су обично у школи сеоској уживала особите обзире и привилегије. Ђура и браћа му били су распуштени, помало убојице, нису много штедели ничију осетљивост, и нису, као што су сељани говорили, „давала чест људима". Противници дедини прорицали су да ће „сваштa бити од поп-Диниих синова." Није свашта било од њих, али за Ђуру, ко је познавао његово „њудљиво и њутљиво срце", могао је предвидети да му на путу живота неће цветати руже. Далеко је било од тога да он осрамоти име и породицу. Распуштеност још не значи покварености.

Ђура, који је у родитељској кући већ научио говорити истину у очи, имао је горак живот. „Многу сам горку чашу испио, многи сам комад сузом топио.“ За увреде или праведну критику, која се у оно доба у односу према органима власти у Србији звала „опорочавање власти“, добивао је разбијену главу, па је био и од подметнутог мангупа премлаћен, и тако се изравнавао спор.

Кад је Ђура кога неоправдано нападао и вређао, знао се, као што видесмо, искрено кајати. Али нисам слушао од покојне стрина-Тине да се због увреда, нанесених врховном команданту Дринског бојишта у рату с Турцима 1876, кадгод кајао. Добио је због те увреде тешку за њега парницу, за које се, по причању стринином, идући на судску расправу прехладио, стрина је мислила телесно, а ваљда у не мањој мери и душевно, пао у кревет и набрзо, не дочекавши да издржи затвор, умро.

До те парнице је овако дошло.

Ђура је написао на две године после рата, 1876, скицу из рата под натписом *Рањеник.* Описује ту састанак и упознавање са једним талијанским добровољцем са бојишта на Дрини, на ком је и Ђура био новински извештач. Тај му је Талијан врло симпатичан, јер му је младост налик на Ђурину: „Сироче без оца и мајке, прави Лазарон. Шта је могло бити од мене него војник, бандит или калуђер!... Беше ми настала већ и двадесета година, а ја никаква заната научио нисам. У томе се појавио Гарибалди и.. ја сам постао поштен човек.“ Тај талијански добровољац приповедао је Ђури о састанку с главним командантом на Дрини, па га описује као гиздавца, ни налик на фигуру као што беше Гарибалди. Најтежа је оптужба у његовим речима против генерала тврдња: да је наредио да се одступа пред већ побеђеним непријатељем. Због те увреде Ђура дође пред суд и буде осуђен на краткотрајни затвор.

Држим да Ђура што је тврдио није тврдио само на основу свога мишљења ни приповедања талијанског добровољца, него на основу казивања прослављених јунака, војничких часника на Дринском бојишту: Грује Мишковића, Ђоке Влајковића и Паје Путника, али није хтео да на њих товари одговорност за негативну критику.*

Немам довољно знања о тој ствари да бих о њој могао ство-

---

* Генерал Ранко Алимпић био је пред тим управник Артиљеријске школе и као неспособан смењен је са управе, а враћен на управу потоњи генерал Фрања Зах, који је као шеф генералштаба имао да припреми улазак Србије у рат 1876. Зах пише о Алимпићу у писму Тими Кнежевићу у Вршцу: да је лакрдијаш (farceur). То се види из података из те преписке које је штампао у последњој свесци (од 16 авг. 1932) *Српског Књижевног Гласника* проф. В. Ћоровић.

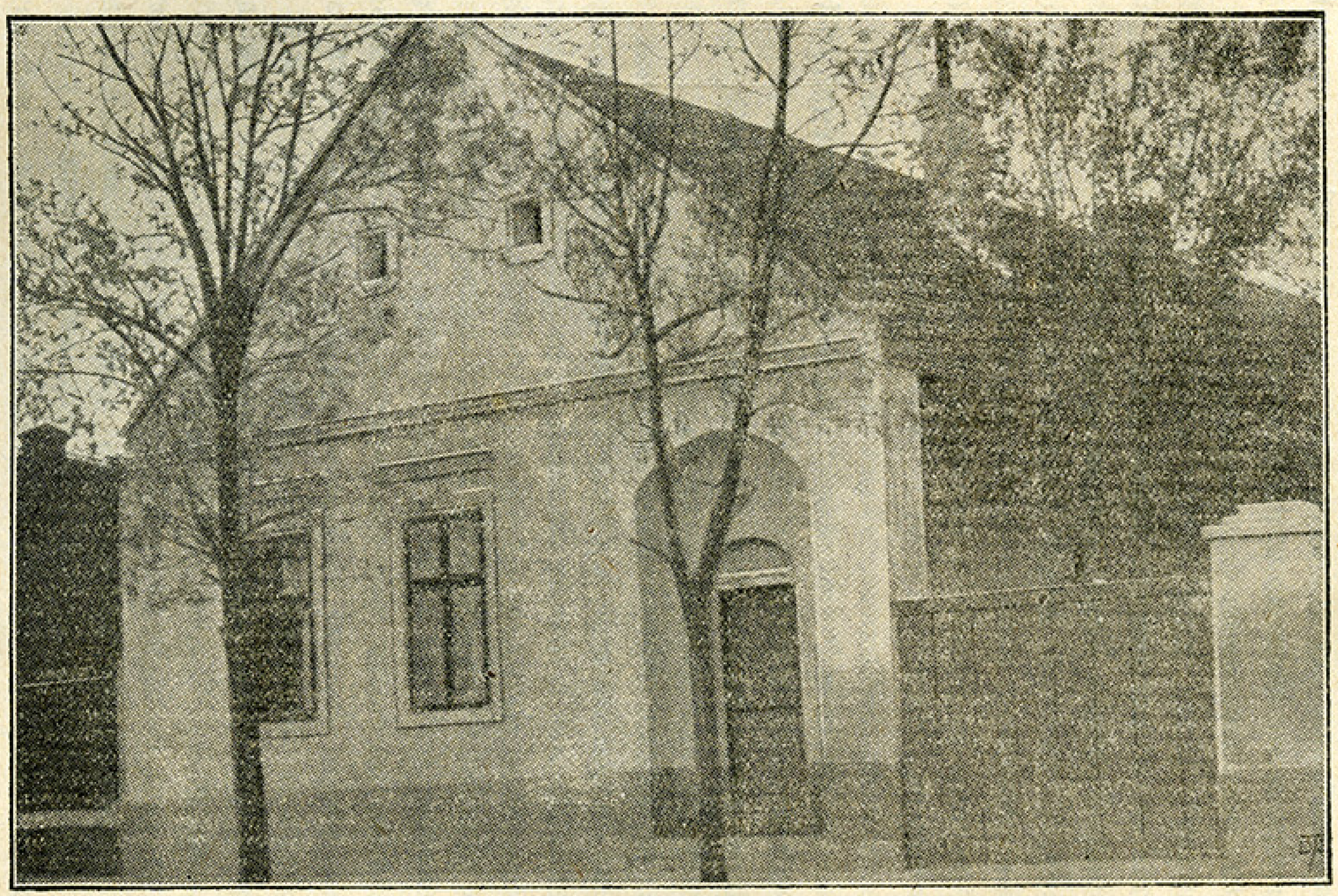
рити свој суд. Нема сумње да командант који изгуби битку, мора од јавности бити осуђен, без обзира на кривицу. Без обзира на њу смењују га претпостављени из тог простог разлога да војска не стече уверење да је она крива за пораз. Можда Ђура у том писању није одржао меру, јер дисциплинованост није му била јака страна, али зар ти недисциплиновани нису потребни у јавном народном животу? Да нема недисциплинованих тешко би ко био дисциплиновао генерала који је у једно време био и министар унутрашњих дела. А потребно је то било чинити. Команда у рату 1876 ни близу није била на висини команде, рецимо, у Карађорђево време, или команде у последњим Балканским и Светском рату. Исправљање путем штампе тражило је жртве. И то су жртве за отаџбину своје врсте.

Интересовало ме је одавна откуда код Ђуре толико титанизма. То је питање ставио себи пре више десетина година и на њ одговорио у једном београдском књижевном листу (можда *Отаџбини)* књижевник Хајим Давичо. Заборавио сам како је Давичо тумачио генезу Ђуриног титанизма, и радо бих поново прочитао тај чланак да имам времена. Овако ћу без обзира на тај чланак сâм да покушам одговорити на то питање.

Природна је појава да дете које је љубимац најстаријих у породици, буде самовољно, а самовоља је већ једна врста воље за моћ.

Ђура је био љубимац деде и мајке, а о том су, хтели не хтели, морали водити рачуна и отац и мати, који су и без тога изузетно волели свог првенца. Код куће дедина маза, а у школи банов слободњак, на улици уз помоћ браће помало убојица, Ђура долази до уверења да му је све слободно. Из Темишвара, где му је отац био нашао неко место, побегао је пре него што се отац кући вратио, и, кад га је отац, који је у Темишвару због конзисторијске седнице био заостао један дан, код куће затекао и запитао зашто је дошао кући, одговорио је: што куће (мислио је двокатнице и трокатнице у узаним улицама) хоће да падну на мене, и — отац га остави код куће, бар за једно време.

Уздање у своју силу особито је порасло у Ђури учешћем му у борби 1848/9 код Мокрина и, после, у војсци бана Јелачића у Бачкој. Наш народ се беше прилично одвикао од четовања, и није био мали подвиг одлука младића у 17-тој години поћи на бојиште, и то како наоружан? Што Ђура писаше у *Успоменама другу Јовану Јовановићу:* да је на позив оца Ђуриног освануо у Црњи на Велики Петак (1849) 500 косача, треба буквално схватити. Та наша народна мнлиција заиста је косама наоружана ишла у борбу против

Кућа у Срйској Црњи у којој се родио Ђура Јакшић

добро наоружане мађарске војске. Косе исправљене натицали су наши устаници на држаља и правили тако нека копља или џиде које су називали ланцама. То је било заиста прилично титанско предузеће. Народ, који су уверили незреле вође да ће Хабзбург остварити обећање о Војводини, образовање државе у држави у којој ће „шизматичка" мањина владати над немачко-мађарском већином, на челу са Србином Војводом, разочаран певао је касније: „Вармеђа будала, што нас веша бадава, а ја један губим главу за ту швапску праву". Ипак није народ сасвим резигнирао, и у истој песми налазе се и стихови: „Зелен ора, српско бити мора, и — Банат, Бачка, Фрушка Гора, српска бити мора".

У Бечу, у ком се Ђура нашао од 1851—1853, национално одушевљење омладине под утецајем народних песама силно се појачало, а врхунац је постигло кад се и у пићу подражавало старим српским јунацима. Змај у песми која се почиње са стихом: „Село сунце, стигло вече, месечина мека", пева сину у колевци: „моје сунце јарко, сад ти бабо (развесељен) мисли да је Краљевићу Марко". У таким моментима осећали су се сви омладинци титанима, а песници и осим тога увек то, од Овидијева времена, који је певао: est deus in nobis, па до данашњег дана.

Ђура је могао наћи у народним песмама и нарочите узоре свога имена, Јакшиће, који су делили међу собом не једну него више држава. Је ли Ђура те Јакшиће сматрао за своје претке?

Изгледа да је Ђура веровао да је потомак славне властеоске породице Јакшића из XV и XVI века. У песми *Старо доба* говори о седим дедима. У песми *Љубав* пева жени, ако му роди сина, да се зове Милош, па каже међу осталим: „не треба њему земље међа дедових"; у песми *Косово* спомиње: „виша су дела мојих очева". Могао је Ђура и као неисторичар знати да Јакшићи нису могли делити земље које никад нису биле саставни делови једне државе (Србија, Каравлашка, Карабогданска, Банат), али зато је могао веровати да су они били претци његове породице. Кад и његов биограф Св. Вуловић после његове смрти писаше: „по једном приватном али доста вероватном гласу, као да породица Јакшића носи историско презиме београдских Јакшића". То је, међутим, већ зато немогуће што је мушка лоза тих знаменитих властелина који су имали велике спахилуке у Угарској, у Поморишју, у мушкој линији изумрла 1543.* Али за живота Ђурина није се то знало, па чак ни

---

* Ја сам на основу мађарских историјских извора, позван, пишући о препирци покојних Андре Гавриловића и Јована Томића о питању има ли истор. истине у нар. песмама, крајем XIX века заступао *(у Бранкову Колу)* уверење да може бити

после смрти његове учени људи позивали се на неке приватне изворе које ја не знам шта значи.

Може лако бити да је Ђура веровао да је потомак славних београдских Јакшића, што му је снажило понос, а слава предака могла му је као морална потпора и требати док није сам створио дела која су га прославила. Да је знао Ђура да су знаменити Јакшићи у доба Бранковића поудавали своје кћери за мађарске аристократе који су поделили српском крвљу стечене спахилуке, силно би се био разочарао.

Св. Вуловић у биографији Ђуриној, пишући о слабости му што је волео пити, каже да је та мана код њега била мања него код обичних људи, код којих се о том никако и не прича. Питање је: је ли Ђура почео пити, већ колико је пио, у родитељској кући, или је касније заволео вино и боемски живот?

У родитељској кући Ђура се није научио пити, иако је у кући било доста вина, јер је деда имао повелик виноград. Вино се слабо продавало, и више се трошило у кући од домаћих, радена и гостију. Свештеничке куће биле се у старо време кад по селима није било гостионица са гостинским собама, за одличније госте у неку руку бесплатне гостопримнице, као до данас манастири. Рођаци дедини, сељаци, кад су у госте долазили, долазили су у већем броју и остајали више дана, по старим а донекле и данашњим сељачким обичајима, који су деди тешко падали, особито у времену кад је остао удов. Али обичај се морао држати. И органе власти угошћавао је деда већ ради протекције или при ослобађању синова од солдачине. (За Ђуру је платио 1000 форината откупа). Чиновнике суседног спахилука угошћавао је деда зато што је био задужен спахилуку за узиману земљу под аренду, и тај дуг је дуго притискивао деду после 1848/9 кад је реквирирана бесплатно сва храна с тавана, неких 600 кибли. Кад касније дођоше избори за сабор и стричеви гласаше за кандидата опозиције, по наредби Милетићевој, (иако се та опозиција у сабору ограђивала од потпоре народносних посланика), дао је спахилук на лицитацији продати дедину кућу, коју купи стриц ми, поп Јоца, дедин капелан, новцем од женина мираза. Та задуженост отежавала је деди школовање пет синова, од којих је

у нар. песмама историјских основа, али описивани у њима догађаји произвољно су конструисани од нар. песника, који нису знали историје. Неке деобе међу Јакшићима било је у XVI в., али не у народној песми побројаних земаља, него кћери Јакшићевих у Ђулаку, поудаваних за мађарске аристократе, којих су мужеви водили велику парницу: коме ће шта од оставине припасти. То су истор. питање касније неки наши историчари специјално обрадили.

Ђура највише трошио. Ипак се напрезао колико је год могао и, на пример, мога оца Марка, који је већ био ослобођени калфа кабаничарски, да не остане сам међу браћом нешколован, ожењена у 17-тој години, послао је прво у реалку, затим у препарандију.

На тим гозбеницама тешко да је било места и за Ђуру, иако је био већ одрастан, а јамачно ни он није желео да буде у друштву с којим није имао ништа заједничко. Да је Ђура већ у то доба заволео био вино, могао га је пити и без друштва. То није био случај, а за то имамо и један сигуран доказ.

Змај Јован Јовановић писао је Вуловићу о првом сусрету с Ђуром у Бечу око 1852, дакле друге године бављења Ђурина у Бечу, с којим је и становао и живео као с братом. „С нама је свакад био и за све је био неисказан друг, смеран као девојка. Само није могао с нама да пије. Кад би га силом терали да више пије, молио би нас да га не терамо; а кад му то не би помогло, пио би али кроз плач.“ Новосађани и други ђаци из поткрилија, као што су говорили наши стари, Фрушке Горе били су, што се пића тиче, већ стари козаци.

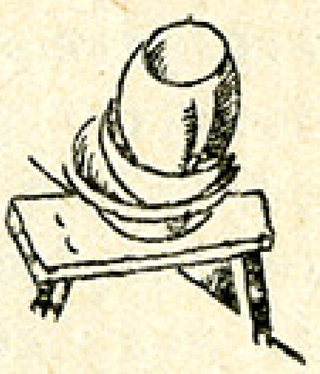
Обичај, јачи од ма којег закона, био је онда па остао и даље, да добар Србин мора, ако хоће да је достојан старих српских јунака, пити, и то много пити. То не само да је допуштено, него је и света дужност. „Бити и пити свето је то, Марко је пио по ока сто“ — певао је Љуба Ненадовић. Народне песме сматрале су се у оно доба, па се сматрају и данас, за српско Јеванђеље, а није се приметило да у њима има врло опасних стихова и максима које је требало за увек заборавити и не прештампавати их толико пута.

Ко је хтео у оно доба да узме учешћа у друштвеном животу, морао је пити, не колико сам хоће, него колико друштво заповеда; морао је да жртвује Баху и последњу пару свога новца, па и само здравље своје. А Ђура је био послушан члан веселог друштва, иако му то није лако падало.

Ђура, амбициозан као што је био, *морао* је управо да иде у оно ђачко друштво у Бечу кад се тамо нашао ради студија. Он је онда био у двадесетој години, а не беше прошао кроз средњу школу. На уметности је радио више као аматер; није се у Бечу за две године ни уписивао у какву сликарску школу. Никад се он није научио на неки систематски рад у школи, а после дуге паузе из 1848/9 није имао снаге ни стрпљења да што старо наставља или ново почиње. И, друго, хваљен од некритичних другова, он је све више долазио до уверења да се у њему крије снага генија, која може накнадити учење.

Ђура је у Бечу пронашао други начин учења: он је учио у друштву, у разговорима са друговима који су се спремали да буду књижевници. Од тих другова није могао научити уметност сликања, али већ лакше уметност правити стихове. И од тога доба он је све више песник, а сликар тек да се хлебом храни, колико му је и то успевало. Ђура постаде неизоставни посетилац и учесник ђачких састанака, озбиљнијих, или у ноћима „превеселе теревенке." Како је до 29 године остао неожењен, он постаде и остаде унеколико и после женидбе боем. То још није значило да ја пиће савладало Ђуру. Да се то догодило, он би био изгубљен човек који не може да врши своје дужности, а још мање да ствара уметничка дела. Он је, штавише, имао јак смисао за моралан живот. У *Попа-Тихомиру*, том свештенику, под којим ће бити да се крије његов отац, меће у уста речи поуке народу: *да не харчи новац у биртијама* и да не продаје земљу, а омладини на школама препоручује он на три године пред своју смрт да се не весели само у механама. Међутим, сам је ишао у механу и зато што везе са другим породицама његова положаја у друштву није могао одржавати иначе, због сиромашног стања и сиромаштва уопште.

Милутин Јакшић

Урок*

I

Урок

(Излази из шуме на пут, у једној руци држи стрелу, у другој камен, о који стрелу оштри... Чека да прођу сватови.)

О, вита стрело, оштра ми буди,
Племенит данас лов ти се нуди...
Ти, страх и трепет овој планини,
Невидљива се јутрос учини,
Сад ме ил' никад верно послужи
Па старом гробљу нов гроб придружи...

(ослушкује)

Некакав крик!...
Притајен звук...
Јаук?... Усклик?
Човек.. ил' њук?...
Сад граја нека.. далеко.. тамо...
Ил' се то мени причуло само?...

(огледа стрелу)

Оштар јој шиљак к'о трн, к'о игла —
Само да буде до мете стигла!...
Ал' шта?... глас сумње нек је умук'о:
Ти задрхтати нећеш о, руко,
Бићеш к'о вазда од гвожђа тврђа,
Ја, без жалости и милосрђа,
К'о стрела моја овога дана
Што је чекићем мржње кована...
А сад још само
Да скокнем тамо
Где из камена вреоце бије,
Ту присојкиње легу се змије
Те испод тешке гранитне плоче
Самртни отров цеде и точе:
Када их љуте стене затиште
Из камена им сузе пропиште —

---

* Фрагмент из драме *Урок*.

Да кап тих суза на стрелу кане
Преболети се не могу ране...

(одлази и одмах се враћа)

Сад је све спремно...
Ни једно створење земно
Одолети јој неће

(легне, прислања ухо на земљу)

Потмуло тутњи — војска се креће...

(склони се у шуму; уједампут се сасвим смркне)

II

Пролази чета извидника

I *Извидник*

(застаје, разгледа свуд около)

Помрчина к'о тесто...
Места су ово кобна, проклета...
Пећине... легла хајдучких чета —
Бојева с њима беше ту често...

II *Извидник*

Како је тама густа...
Ноћ што се зори никад не нада...
Мртва тишина, а гора пуста...
Да ли ту сунце икад завири?
Студена мемла вечитог хлада
Из костурнице као да пири —
Осећам страх и језу —
Будимо на опрезу...

III *Извидник*

Шта, помрчине зар да се бојим,
Празнога мрака?
Ил' од ноћница и вукодлака?...
Пред њим' к'о станац камен стојим!...
Не бојим се утвара
Што лутајући без пута, стазе,
По гори тихо к'о сенка газе —
Мене је страх од отмичара, —
Мени је због хајдука
Мач на опрезу и рука!...

I *Извидник*

И ти си чуо зар причу стару
О некаквоме отмичару:
Како се давно женио неко
И пролазио овом планином,
А супарник га његов ту чек'о
Са оружаном својом дружином,
Те се побише — противник надби,
Невесту оте и много злата,
И на тој, веле, крвавој свадби
Остаде мртвих хиљаду свата...

II *Извидник*

Ја сам слободан од страха тога,
Бојим се само Господа Бога —
Али од људског живога створа
Не — никад!... Ту сам ја срца мушка:
Нек се сукоби пушка и пушка,
Нек се проломе горе и кланци, —
Ухватићу се с њим и у коштац
Па ком обојци, коме опанци,
Ал' он ће лећи доле к'о проштац —
Оборићу га, ту нема спора...
Него је напаст већа и гора
Кад те удеси у мрачном лужју
Нечиста сила, дух, авет која:
Њином оружју
Није дорасла кубура твоја...

I *Извидник*

Хајд' окајмо се тих разговора!
Добро ће бити и бити мора:
Прекужили смо невољу многу,
И, фала Богу,
Сад нам пут слази стрмо, све ниже,
Што који корак, дома смо ближе...
Трубачу, дедер, у трубу дуни,
Слепе мишеве, сове узбуни, —
Нека одјекне гора и лука,
Ко год је чује нека се плаши,
И нека знају за нама наши
Да је слободан пут од хајдука...

(трубач затруби — одлазе)

III

Урок и Врачара

(Урок извирује из шуме. Долази Врачара)

Урок

Ево је!...

Врачара

(дотрчи задихана)

Ох!...

Урок

(нестрпљиво)

Шта?... Да ли се ближе?

Врачара

Нису далеко, — ено се виде:
Гле поворка се сватовска ниже
Ко силна војска да иде...
Оружје звечи, барјаци шуморе
Као на ветру лист ове горе;
Земља се тресе од коњског бата,
Сва гора сија од сребра и злата,
Блистају челенке високе,
Жуборе сјајне токе,
Руво им трепти у злату и срми,
Свирале пиште а бубањ грми —
Невесте, ено, сред оне граје,
К'о јарко сунце у гори сјаје...

Урок

Склањај се, брзо у шуму иди...

Врачара

Зло, ако ме женик види.

(побегне у шуму)

IV

(Пролазе сватови: напред сватовски *Војвода* на коњу, за њим *Невеста*, крај ње *кум* и *девер*, па остали, сви на коњима, Војводин коњ уједаред застане)

Војвода

Жераве... зашто стаде?
До куће још је доста конака —
Ступај!... Ал' шта је?.. Зар ни корака?
К'о у ђавоља гвожђа да паде...
Мичи!.. На сунце из овог мрака!...

Један глас
(*оштар*)
Војводо, гони!... Зашто смо стали?
Је л' конак овде, ил' одмор, шта ли?

Гласови
Напред!... Хеј, напред!...
(*граја*)
(*задњи редови потискују предње, настаје неред, забуна*)

Војвода
Ја гоних добро, кад ова хала
Зазирати је одједном стала...
Кад га ободох, Жерав се пропе,
Па к'о укопан — даље ни стопе!...
Нешто му пута на ноге баци,
Везаше му се снажни кораци...
(*наста ћутање*)

Невеста
(*уједампут јој позли, цикне, ухвативши се за главу*)
Јаох!... Глава!...
(*клоне куму на раме*)

Кум
(*уплашен*)
Невесто!...

Невеста
Куме опрости... овај бол љути
Што севну у мојој глави
Добро не слути...
Скин'те ме доле с хата...
Гласниче, викни, објави
До последњега свата:
Залуд су песме и свирке њине...
Барјаци нек се спусте,
Венац нек ми се скине
Што главу моју кити —
О, мили свати, да л' чусте:
Добро неће бити!...

Кум
Бог ће дати да мине то,
Бог милостиви може...

Вукосав
(*дојури усплахирен*)

Боже, велики Боже!...

Девер
(*Вукосаву*)

Снаси је зло...

Вукосав

Где су видари?... О, Боже свети!
Зар нико да се сети
Мелема каквог... нико не оде
На извор по пехар воде!...
(*сви се ужурбали, растрчали се*)

Кум

Да грдних јада
И тако изненада —
Ал' ко да наслути несрећну црну?...

Прикумак

Ја видех кад под њом коњиц посрну,
А она се повела
И руком дотакла чела...

Кум

Како је често несрећа близу,
И радост брза да огрне
Жалости црну ризу, —
Како се добро у зло обрне!...

Невеста
(*у заносу*)

Пред очи ми се гробни сумрак хвата,
Живота светлост трне...
О, глава.. моја глава!...
Скин'те ме, скин'те доле с хата —
Жељна сам земље црне:
Како је лепа зелена трава
И земља мртвима лака —
А тешко и мрско сунце
Што ране дели, —
Ах, мене уби, уби, устрели
Самртна његова зрака...
(*невесту скидају с коња и полажу је на земљу*)

Вукосав

(*сруши се крај ње на колена, милује је по коси*)

Не куни сунце, не греши, мила!
Сунце, божија благодатна сила,
Данас је добро, милостиво било.
Зрака му јесења није љута,
А целог пута
Хладом нас штитило планинско крило...

Кум

(*сагнуо се, загледа пажљиво невесту*)

Ништа!... Не видим неку рану дубоку,
Сем једне цигле
На слепом оку,
Сличне сићушној мрви
К'о од убода игле
С црвеним кончићем крви...

Вукосав

(*ван себе диже очајно руке*)

Она умире!...

Невеста

(*издишући*)

Ја преболети нећу рану ову,
Мртве сестрице к себи ме зову...

(*издахне*)

Вукосав

Мртва!... Погибе! Спаса јој не би!...
Вихор зелену трстику преби —
Клону к'о љиљан сломљена струка,
Мину без бола и без јаука,
К'о кап јутарње росе тио... тио...

(*зајеца љубећи је у чело па онда скочи*)

Освета!.. Ха! Ко је крвник јој био?
Где ли се крије?
Та зар га нико видео није?...

(*око невесте се окупља гомила света, сви скидају калпаке, крсте се, стоје гологлави, погружени*)

Девер

Ја видех као да из овог гаја
Излете једна зрака

К'о жица танка, лака,
Мунјина сјаја,
Ал' муња није —
И чух као сиктање змије...

Вукосав
(истргне мач)
За мном!... У горе ове!
То бело јагње што сада свиште,
Душу, крв своју назад иште,
Невина жртва на освету зове!...

Војвода
(полазећи за њим)
Време јунаци није сад плачу...
Смрт к'о бедемом штити се тамом,
Ал' загазимо у трн и драчу,
Мрак разнесимо на светлом мачу,
Разбијмо тврђа њених капије,
Да је сатремо на леглу самом —
То крв невина Богу вапије!...

(сви појуре за њима, само неколико сваша остају крај мртве невесте).

Милета Јакшић

О драмском раду Ђуре Јакшића

Ђура Јакшић написао је три драме, као и Лазар Костић; обојица су оставила и нешто фрагмената, и то им је сав рад на драмском песништву.

Заједничко је обојици, да се нису задовољили дотадањим стихом (трохејским), но да се тражио нов стих, само што је у том новом стиху Лазар Костић био доследнији, па ако је *Сеоба Србаља* (у овој, уосталом, превлађује трохеј) и ранија од *Максима Црнојевића*, ипак је Костић а не Јакшић творац нашега новог драмског стиха. Костић је био вазда веран јамбу, Јакшић је писао мешовитим стихом, по својој прилици не што је нарочито тако хтео. Ако и млађи, Костић је утицао на Јакшића, — о утицају Јакшића на Костића једва би се могло говорити.

Заједничко им је даље и то што су узели за основу својих драма, Јакшић друге, Костић прве, једну народну песму. И *Јелисавета* и *Максим Црнојевић* црпу своју грађу из народне песме *Женидба Максима Црнојевића*, као што је већ више пута наглашено. „Занимљиво је, вели *Светислав Вуловић*, ди је предмет, који је Јакшић опевао у *Јелисавети*, опевао још један песник у трагедији — Лаза Костић у *Максиму Црнојевићу*, али је народна песма о истом догађају, *Женидба Максима Црнојевића*, лепша и природнија од оба ова уметничка производа.“ Али док је Вуловићу народна песма лепша и природнија, *Јовану Скерлићу* је она „дуга и мутна“, „народна песма није била јасна, драма је (Костићева) постала још тамнија“. Народна песма није ни мутна ни тамна када се читалац удубе у њу — Костићева драма свакојако није јасна, због упоредних и испреплетених радња, због наговештавања која остају без дејства на главну радњу и не доприносе ништа обележавању главних лица. *Јелисавета* је међутим још слабије компонована, јунакиња није ни носилац радње, и трагичност драме није у њој.

Али ако се оба песника и задржавају на истом доба, на истим личностима, предмет њихових драма није исти. Заједнички је моменат само што се дуждева кћи (управо властелинка из породице Erizzo), приказује као жртва која из политичких разлога иде у барбарску земљу, у Црну Гору. Али док се Јакшић на њему задржава, у Костића је он мимогредан. Ни Јакшићу он није главно. Свој предмет

је Јакшић схватио епски, у њему је јунак народ, трагичан јунак у његову пропадању (представници му Радош Орловић и његови синови), Костић драмски, у њему је јунак човек с општим човечанским особинама, сукоб његових страсти, борба његова између љубави према другу, брату и према жени. Али је Костић ишао за тим да општим човечанским особинама, које у уметности и иначе морају бити што јаче индивидуаловане, дâ и локалну боју, дâ национално обележје (побратимство). Народна песма није само дуга (најдужа Вукова) она је и пуна, и наши су песници извели из ње две различите ствари и саставили две драме с два различита предмета.

Јакшић из пропасти Црнојевића изводи пропаст народа, народ потпада под физички и морални притисак Турака, народне самосталности нестаје и настаје чак и турчење. Он се држи више историје него предања, и његов Црнојевић има своје историјско име (Ђурађ), и не меша га са Станишом, потоњим Скендер-бегом. Костић указује такођер на пропаст Црнојевића, али њему је главно Максим као трагичан јунак, и то, Максим из народне песме, у којој је спојен и Ђурађ и Станиша, само се Максим у Костића не турчи него, као трагичан јунак, гине. Но част је и једном и другом песнику што су узвисили барбарску народну песму, Костић је одбацио борбу између Максима (и осталих) и Милоша Обренбеговића око блага (око сватовских дарова). Милош пристаје у народној песми да замени Максима, у кога је „иза краста лице поцрњело, поцрњело и одрапавило", али:

„Од мене ти божја вјера тврда:
Превешћу ти снаху преко мора
И без кавге и без муке какве;
Тек, Иване, нећу тевећели:
Што год буде дара зетовскога,
Да ми дара ништко не дијели."

У Костића Милош не иште зетовске дарове, али иште много више. Не слутећи на љубав Максимову, он тражи да му Максим уступи љубу, — „Не љубећи је љубећем је дај", и тако је, на заиста гениалан иачин, најчвршће завезан драмски чвор, кога расплет може бити само трагичан.

Јакшић пак од крвне освете између Црнојевића и Обренбеговића (у њега би Обренбеговиће заменили Радош и његови синови), који, по народној песми:

Како таде, тако и данаске,
Нијесу се нигда умирили,
Нити могу крвцу да умире
Но и данас ту просипљу крвцу,

отвара шири видик, борбу браће око престола (стари мотив српске историје), али ту борбу схвата ипак доста уско, сводећи је на интриге Јелисаветине која „нам с мора доне сињега, у Црну Гору — црну несрећу". Она иза сна види да лепшег дана нема

Никад! О кнеже, кнеже, никада!
Јер у тој крви бесне пучине
Потоње снаге риком самртном
Утону, Ђурђе, наша галија —
Жалосни двори сина Ивова...

Ђурђе, последњи владалац Горе Црне, не привољева се истина, као кнез-Лазар царству небескоме, он оставља земљу и иде у Млетке, али подсећа на кнеза Лазара ипак тим што предаје власт — цркви. Потоње је уточиште и опет — вера.

И ево, оче,
У старе руке прими крмило,
И вековима нека одсада
Христове вере први хранилац,
Слободу храни гора слободних.

Када физичке снаге нестаје, остаје још духовна, једина, да брани и одржава народ, нарочито сада, када се јавља зло и споља и изнутра. Сваколика борба нема исходишта, и на питање полуделе Јелисавете:

Овде ј' у реду све?...

очајни и изгубљени Радош Орловић одговара сарказмом каснијега Старога Вујадина:

Све!

и стим завршава *Јелисавета*.

С потурчењацима се гаси последња српска династија да се с истрагом њиховом уздигне нова. Тако бар у песништву. На завршетак *Јелисавете* надовезује се почетак — *Горскога вијенца*. Историјски би размак био две стотине година. Књижевни развој није ишао историјским редом, — песници се њега не држе. *Горски вијенац* се јавио пре *Јелисавете*.

Намеће нам се питање да ли та истовремена заједница у избору мотива из историје Црнојавића није била случајна, или је и она имала један извор.

После прве драме Јакшићеве, *Љубише или Сеобе Србаља* (под тим је двема насловима поднесена Матици), песник се лаћа одмах другога предмета, *Последњих Црнојевића*, потоње *Јелисавете*. У исти мах ради Лазар Костић на свом *Максиму Црнојевићу* и већ 1863

штампа први чин у *Летопису*, — исте године када је *Сеоба Србаља* приказана у Београду, у Вршцу и у другим местима и штампана у Новом Саду. Почеци су дакле на драмском раду и једнога и другог песника истовремени. *Максим Црнојевић* је зачет пре *Последњих Црнојевића* и његово стварање тече упоредо са *Сеобом Србаља*, ако није и раније, само што је *Сеоба Србаља* била готова пре но што се појавио и први чин *Максимов*.

Колико нам је досада познато на трагични моменат Максима Црнојевића наишао је сам Лазар Костић: нашао је да је то згодан предмет за драму и отпочео рад на њој пре друге половине 1860. (Ранији нацрт „мелодраме у Здјествија" од Стерије Лазар Костић зацело није познавао.) Разговарао је о томе са Змајем, с Јованом Андрејевићем и са другима и свугде наилазио на одобравање и на подстицање. Када је Ђорђе Јакшић после награђенога свог *Љубише* сишао из Беча у Нови Сад, о Црнојевићу се много говорило у тамошњим књижевничким круговима, и врло је лако било могућно да је тада дошао на мисао да и сам обради Црнојевиће, али на други начин. На неку утакмицу с Костићем једва да је могао помишљати. Или га је, можебити, и независно од тога, мамио последњи владалачки сјај српски и трагични пад последње династије српске. На двору Црнојевића у Црној Гори сачували су се, као што је касније рекао Јиречек, последњи остаци старосрпског дворског уређења, и Црнојевићи су били окружени „властелом" и „кнежевима", а имали су „ћефалије и дворођржице". Наши су писци то знали, јер тада је било веома живо интересовање за народно предање и историју. А после Грахова Лази било је и одушевљење за Црну Гору огромно. Али Јакшић се, као што смо видели, супротно Костићу, удаљио од предања и прилазио историји и из његове преписке видеће се с коликим је он маром радио на тој својој драми и како је тражио упуства и савете од стручних људи.

Мишљење, које је ушло и у историју књижевности, да је Јакшић „потпуно самосталан песник", „самоук, који се није угледао ни на кога", нетачно је и за Јакшића као и за свакога другог песника о коме се то тврдило. Познато је да је први учитељ Јакшићев у песништву био Змај, затим су, као што је то више или мање истицано (ако и не увек у јавности), утицали на-њ Петефија, Хајне, Бајрон, Лаза Костић и други. У Јакшићевим песмама има неколико мотива Петефијиних; а наћи ће се можебити и од других. Осим тога Јакшић је увек имао по некога ментора, па ако их и није увек слушао, ипак је очито да их је тражио, да је осећао потребе од њих. Први су му били ментори Ђорђе Поповић-Даничар и Д-р Јован

Андрејевић, затим Стојан Новаковић (он му је највише, и то свестрано, и морално и материјално, помагао око *Јелисавете*),и напослетку другови књижевнички у Београду, међу којима су били и млађи, нарочито Светислав Вуловић и Андра Николић. Из преписке његове, када се буде штампала, видеће се како га је Стојан Новаковић одвраћао од утицаја Лазара Костића. Уопште ће та преписка бацити многе светлости на рад и на начин рада Ђуре Јакшића.

Познато је добро да су на избор градива и на начин обраде у *Пери Сегединцу* имале одлучан утицај тадашње политичке прилике Срба у Угарској (Пера Сегединац — Милетић, Вићентије — Герман Анђелић). Лазар Костић је то порицао, и усмено и писмено, али он или није хтео да призна или није био довољно свестан о тим утицајима. Свакојако да се његови поговори не могу одржати. Занимљиво је, да се то исто тврдило и за Јакшићеву *Сеобу Србаља*, — ако и с много мање или и с нимало основа. *Аца Поповић-Зуб* у својим *Успоменама* II (Будимпешта 1893) тврди да су владика Платон, Светозар Милетић и *Српски дневник* све употребили да администратора патријаршије и потоњега патријарха Самуила Маширевића „пред народом оцрне, и у Бечу онемогуће", па да су се за то послужили и — Ђуром Јакшићем. Да се на народ утиче није било доста „писати преко новина", — „требало је што пластично, видљиво пред-а-њ изнети", на позорници, па да се тако постигне — „affectum et effectum". С тога се Ђури Јакшићу „наручи" „да нешто напише, где се „Првосвештеник" као издајица оних незнабожачких Срба представља". — „Тако поникне фантастична „Сеоба Србаља", — и за то је дата Јакшићу награда од сто дуката. Аца Поповић-Зуб тврди да је Ђура Јакшић био тада у Новом Саду „без трајнога занимања". Али ми из Ђурине биографије знамо да Јакшић тада још није био у Новом Саду (а када је дошао да је живео у врло повољним приликама материјалним, бар у то доба када је добио награду од Матице и када је зарађивао као сликар) и да је *Сеобу Србаља* саставио у Бечу и из Беча је послао Матици на расписани стечај. Што је пак најглавније, у драми нису тако јасне алузије на тадашње прилике Срба у Угарској, и свештеник се не приказује као „издајица оних незнабожачких Срба" (коме их је могао издати?) него просто као грамзљив за влашћу. Како се Поповић-Зуб ни иначе не показује као беспристрастан хроничар (напротив!), то се њему самом, на просто дату реч, не може веровати. Што је он изнео, не може се узети као мотив драми, најмање да је она зато написана, и то још „по наруџбини".

*Сеоба Срба*ља написана је у оном истом романтичном расположењу у ком су састављене, у исто доба, и прве његове приповетке (*Краљица. Син седога Гамзе, Невеста, Неверна Тијана, У планини*) од 1861 и 1862 године.

Ђура Јакшић је својим трима драмама обухватио велик размак нашега историјског живота, могли бисмо рећи наш стари, наш средњи и наш нови век. Трећа му је драма, *Станоје Главаш*, из српскога устанка у почетку 19 столећа.

Како је наш песник дошао на то да обради хајдука Станоја Петровића и да од њега начини драму?

Јакшић је одмах иза *Сеобе Срба*ља тражио предмет за нову драму и нашао га у *Последњим Црнојевићима. Јелисавета* је била готова 1868, и исте је године њезин писац премештен из Пожаревца у Рачу као привремени учитељ — за казну.

Тај крај, недалеко од Селевца[1], места Главашева рођења, или бар детињства, и близу Баничине, места Главашева гроба, пун је био прича о хајдуку Станоју. Када је Јакшић дошао у Рачу, затекао је ту као учитеља *Петра Станковића* који је био родом из Смедеревске Паланке (Милићевић вели да је Главаш, „како кажу“ живео у Паланци), а који се живо интересовао за предања о Главашу. Станковић је много причао Ђури Јакшићу о Главашу, и можебити да је водио Јакшића и у околину, где је тада било још и савременика Главашевих, с којима су могли говорити о Главашу. Свакојако се у оно доба још Јакшић могао у Рачи и околини састајати с људима који су га гледали и слушали. (За једнога савременика Главашева, Петка из Баничине, тврди се да је живео 105 година и да је умро истом пред велики рат.) Не може бити дакле сумње да је дат у Рачи први подстицај за Јакшићева *Станоја Главаша*, и да се одмах у почетку свога тамошњег борављења, бар у мислима, зауставио на њему, сведочи и ово место из писма Стојану Новаковићу од 2 октобра 1868:

„Мислим то ј. почео сам на Станоју Главашу радити, али како ми сад ни једна мисао није уједињена то сам га оставијо — а и онако га мислим драматизирати.“

Из тога места да се извести да је Ђура Јакшић, када се решио да обради Станоја Главаша, у први мах помишљао на еп, а да се истом касније одлучио за драму.

---

1 А није даљи ни Глибовац за који се такођер тврди да је Главаш у њему рођен, па да је, преудајом материном, као мали донесен у Селевац.

Јакшић је врло нерадо отишао у Рачу, — али, да није било Раче, не би било ни *Сташоја Главаша.*

Идуће године Јакшић је био у Крагујевцу као привремени учитељ цртања и краснописа (по други пут). Нема сумње, *Јелисавета* је учинила да се казна заборави и Јакшић ослободи учитељства у основној школи и добије положај који му је био угоднији и с већим доходом. Али ни на њему дуго не остаје.

И Петар Станковић је убрзо напустио Рачу, запопио се и постао свештеник у Баничини[2]. Умро је 1889. Био је млађи од Ђуре Јакшића, рођен је око 1840.

Знани су добро Јакшићеви даљи премештаји, отпуштање из службе „због непристојнога владања", његово тешко живовање после тога у Јагодини, као „молер за Јагодину и околину", итд. Ту није било расположења, погодна за рад на драми, и Јакшић се сада баца на дописе и на јетку сатиру. Мирнији живот настаје истом с доласком у Београд где добија нову службу. Али се сада отвара и ново поље књижевна рада — приповетка. Ипак и Главаш полако напредује, и Јакшић га завршује готово пред смрт. Завршетак живота и завршетак драме падају у исту годину. Од прве замисли до потпуне израде требало му је равно десет година. За сваку даљу драму требало је дакле све више времена. *Сеобу Срба*ља је најбрже написао. Али те су године (1861—1862) биле најсрећније године његова живота, а уједно је био у њима и најплоднији, и у сликарству и у песништву. Можемо рећи уопште да су срећне године биле и плодне године његова живота. И у Београду је живео срећенијим животом и није имао већих неприлика, — осим пред сам крај живота.

Милан Шевић

---

2 Баничина се звала раније *Кошарња*, јер су ту сељаци из околине у кошове доносили данак у храни за време Турака. Баничином, веле, да је прозвао митрополит Михаило. — Све ове податке о Баничини и о Станковићу дао је Станковићев син, *Драгољуб Поповић*, пензионовани професор у Београду.

Благословене банатске равнице

Тога дана пало је велико сунце у зрела, усламћела жита,
и ужегло огњене турчинке у знојна чела жетелаца,
у горде груди младих жетелица,
у веселе образе дечака
у дубоке боре стараца.

Тога дана кресале су варнице са великог сунца
и косе певале химне
са раскоши жућа жита
за срећу човека.

Тога дана одисала је земља мирисом вечности.
Са врха травчице једне заљуљао се скакавац зелени у сунце,
тице су чудне резале спирале по далеком плаветнилу, —
у висинама распети орао слутио је Бога.

Тога дана кроз златно класје прошао је Он.

И трипут благословени људи,
и трипут благословено жито,
и трипут благословене косе —
запеваше: Осана.

*

Те ноћи пао је сребрни месец на бескрајну пучину зрела, заспала жита
и тихе дочарао снове на мирна чела жетелаца,
и плавим различком посуо осмехе гордих жетелица,
и бајком зачуђене очи дечака,
и топлим сећањем седе главе стараца.

Те ноћи блештале су далеке звезде
над уморним косама
за добро светога сна.

Те ноћи одисала је земља мирисом вечности.
У срцу једне булке запалио је свитац кандило
у славу великог Бога.

А у мору засīалог класја засшао је Он:
и шрийуш благословене људе,
и шрийуш благословено жишо,
и шрийуш благословене косе
йомиловао је свешим йрсшима својим.

У хору весели зрикавци —
заїеваше ваздухом: Осана. Осана.

*

Тога јушра заронила је зора у ћилибар йробуђеног жишта,
и росом йошкройила ведра чела жешелаца,
и горде груди младих жешелица,
и разойкривене очи дечака,
и йомиловала шихом руком седе главе сшараца.

Тога јушра букнули су рубини са исшока
и косе заїарале йрво сунце
за снагу замаха.

Тога јушра замирисала је земља мирисом вечносши.
Са шорња йолешеле су молишве
и злашни крсш йоклонио се дубоко великом Богу.
Пешлози на ошшрим кљуновима разнели су зору.

А кроз злашно класје йрошао је Он.

И шрийуш благословени йробуђени људи,
и шрийуш благословено йробуђено жишо,
и шрийуш благословене йробуђене косе —
заїеваше: Осана. Осана. Осана . . .

Жарко Васиљевић

Ђура Јакшић и Диштрикт

Још нико није протумачио, како је дошло до тога да реч Диштрикт значи Великокикиндски Диштрикт, иако је Војводина имала још један, много старији, такозвани крунски диштрикт са седиштем у Старом Бечеју, који је демилитаризован већ 1751, управо онда кад су бивши потиски и поморишки граничари кретали, једни за далеку Русију, а други у подводни и маларични Банат, и онде насељавали десет српских општина потоњег Диштрикта. Може бити да је у томе имао улогу и Ђура Јакшић који је, у својим приповеткама, говорио о кикиндском диштрикту као о једином Диштрикту, и о његовим Србима као Дишкрећанима. А није искључено да у томе има утицаја и Светозара Милетића и његове странке: јер, иако је Милетића у пештански сабор први пут послао Стари Бечеј, ипак га је Башаид бирао два пута, 1869 и 1872, и тек 1875 изневерио због несрећног иберландског питања, и предао га родноме срезу, Шајкашкој. Најзад, и околност што је кикиндски диштрикт са својим диштриктуалним судцем и са својим сенаторима имао ширу привилегију, него ли потиски крунски диштрикт, и што је кикиндски диштрикт боље очувао свој српски карактер, знатно је могла допринети томе да се при речи *Диштрикт* без колебања мисли на окружје које је, од 1774 до 1872, имало свој магистрат у Вел. Кикинди, а састојало из десет српских општина: Вел. Кикинда, Мокрин, Меленци, Врањево, Кумани, Карлово, Башаид, Крстур, Јозепово и Тараш.

Кад је, према томе, у наслову споменута нарочита нека веза Ђуре Јакшића са Диштриктом, онда се мисли на Великокиндски Диштрикт. А нарочите везе песника с овим окружјем биле су у овоме.

Родом, Јакшић није био из Диштрикта, није био Дишкрећанин, како је он народски писао. Али је био то пореклом. И данашњи Јакшићи, синовци Ђурини, знају то, а Ђура је то могао знати још боље.

Једном приликом као да је то и песнички употребио. Сликајући свог идеалног свештеника, вероватно имајући свог оца пред очима, казује он како је на упражњену парохију у Липолисту — Црњи дошао из кикиндског диштрикта поп Тихомир, на чудо Црњана који не могу разумети, зашто неко напушта „богату паро-

хију у диштрикту" и долази да са њима дели њихову сиротињу. Ђура Јакшић, у романтичарским схватањима својим, тумачи прелаз своје породице из диштриктуалнога Карлова у спахијску Црњу, високим идеализмом попе Тихомира:

— Сви су људи деца божја, па су и богати и сиромаси моја браћа. Богатима немам чиме и не знам, како да помогнем, само ми остаје сиротиња и њој бих волео послужити.

Несумњиво, Јакшић је знао и то да су свештеници Јакшићи у Црњу отишли из Карлова, а нарочито је знао да је у Карлову остало неколико породица Јакшића ратара.

Потписани је досад проучио само мали део врло великог материала о прошлости овог диштрикта који се данас чува у Државној Архиви у Новом Саду, па не може дефинитивно говорити нити о Јакшићеву пореклу, нити може дати критичне коментаре на однос песника према Диштрикту. Ипак, пошто је питање интересантно, даће овом пригодом оно што је о њему дознао већ досад.

Још пре двадесетак година је у Карлову живео ратар Јакшић, висок и лепо развијен човек, живео у сиротињи. Према томе, можда их има и данас. У XVIII столећу, Јакшића је било и у Кикинди. Али, како су Кикинђани у Банат доселили са Мориша, а Карловљани из Бачке, једни и други Јакшићи нису морали бити у блиској крвној вези. Ваљда је једном од два огранка припадао Стефан Јакшић, поручник диштриктуалне полиције, затим општински бележник у Вел. Кикинди, а после сенатор диштрикта. О њему знамо само толико да је био ожењен из Новог Сада, Маријом, рођеном Радуловић, и да га је године 1787 постигла велика неприлика. 26 јануара 1787 тужили су Меленчани (Никола Поповић, Теодор Филиповић, Антон Фердинанди, Ђука Голубов, Михаил Хаџи, Груја Поповић, Ђука Удицки и Пера Данић) свог сенатора, Стефана Јакшића, због разних малверзација. И нису га тужили његовој власти, диштриктуалноме магистрату, ни жупанији у Бечкереку, нити Коморској Администрацији у Темишвару, него Комисару кога је апсолутиста Јосиф II изаслао у Темишвар, Јохану Бахо де Дезер. Комисар је ипак жунанији поверио да спроведе истрагу по тужби, а жупанија је истражне списе упутила Магистрату у Кикинди, као првој инстанцији. Магистрат, и то га лепо не карактерише, узео је у заштиту сенатора на тај начин што пресуду није доносио све док Јакшић није наредбом Коморске Администрације од 19 августа 1789 суспендован и од службе и од плате. Тек сад се Магистрат сетио да донесе пресуду којом је Јакшића једноставно ослободио, вратио га у звање и асигновао му

плату почев од дана суспензије. Још више, Магистрат је сазвао прваке свих десет диштриктуалних општина и пред њих изнео ствар суспензије Јакшићеве као повреду привилегије и диштриктуалне аутономије. 15 маја 1790 састали су се прваци целог диштрикта; пред свима њима, Меленачка Општина је изјавила да она не зна зашто је Јакшић суспендован, и да нема ништа против њега, него је са њим потпуно задовољна, а цео Диштрикт једнодушно закључио да се Јакшић врати у службу и у плату. Све то није помогло: јуна месеца 1790 Јакшић је коначно отпуштен из службе.

Крајем XVIII столећа, Кикиндске Јакшиће налазимо већ у Карловачкој Гимназији. Од 1797/8 до 1802/3 свршио је овде предуготовителни разред, три разреда граматике и два разреда човечности Максим Јакшић. Да је овај из Кикинде, судимо само по имену; 20 децембра 1790 забележен је у списима диштрикта земљорадник Максим Јакшић у Кикинди, можда деда студента. Иначе, име Максим може да сведочи за јачу крвну везу између кикиндских и карловских Јакшића, кад знамо да је то име имао и брат песника Ђуре.

У Карлову пред крај XVIII века налазимо више кућа Јакшића земљорадника. У једном извештају о аренди која је за иберландске земље плаћана од 1 маја 1793 до 30 априла 1795 налазе се ови домаћини, сваки са својом посебном кућом: Теша, Алекса и Павао Јакшић. Да су и карловски Јакшићи били угледни људи, сведочи нам то што је, баш пред разрешење диштрикта, године 1870 у Карлову кнез сеоски Ђура Јакшић (који, узгред буди речено, има скоро истоветан потпис са песником).

Досад, свега толико о пореклу Ђуре Јакшића из Диштрикта. У Црњу је зар први прешао стриц Ђурина оца, поп Лазар.

Вуловић је забележио да је поп Лазар усинио Ђурина оца, попа Дину. Одиста, у матицама карловачке гимназије налазимо да је школске године 1824/5 Dionysius Jakschits, коме је тада било 17 година, учио IV разред граматике. Као отац или тутор забележен је код њега Lazarus parochus у Црњи. Али је забележено и то да је напустио карловачку гимназију. Да ли се вратио у Сегедин, где је и дотле учио, и куда ће касније слати и свог првенца Ђуру, то не знамо.

По свом пореклу из Карлова, можда и по тада још познатој крвној вези с Јакшићима у Кикинди, по томе што је 1849 „ступио у други кикиндски баталијун;“ онде ми и браћа од стрица, као својевољци, служаху“, како сам пише; по кратком свом бављењу у

Кикинди, Ђура се Јакшић донекле сматрао као Дишкрећанин, и као да се поносио тиме.

Тај понос, уколико је код Ђуре дошао до израза, може се примити уза знатне ограде. Зацело, рођен у Црњи, где су Чеконићи, њихови ферваљтери и ишпани, заповедали српској сиротињи, Јакшићу је Диштрикт са својим великим судцима (Јаков Сечањац, Димитрије Бугарски, Јован Авакумовић, Димитрије Трифунац, Лука Кенђелац, Лазар Видић), са десет, неки пут, сенатора који у Курији заседавају и суде, саслушавајући Србе српски, водећи после Буне на српском језику и записнике, а увек српски дописујући с општинама, тај Диштрикт се Ђури јављао као острво, ако и ограничене аутономије, посред мора туђинске власти. Само оно свечано обећање, изречено у привилегији из године 1774, — а слично је дато и потиској ме крунском диштрикту — „да никад нећеду бити продани, заложени или ма на који начин одтуђени, него им дапаче завештавамо, да ћемо у случају, ако би пре или после нашли, да тамишварски банат на спаилуке поделимо и Приватнима дамо, самим обштинама приуздржати право, да себе саме одкупе“[1]; свест да неће добијати мађарске батине за које се у Европи знало да се ударају con amore, све је то становнике оба диштрикта испуњавало поносом који избија и из песничких творевина Ђуре Јакшића.

Али, још јаче него тај понос, јавља се и критика. Што је још горе, историчар мора песнику признати да је критика оправдана. Оба диштрикта као да су подбацили: нису створили српски језик званичења, за себе па, касније, и за Србију; нису подигли српске средње школе, и преко њих српску интелигенцију, која би као таква ушла у духовни крвоток Европе, па повела и свој народ у борбу за националне или хуманитне идеале. Чињеница да се у првој привилегији Великокикиндскога Диштрикта спомињу, као солицитатори исте, поштар из Кикинде Јован Ђорђе плем. од Тиганић (кога Стојачковић назива Тиганити, кога и српски списи Диштрикта називају Тиганет и Тиганиц, а за кога ни ми још нисмо утврдили да је био Србин) и меленачки трговац Јован Пајдак, као да је била и симболична и фатална за несразмерно малу улогу коју су ови диштрикти имали и у политичкој и у културној историји Срба. Велики судци и сенатори Диштрикта, и бољи између њих умели су да повећавају своје имање; један од најспособнијих, Димитрије Трифунац (он је 1791 подбележник Диштрикта, а 1792 сенатор), одлази 1834 из службе

---

1 *Александер Стојачковић, Питање Великокиндског Диштрикта...* У Будиму, 1868, стр. 38. Одлична ова расправа садржи и превод обе привилегије, које по том преводу и наводимо.

као велики судац Диштрикта нешто боље него 1789 Стефан Јакшић. Остали, Стојановићи (били проте у Кикинди, сенатори, општински бележници, свештеници; Михаил Стојановић, онај што је за Благовештенског Сабора 1861 убијен у Карловцима, служио је у жупанији), Кенђелци, Ђаковићи, Путници, Маргетићи, Исаковићи, Рацковићи и Станојевићи, сви су бивали доста имућни, али у културној нашој историји значе врло мало. А уколико значе (Јован Авакумовић, аутор песама; Исидор Путник, пријатељ Лукијана Мушицког; Аца Радовић, коме Змај није могао опростити што није хтео да пише за његове хумористичне листове; Георгије Станковић, сарадник *Данице*, Ђорђе Радак, борац из 1848 и народни добротвор), о томе други пут. Овде, морамо признати да Јакшић није клеветао диштриктуалну господу кад је приповедао о „господину Коморашу који је за време глади хранио сиротињу, па се отуда обогатио", и кад његов прота протестује:

— Ал' ако ми станемо све сахрањивати, који од глади помиру, онда ћемо и ми од глади умрети!

Нити су таке оптужбе, како Вуловић мисли, освета Ђурина проти Влаховићу што није њему дао да слика цркву у Карлову. Има у њима осуде коју и историчар мора да понови кад говори о групи људи која је дознавала шта се на Западу ствара за већу удобност телесног живота, али за религијске, естетске, политичке и економско-социјалне реформне покрете није дознавала, и никаквом службом, мисијом није правдала свој виши друштвени положај.

Савременици Диштрикта су још нешто замерали диштриктуалној господи; по њима, ови су били одвише млаки у одбрани диштриктуалне аутономије, одвише попустљиви према племству које се из разних крајева Угарске сручило у 1779 године обновљену жупанију Торонтал, док су енергично сузбијали покрет „Карбонара", социално-националне тежње становништва. Ђура Јакшић оптужује ту господу управо као „верне пристаоце Мађара". И оптужује их да ни при избору диштриктуалних чиновника нису били доста Срби: када спомиње Чивута, доктора у Диштрикту, Јакшић надовезује:

— Имали бисмо ми и својих лекара, те каквих ваљаних младића, али су господа у нашем диштрикту чудни Срби! Сами своју крв презиру; помажу туђина, подижу га, славе га... а свој рођени пород бацају у блато.

Колико су те оптужбе оправдане, показаће даља проучавања диштриктуалне прошлости. Засад ћемо споменути да је Магистрат радије примао Несрбе за становнике Диштрикта, него ли што су желеле општине, и да су се сенатори згражали над националном

нетрпељивошћу диштриктуалних општина, које нису хтеле странце да примају за становнике.

Уосталом, Ђура Јакшић није ни први ни једини тужилац диштриктуалне господе. Као мађароне ову је господу нападала и српска омладина коју је, године 1848, у Кикинди представљао старији студент (пре тога је био трговачки помоћник) Ђорђе Радак. Та су се господа 1848 борила против српске, за мађарску заставу; прота Павле Влаховић (чији син као да је 1848 био мађарски домобранац) с амвона је осудио омладину, па му је зато кућа похарана. Јакшић то казује речима: „залуду је и Чончић, и Кенђелац, и овај наш прота лагао и примиривао: лажовима смо куће порушили, а понеки је и главом платио".

Као што се види, није то био сукоб мање срећног конкурента сликара с протом Влаховићем, него сукоб два нараштаја. За старији нараштај, Француска Револуција се једампут десила у Паризу; сад је и онде побеђена, и тачка; за млађи нараштај, има она да се понови у Паризу, да преко Рајне стигне у Берлин и Беч, у Пешту и у Нови Сад, у Кикинду, и свугде да прочисти атмосферу и народима донесе слободу. Разлика у расположењима довела је до крвавих сукоба, у којима је млади Јакшић и рањен био као борац у Кикиндском својевољачком баталијуну. Ове борбе је Јакшић певао у приповеткама *(На мртвој straжи, Успомене, Милан)*, певао и у првим својим стиховима. Тако је опевао Емила Костовића, Дишкрећанина који му је, најпре, био саученик у Сегедину, а после стражамештар у батаљону.[1] Костовић у опеваном боју није пао, али је добивеној рани подлегао у Руми, где је и сахрањен.

Дакле, не само пореклом из Диштрикта, и не само са рођацима у Диштрикту, Јакшић је у Диштрикту видео малену српску област у којој прогоњена тада наша нација треба да нађе заштите; и када стварност није у довољној мери одговарала његовим очекивањима, он се љутио и свакојако оптуживао и осуђивао главаре Диштрикта; у сукобу између главара и диштриктуалних „Карбонара", којима се придружила и српска омладина, Јакшић је и душом и телом пристао уз последње, па тако и сам постао Дишкрећанин. То се хтело утврдити овим пригодним белешкама. И још нешто: проучавање прошлости Великокикиндског Диштрикта у знатној мери ће објаснити књижевно дело великога песника, Ђуре Јакшића.

Васа Стајић

---

1 *Прилози Летопису М. С.*, 1928, стр. 136.

Драме Ђуре Јакшића

на позорници и пред форумом позоришне критике

Прва Јакшићева драма, његова од Матице Српске, године 1862, на препоруку Јована Ђорђевића и Д-ра Јована Андрејевића, наградом одликована „Сеоба Србаља" првом је, 21 маја 1863, приказана била у Београду, а приказали су је дилетанти, међу којима је било и глумаца и глумица од заната, као Драга Димитријевићева-Дејановићка, Јулка Степићева, потоња верна љуба Тоше Јовановића (обе су пре тога глумовале кратко време код новосадског Српског народног позоришта), Фотије Иличић, који је донде био члан путничке дружине Јована Кнежевића, па Маца Перисова, Адам Мандровић и Стјепан Миховилов (ово троје из Загреба). У београдском Народном позоришту, „Сеоба Србаља" дошла је на ред тек године 1899, и те је године онде давана била само триред. Велько Петровић, у Народној енциклопедији Станоја Станојевића, тврди да се „Сеоба Србаља" до Светског рата држала на београдском репертоару. У Позоришном годишњаку за београдску сезону 1911—1912, у Прегледу свих комада представљених, налазимо „Сеобу Србаља" са једним јединим приказом, но у Позоришном годишњаку за сезону 1912—1913 нема је никако. — На репертоару новосадског Српског народног позоришта јавља се „Сеоба Србаља" први пут у Вршцу 18 јуна 1863, пошто је те године, као што је то јавила новосадска Даница у свом 12 броју, изашла штампана крајем марта, а до почетка маја се већ сва распачала те се морала наново прештампати, као што је то Даница забележила у 17 броју; још је Даница, у 23 броју, донела глас, да су родољубиви Вршчани били обрекли да ће за први приказ „Сеобе Србаља" набавити ново одело. Други приказ „Сеобе Србаља" био је у Темишвару (4 јула 1863), трећи у Чакову (15 августа), четврти у Великој Кикинди (15 септембра), пети у Сомбору (3 новембра 1863), шести и седми у Новом Саду (9 јануара и 27 фебруара 1864), осми у Митровици (17 маја), девети у Винковцима (9 јула), десети у Броду (23 августа), једанаести у Новој Градишци (17 септембра), дванаести у Пожези (30 октобра), тринаести у Осеку (9 новембра 1864), четрнаести у Великом Бечкереку (14 октобра 1865), петнаести у Старом Бечеју (30 новембра 1865), шеснаести у Сомбору (по други пут, 30

јануара 1866), седамнаести у Вуковару (1 маја 1866), осамнаести у Великом Бечкереку (по други пут, 23 априла 1867).* Први појав трећег дêла — Јакшић уместо: *појава* каже *појав*, а уместо: *радња* или *чин* вели: *део* — приказан је био у Новом Саду 11 априла 1887, о 25-годишњици новосадског Српског народног позоришта, петог, претпоследњег, дана прославе, кад су, у одломцима, приказани били још: Суботићев „Немања", „Демон" Д-ра Милана Јовановића Морског, „Краљ Вукашин" Драгутина Ј. Илијћа, „Цар Лазар" Матије Бана, Оберњиков „Ђурађ Бранковић" у преради Јована Ђорђевића, „Стеван, последњи краљ босански" Мите Поповића, Малетићева „Преходница српске слободе или Српски хајдуци" („Милько Мркоњић") и алегорија Јована Ђорђевића и А. Хаџића с натписом „Сабља Краљевића Марка". Исти одломак из „Сеобе Србаља" приказали су и одрасли ученици новосадске Српске велике гимназије на шеснаестој беседи о Св. Сави 1889.

„Јелисавета, кнегиња црногорска", друга драма Ђуре Јакшића, стављена је била на репертоар новосадског Српског народног позоришта у два маха, и то у врло велику размаку; првом године 1869, после опет тек године 1910. Најпре се давала у Новом Саду (18 новембра 1869 и 2 фебруара 1870), затим у Срем. Карловцима (1 јуна 1870) и најзад опет у Новом Саду (9 јануара 1872). Нашао сам, да је године 1910 приказана била у Сомбору (датум није наведен). У Извештају о раду и стању Српског народног позоришта за пословну годину 1911—12 стоји, на 17 страни, да је у тој пословној години давана била четири пута, али се не каже где. Знам да је 29 октобра 1911 приказана била у Новом Саду, но у Сомбору (од 1 фебруара до 15 марта 1912), у Сарајеву (од 17 марта до 3 априла), у Мостару (од 4 до 15 априла), у Дољњој Тузли (од 16 априла до 1 маја), у Суботици (од 2 до 31 маја), у Молу (од 1 до 15 јуна) и у Турском Бечеју (од 16 јуна до 1 јула) није била давана. Пре Новог Сада, у тој пословној години 1911—12, дружина је радила у Шиду (од 1 до 24 августа 1911), у Руми (од 25 ау-

---

* У свом Летимичном осврту на рад новосадског Српског народног позоришта за преко педесет година (Загреб 1922) признао сам (на 15 страни) да за годину 1865 имам врло мало података, а забележио сам, ослањајући се на мемоаре Јована Ђорђевића (Грађа за историју српског народног позоришта, у Позоришту 1896), да је дружина у почетку 1865 била у Новом Саду и онда, до октобра те године, обишла Сремске Карловце, Панчево, Белу Цркву, Вршац, Чаково, Стари Арад, Липово и Велику Кикинду. На тадањи репертоар по тим местима нисам нигде наишао. Не даје се замислити да „Сеоба Србаља" и ту није била на репертоару (у Вршцу и Великој Кикинди можда по други пут, у Новом Саду можда чак и по трећи пут), кад се одржала још и 1866 и 1867.

густа до 26 септембра) и у Митровици (од 27 септембра до 16 октобра), али ни у тим местима „Јелисавета, кнегиња црногорска" није била на репертоару. У Извештају о раду и стању Српског народног позоришта за пословну годину 1912—13 не долази међу тада приказаним српским оригиналима. — У Београду је приказана била 7 јуна и 11 октобра 1870, у раздобљу од 1878 до 1899 давана је била петнаест пута, а у сезони 1911—1912 приказана је била дваред.

„Станоје Главаш", трећи драмски рад Ђуре Јакшића, у Београду је, у раздобљу од 1878 до 1899, приказан био деветнаест пута, у сезони 1911—1912 дваред, а у сезони 1912—1913 триред. У наше је крајеве дошао релативно доста касно, тек 1900. Први пут се јавио у Турском Бечеју, 20 августа те године, па је исте године даван био још у Великој Кикинди (5 новембра) и у Вршцу (26 новембра), године 1901 изнесен је био на позорницу у Панчеву (2 фебруара), у Руми (16 септембра), у Митровици (21 октобра) и у Новом Саду (18 новембра) а 1902 приказан је био у Сомбору (25 марта). И после Светског рата „Станоје Главаш" држао се на репертоару Српског народног позоришта са пок. Кочом Васиљевићем у натписној улози.

После првог приказа „Сеобе Србаља" у Београду донео је Видовдан Милоша Поповића са Малетићева пера неповољан суд о тој драми. Малетић се и у својој Грађи за историју Српског народног позоришта у Београду (из 1884), на странама 150 sqq, осврнуо на „Сеобу Србаља". Пошто је установио да у делу „нема заплета, нема ниједног трагичног момента, ниједне црте народног српскога карактера из оног времена"; пошто је „главном лицу" замерио да је „детињасто, нестално, готово будаласто у љубави": збио је свој суд у констатацију да се „по свему види младост песникова и непознавање света а најмање познавање драматске вештине". Према томе не може да се начуди, како је Андрејевић ово дело „чудном хвалом обасуо", те „као куриозум наводи" из Андрејевићеве оцене неких пет напомена, шат се „читаоци увере, шта све може да се напише, кад се *хоће* да се когод похвали, и шта се све може голим очима наћи на љубљеном предмету". А завршује: „Све ове лепе Андрејевићеве фразе прохујале су наскоро као олуја без плодоносне кише и данас их читаоци сматрају просто као излив загрејане фантазије; сва ова напрезања, да овакву делу обезбеде живот на дуже време, остадоше безуспешна — њега је наскоро нестало с наше позорнице."

О вршачкој премијери „Сеобе Србаља“ јавио је дописник новосадске Данице само толико да је то био последњи комад, који се те сезоне приказао у Вршцу; темишварски пак референт приопћио је, у 28 броју Данице, о другом приказу, да је „представљање у главном испало боље него у Вршцу“; похвалио је Марију Цветковићеву као Босиљку, Николу Недељковића као Љубишу, Пају Маринковића као Драгоша и Николу Зорића као Белуша. Известилац из Чакова јавио је Даници да је „Сеоба Србаља“ одиграна била „на задовољство публике, покрај свега тога, што су глумци на позорници виком и лармом из суседне немачке баште од почетка до краја јако били узнемиривани; ове неприлике — рече — имало је друштво и у пређашњим комадима, али никад у толикој мери, јер сад су се наши културтрегери и камењем бацали на позорницу, а при крају комада и на публику“. Великокикиндски Даничин дописник, радујући се, што може рећи, да дружина ову красну драму, како који пут, све боље и боље представља, што није никако лак задатак, рече да је штета, што Видовданов рецензент није био ту; можда би се — вели — уверио, да овака изјава љубави у последњој радњи, у сцени под Љубишиним чадором, није зазорна ни за гледаоца а некмоли за читаоца. Из Сомбора је Даници било јављено, да је ондашња публика с нестрпљењем изгледала овај комад и била је како њим тако и представљањем потпуно задовољна. У петом броју Данице из 1864 новосадски рецензент рече, да је „Сеоба Србаља“ као драма, коју је наградила Матица Српска, у Новом Салу побудила највеће очекивање; па наставља: „Гениј Јакшићевом свако ће се поклонити, ко је „Сеобу Србаља“ читао; али се тек при представљању види, да ју је писао човек, који није посвећен у тајне театарског ефекта; можда је криво овом нашем мњењу, што одело није одговарало комаду или што у нашег народног позоришта нема справа за декорације, какве се изискују за велике драме; у осталом излишно би било и спомињати, каква је дивна дикција Јакшићева; па ако би само овде-онде нешто поправио, како би цело више ефекта за представљање добило, његова „Сеоба Србаља“ била би нам од најбољих драмата.“ — Јован Ђорђевић је у свом Српском Дневнику, у петом броју 1864, о првом новосадском приказу „Сеобе Србаља“ рекао, међу осталим, ово: „Дело се одиграло доста помњиво, појединa места дирнуше, поједине ситуације заинтересоваше, лепа поетска дикција, богата у песничким сликама, особито у монолозима, задивила је, али кад се завеса спустила, последњи утисак — незадовољавајући; остасмо напослетку хладни. Овај факт констатујемо.

А узроци? Знамо, да тоталном утиску и уопште позоришном ефекту дела каквог доприносе не толико поједине лепоте, не поетски монолози, китњаста дикција и поједини вешто изведени карактери, колико пре свега цео склоп, организам, згодан унутрашњи распоред, а надаље и — спољашња опрема. Ту дакле за бински утисак незгодни органични склоп, а друго недостатак одговарајуће спољашње опреме (одела, декорације и т. д.) узрок је томе, што је ефект изостао.“ — После првог великобечкеречког приказа казује известилац часописа Матице, у 4 броју 1866, да су „и комад и представа потпуно задовољили публику“.

Јакшићева „Јелисавета, кнегиња црногорска“ у нашим је крајевима на позорницу изношена у аранжману А. Хаџића. Рецензент часописа Матице са шифром *Л* — био је то Лаза Костић — у трећем броју 1870 признаје А. Хаџићу да је његов „удешај за позорницу истина био немиличан, али ако није користио целини дела, јамачно га није оштетио“. Но додаје: „Само кад се већ толико брисало, ваљда нас је могао поштедити и самум жарке Африке из уста иначе простјејше Црногорке Милке.“ За само дело вели Лаза Костић: „Једна од најзамашнијих незгода у Јелисавети по сложну представу долази отуд, што је воља песникова при изради појединих особа била готово сасвим противна важности тих особа у драмској архитектици. Носилица целе драме и по имену и по ствари, прва особа у делу, израђена је најслабије. Од ње почињући расте драмска вредност сваке особе готово у истој мери, у колико је по драмском положају даље од јуначице.“ Рецензент Хаџићева Позоришта, који је своје рецензије сигнирао шифром ═, а у раздобљу од 1872 до 1900 написао свега само 14 рецензија (биће да је то био главом А. Хаџић!), рекао је у деветом броју 1872 — баш као на две године пре тога Лаза Костић у часопису Матици — да „тим удешавањем ако комад није много добио, ал' изгубио зацело није ништа“. Па додао је уз то: „Досад је немило дирало гледаоце у том комаду то, што Ђурашко пролази олако, иако је готово сам крив својој невољи у драми. Удешавач је пети чин изменио тако, да и Ђурашко пада од Станишине руке, и то бранећи Јелисавету. Та измена не наноси квара целом драматском склопу а ублажава гледаоца, кад види, да кривца за недело му постиже заслужена каштига. Најбоље би било, кад би се сам писац латио тог посла, да своју драму, нарочито четврти и пети чин јој, преради онако, како то захтевају закони о драми..... Тиме би учинио велику услугу нашој драматској књижевности, а зборник позоришних дела обогатио би драмом, која би се могла одржати на репертоару још дуго и много!“ Хаџићево

„Досад је немило дирало гледаоце“ крње је; ваља ту додати: у Београду. А на његову скромну жељу „Најбоље би било....“ обазрео се Малетић, кад је у својој Грађи..... преопширно — преко 13 страна велика формата! — третирао Јакшићеву „Јелисавету, кнегињу црногорску“. Малетић ту пита, зашто је београдска критика ћутала приликом прве представе ове драме. И одмах одговара овако: „Ђура је био сирома, па му је одбор позоришни притекао у помоћ тиме, што му је рукопис откупио. Како је дакле могла управа позоришна покудити оно дело, које је она откупила? А хвалити опет није могла поред оноликих слабих страна. Најбоље је дакле било — ћутати па пустити публику, да сама о делу суди.“ Пошто је изнео — као што он вели — басну драме и исту испрекрштао силним својим опаскама, Малетић долази до закључка да „у целој драми нема заплета, нема бинског ефекта, нема природности и мотивације у карактерима главнијих особа, напротив има доста празна разговора, доста бомбастичних израза, па и излишних појава — а то све скупа узев показује, да Јакшић, као лирски песник, није имао довољно спреме за драмску поезију“.

И „Станоје Главаш“ је у нашим крајевима приказиван био у „преудезби“ А. Хаџића. Извештавајући о новосадском приказу, Јован Храниловић је, у 27 броју Позоришта 1901, регистровао, да је „ова трагедија непрежаљеног ћениалног песника Ђуре Јакшића постигла потпун успех, судећи барем по одушевљењу публике у свим просторијама“. Храниловић одваја песничку вредност „Станоја Главаша“ од драмске му вредности. По њему се „Станоје Главаш“ одликује свим врлинама Јакшићева песничког индивидуалитета. „Заносна поезија, пуна ванредно лепих песничких слика и фигура, племенити патос, узвишена патриотска тенденција и бирана дикција: то су прекрасне особине и тог Јакшићева песмотвора те се њима у првом реду има приписати успех те трагедије на позорници. Но ако се та трагедија стане пресуђивати као драмски комад, много јој недостаје. Понајпре сам предмет је више епске природе, главна лица епски су јунаци..... Трагедија „Станоје Главаш“ управо и није друго него драматизован низ епских слика са све то јачом градуацијом и трагичним свршетком. О психолошкој узрочној вези, о драмској психолошкој мотивацији у модерном смислу нема ту говора. Протагонист је епски јунак, обасјан свим чарима Јакшићеве сјајне лирике.“ Храниловић је био уверен, да би „без преудешавања за позорницу драмски недостаци „Станоја Главаша“ били видније“. За сам приказ Храниловић рече да је био више „патетичан, у духу старе патетичне декламаторске школе, како је

и сам комад у том духу написан", а ту је Ружић у натписној улози „имао лепу прилику да се истакне, и он се том приликом обилно послужио, те је његов Станоје био веран рефлекс оне слике о Станоју, како ју је негда Јакшић замислио".

Држим да није неумесно споменути овде да је Ђура Јакшић свог „Станоја Главаша" намеравао поднети Матици Српској на награду. У седници Књижевног Одбора од 11 (23) јула 1878 секретар је изнео писмо Ђуре Јакшића из Београда, у којем му јавља да ради на трагедији својој, али да је неће моћи до расписаног рока зготовити, него моли да се рок до септембра продужи. Његовој молби није се могло изаћи на сусрет.

Не могу да завршим, а да не дадем израза нелагоди, која ме обузима, кад узмем на ум да сам овде изнео и неповољна мишљења о драмском раду Ђуре Јакшића, баш овом приликом, кад би пиетет према успомени тако одлична песника захтевао нежних обзира. Међутим, нити сам одобрио повољна, нити сам осудио неповољна мишљења; нисам чак ни ожигосао неотмени тон, који превлађује у једног од споменутих позоришних критичара. Објективно сам, без икаква коментара, изнео, како је било, а будућница ће већ свести све на праву меру, као што то даје наслутити чланак Д-ра Ранка Младеновића с натписом „Ђура Јакшић на позорници" у броју београдског *Времена*, датираном 7 августа 1932.

Јован Грчић

Неколико генеалошких и биографских података о Ђури Јакшићу

I

Предусретљивошћу пароха у Српској Црњи, г. Милорада Крстића и нашег књижевника г. Милете Јакшића, дошао сам до занимљивих података о породици славног песника и одличног сликара Ђуре Јакшића.

Према службеним списима у Српској Црњи је био од 1817 до 1840 парохом Лазар Јакшић, рођен у Драгутинову 1775, а умро у Српској Црњи 11 септембра 1841. Супруга му се звала Тода, рођена у Драгутинову 1780, а умрла у Српској Црњи 18 јула 1862. Да ли је Лазар био пре доласка у Црњу парох у Драгутинову или негде на другом месту, није могло по досадањим подацима да се утврди. Пошто Лазар није имао деце, усинио је свог синовца Дионисија (Дину), оца Ђуриног.

Дионисије Јакшић се родио у Драгутинову 7 јануара 1806, а умро у Српској Црњи 11 маја 1878. Био је први школован члан породице. Епископ Станковић га је рукоположио 28 јула 1832 за ђакона, а 21 маја 1838 за пресвитера те је био капелан свом стрицу Лазару и након његове смрти инсталиран је 4 јануара 1842 за црњанског пароха. Године 1848 заклет је био за асесора темишварске конзисторије. Супруга му је била Христина, рођена 1812 у Сиригу, а умрла 24 јануара 1846 у Српској Црњи. Венчали су се 14 октобра 1831. После ране смрти Христинине прихватила је нејаку децу Дионисијеву његова стрина Тода, те је она децу неговала и васпитала.

Дионисије и Христина имали су деветоро деце, од којих је најстарији био песник Ђура. Сва су деца била рођена у Српској Црњи и то овим редом:

1. Ђура (Георгије), рођен 27 јула 1832, умро у Београду 16 новембра 1878.

2. Максим, рођен 9 маја 1834, венчао се 26 фебруара 1861, умро у Ињошу 1897 или 1898. Рукоположен је 11 маја 1861 за ђакона, а 12 маја 1861 за свештеника. Био је парох у Ињошу.

3. Лазар, рођен 23 априла 1835, умро 14 новембра 1841.

4. Марко (Мартин), рођен 2 фебруара 1837, венчао се у Нинчићеву 1854, умро јануара 1902 у Црњи. Био је од 18 септембра 1860 учитељ у Кларији, а после тога у Српској Црњи.

5. Александар, рођен 16 фебруара 1839, умро 15 септембра 1855.

6. Јован (Јоца), рођен 26 маја 1840, венчао се 31 августа 1867 у Ињошу, умро 25 октобра 1903. Рукоположен 4 октобра 1867 за ђакона, 6 октобра за свештеника. Био је парох у Српској Црњи.

7. Венијамин, рођен 25 маја 1842, венчао се 20 октобра 1866, умро 8 марта 1886. Рукоположен за ђакона 2 децембра 1866, за свештеника 1868. Парох у Српској Црњи од 1866 до 1886.

8. Стефанида, рођена 23 октобра 1843, умрла 26 јануара 1845.

9. Јулијана, рођена 13 априла 1845, умрла 17 августа 1861.

Ђура се оженио у Пожаревцу, за време тамошњег учитељевања. Венчао се 4 јуна 1861. Супруга му се звала Христина (Тина), била је кћи пожаревачког учитеља Симе Николића. Родила се 1841. Ђура и Христина су имали четворо деце, два сина и две кћерке и то:

1. Милош, рођен у Српској Црњи 29 априла 1862. Пошто није хтео учити, постао је занатлија (бравар).

2. Белуш, родио се у Београду, писао је песме и учио је сликарство код сликара Стеве Тодоровића. Био је јак сликарски таленат, сведоцбе су му биле одличне и отац његов Ђура у једном писму пише, ако тако буде напредовао, биће од Белуша велики сликар. Умро је у Београду у добу од 17—18 година.

3. Тијана, рођена у Београду. Имала је такођер сликарског дара. Удата је била за песника Војислава Ј. Илића, умрла је млада.

4. Милева, била је учитељица у Прокупљу, где је и умрла.

Брат Ђурин Максим имао је за жену Паулину, рођену маја 1841 у Ињошу. Њихов син је Д-р Васа Јакшић, рођен у Ињошу 14 децембра 1870, умро у Великој Кикинди 1913. Био је адвокат, новинар и политичар.

Други брат Ђурин Марко (Мартин) оженио се Хермином, рођеном у Нинчићеву 1835. Њихова деца: 1. Ева, рођена у Српској Црњи 10 новембра 1855; 2. Никола, рођен у Српској Црњи 8 маја 1858, умро истог дана; 3. Анка, рођена у Кларији 29 маја 1861; 4. Милутин, рођен у Кларији 19 јула 1863, прота и историчар, гимназију је свршио у Новом Саду 1883, богословију у Сремским Карловцима 1887, права студирао до 1890 у Бечу, те године постао је катихета у Новом Саду, а 1891 професор богословије у Карловцима. Године 1905 је пензионисан. За мирског свештеника је рукоположен 1897. Живи у Српској Црњи као прота у пензији. 5. Смиља, рођена у Кларији 14 новембра 1865, није се удавала. Сад живи код брата Милутина у Српској Црњи. 6. Ката, рођена 9 маја 1869. Живи код брата и сестре у Српској Црњи.

Ђурин брат Јован (Јоца), оженио се Емилијом, рођеном 7

априла 1848, умрлом 5 јуна 1876. Њихов је син познати песник и књижевник Милета, рођен 29 маја 1869. Милета је свршио гимназију и богословију у Сремским Карловцима, рукоположен је 1904 за мирског свештеника, од 14 новембра 1906 до 1921 парох у Српској Црњи, затим је био катихета у Новом Саду, па библиотекар Матице Српске, а затим секретар Министарства социјалне политике. Пензионисан је и сад живи у Београду.

Венијамин се оженио Милицом, рођеном 14 новембра 1848. Она живи сада у Сомбору. Имали су једанаесторо деце, од којих су шесторо рано помрли. На животу се налазе: 1. Марија, рођена 30 јуна 1873, професорка у пензији, сада живи у Сарајеву; 2. Лала, учитељица, рођена 25 новембра 1874, удата за школског надзорника Шушлића у Сарајеву; 3. Даница, рођена 1 августа 1876, учитељица у Сомбору; 4. Д-р Жарко, рођен 15 јуна 1880, сада адвокат у Великом Бечкереку; 5. Стојан, рођен 4 јуна 1883, сада парох у Великој Кикинди.

II

Добротом г. Стефана Ст. Ђурђевића, сегединског пароха добио сам податке о Ђурином школовању у Сегедину. Ђура је уписан у јесен 1843, заједно са својим братом Максимом, у први разред гимназије. У првом семестру било је у првом разреду 137 ученика, у другом семестру 129. По успеху био је Ђура у првом семестру 73, а у другом семестру 53, док је његов млађи брат био бољи ђак, у првом семестру је био 14, а у другом 25. У првом разреду предавао је Ђури и Павле Стаматовић, парох и катихета.

У другој гимназији (школска година 1844-5) био је Ђура у првом семестру 62-ги, а у другом 38-ми, док је његов брат Максим и сад био бољи: у првом семестру је био 26-ти, а у другом 29-ти. Ђака је било у првом семестру свега 110, а у другом 113.

У трећем разреду гимназије (школска година 1845-6) Ђура је, што се постигнутог успеха тиче, био у првом семестру 33-ћи, а његов брат 3-ћи, у другом семестру Ђура је био 19-ти, а његов брат 4-ти. Обојица су уврштени међу одликаше. У разреду је било свега у првом семестру 104, а у другом 105 ученика. После свршеног трећег разреда (августа 1846) напустио је Ђура сегединску гимназију и уписао се у сликарску школу у Темишвару.

И из каснијег живота Ђурина прикупио сам неколико анегдота. Тако на пр. г. Милорад Крстић, свештеник из Српске Црње, пише, да је од пензионера из Пожаревца г. Живка Марковића сазнао, да је педесетих година прошлог века, кад је Ђура био учитељ у Пожаревцу, било тамо мало учених људи те је Ђура

спадао међу најучениje. Као и данас, био је тада обичај да се држи слово при погребу виђенијих људи, што су обично чинили учитељи. Тако се десио један смртни случај баш кад је Ђура био одсутан из Пожаревца. Сродници покојникови су ишчекивали Ђурин повратак и одуговлачили су сахрану. Ђура стиже у последњем моменту и одржао је овај кратки говор: „Драги друже, добар си био, добро си пио, вечан ти спомен био!“ — Чувши овако кратко слово неки од родбине покојникове су негодовали.

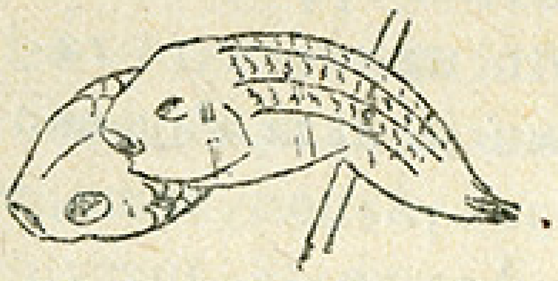
Г. Миленко Спиридоновић, учитељ из Сумраковца, пише ми: „Једини још живи сведок Ђуриног учитељевања овде у Сумраковцу јесте Живул Марковић, овдашњи старац, који је био ђак Ђурин. Он је био онда дете и прича, али нејасно, о Ђури, о несташном младом учитељу, који је ишао на прела и седељке, изазивајући тиме завист и супарништво код сеоских момака, који су га сачекивали ноћу у сокацима и гађали камењем, зато је, кажу, у својој приповетци „Сељаци“ назвао ово село „Каменац“. — Ђура је најпре службовао 4—5 месеци у Подгорцу, влашком селу, један сат удаљеном одавде под планином Малиником. Тамо је дошао с пролећа 1856 кроз Горњачку Клисуру и ударио на Жагубицу. По свршетку школске године о Петрову дне сишао је овде у Сумраковац, српско село, и ту је учитељевао годину дана. — Споменути деда Живул, Ђурин ђак, каже, да је онда било свега око десетак ђака. Једног ђака, Влашче из Подгорца, довео је Ђура собом, те је учио у Сумраковцу и служио Ђури као модел за сликање црквених икона. Тај је дечак био блед и слабуњав, али је имао нарочито лепе, изразите и правилне црте те га је Ђура изабрао за модел. — Други један Ђурин ђак био је жив до пре три године. То је покојни Раденко Томић. Био је симпатичан и као старац, а као дете је био живахан, окретан и вечито насмејан те га је Ђура волео и звао га је „пријатељу“. О томе ми је деда Раденко једном причао: Иђаше једног дана учитељ Ђура улицом мени у сусрет. Ја га издалека спазим и побегнем иза ћошка у другу улицу и сакријем се иза једне куће да се играм с децом. Мало после ето деда Мила, општинског и школског служитеља па ме позва: Ајде, зове те господин! Кад дођох са деда Милом пред Ђурин стан, он ми с врата рече: Ајде, пријатељу да са мном ручаш! Хтео је да ме мало ослободи. Деда Миле постави на сточић хлеба и пуну шерпу прженог свињског меса. Ја се снебивам, а он ме стално храбри и нуди. Једе тако мало са мном па устаде и мени рече: Деде, пријатељу, све то мораш појести! Ја узех још неколико залогаја па се потужим шапатом деда Милу: Шта да радим кад не могу више? Ђура то

примети па се насмеја и рече: Не брини ништа, пријатељу, ја ћу то довршити. Тако се ја полагано извучем и умакнем. — Овога служитеља деда Мила помиње Ђура у приповетци „Сељаци". Од њега се намножило неколико кућа, који се презивају Милићи. — О Петров дану 1857, по завршетку испита, премештен је Ђура у село Сабанту у Левач и тамо је спевао песму „На Липару".

Службених података о Ђури из доба кад је био коректор Државне Штампарије нисам могао да добијем. О томе ми пише управник Државне Штампарије г. Будимовић: „После светског рата Државна Штампарија у Београду није ништа затекла од своје имовине сем неколико упропашћених машина. Оно што је однето у Ниш такође је пропало, услед чега нисам у могућности да Вам пошљем ни један захтевани податак. Шаљем Вам само један примерак верно репродуковане плакате, којом је објављена смрт нашег великог песника Ђуре Јакшића, чији је оригинал нађен пре неколико година на тавану једне суседне куће до штампарије."

Посмртна плаката гласи: „Ђура Јакшић, српски песник, није више међу живима. После једномесечног тешког боловања премину јутрос у 6 сати, оставив за собом богато име и жену са четворо деце у сиротињи. Погреб ће бити сутра, у петак, у 3 сата по подне. Стан је покојников у Скадарској улици бр. 36. Београд, 16 новембра 1878 год. Више његови штоваоца."

А. Ивић

Ђура Јакшић у Банату

Много шта се зна боље и тачније о појединим већим људима кад се добро познаје средина у којој су поникли, где су примали прве утиске, где снажили духовна крила, где стицали прве подстицаје за виши духовни живот и за стваралаштво већих дела. Исти цвет, иста воћка, иста лоза друкчији су у разним поднебљима. Средина у сваком случају, као код прорашћа атмосфера, има јакога маха на људе, на рад и духовни развитак њихов. Врста воћке, цвета, лозе је раса, а мирис, сласт, лепоту даје прорашћу атмосфера, а људима замах и полет у раду па и успехе даје средина.

Није довољно позната средина где је Ђура Јакшић поникао и где је прве летове у раду кушао, и зато ћемо рећи коју реч о томе.

Колевка Јакшићева је равни и питоми Банат, покрајина лепим троречјем: Мориш, Тиса, Дунав омеђена и на истоку ердељским планинама оивичена. Стари Банат је обухватао некада и велики део тих планина. Ту има врло много топографских назива српског порекла. Но после рата глава Баната, Темишвар, припао је Румунији па и све крашовске планине и знатан део источног равног Баната.

Народ у Банату био је силне расне снаге. Простирала се пучина његова и над Моришем и дубоко у Ердељ, наслањао се на Бачку па и на Србију. Стално је уз њега мач, али и рало. Жели мир, али се не боји рата. Натапа земљу знојем, али је оплођава и крвљу. И у патњи и под болом не поклецава. И сред бура и вихора вију се његове песме као псалми преко непрегледних равница и зелених хумака. Туда су крстариле храбре чете осветника и заточника мисли народне и бораца за опстанак народни.

У том народу деспот Ђурађ Бранковић-Смедеревац имађаше дворац у Вел. Бечкереку и Вршачку Кулу. Ту се настанише после Косова Јакшићи и други прваци и подигоше лепе манастире. Тај народ даваше језгру јунака чувене „Црне чете", најславније војске Краља Матије, који је имао дворац близу Вел. Кикинде (Олуш). У Темишвару у 16 веку беху гроф Петар Петровић, војвода Сава Темишварац, Јован Рац. Ту беше доцније седиште српског магистрата и Војводине, потоње у згради која је за Војводину зидана,

па је и данас највећа у том граду. Под Бечкереком била је у 16 веку ужасно крвава битка између Срба и Турака, то друго Косово, но још с грознијим последицама, јер су Турци после победе и децу и старе и немоћне под нож стављали. Право истребљење. Из тога народа је, из ердељских страна и Ђурађ Бранковић деспот, којем наши писци не нађоше лепши придев него „лажни", и којега је пуста Аустрија 22 год. држала заточена у Хебу, у Чешкој, ни крива ни дужна, „јер то захтева државни разлог." Одатле су и Текелије и родопрепородни Текелијанум. Тај се цео народ силно жаљуљао и озловољио кад хоћаху да му укинуту Поморишку границу ставе под спахије (1744) из којега се незадовољства родила сеоба и Нова Србија у Русији. Банат је био некада бановина, — отуда му и име, — и 1790 год. царски повереник на Срп. Нар. Сабору у Темишвару нудио је Србима Банат да буде њихова покрајина.

Векови су се низали и престизавали, али толики силни јунаци свагда живљаху у души народној, чији представници они беху, јер је цео народ био јунак, борац за име и слободу своју. Велико море расне снаге и одлика ових имађаше пуну слику и израз свој и у бујној души Ђуре Јакшића. Сви делови нашега народа огледају се јасно и прецизно у песницима: Црна Гора у Његошу, Србија у Љуби Ненадовићу, Босна у Сарајлији, Бачка у Змају, Славонија и Срем у Бранку, а Банат у Ђури Јакшићу. Код Ђуре је све то још више представљено у лепоти и снази, јер је и сам издржао ватрено крштење под знамењем слободе у буни 1848/9 кад бејаше младић од 16 лета. Народ доста раније пре буне певаше:

Севну муња преко српских гувна,
Севну муња мора бити буна,
Вармеђа будала
Што нас веша бадава,
А ја један губим главу
За ту швапску правду.

Ко добро прочита Ђуру, познаће душу Баната. У тој буни и Банат је дао много жртава и све се то стално спомињало и опевало. Било је ту бојева код Вршца, Јарковца, Турске Кањиже, Томашевца, Башахида, у којима је се силно одликовао мајор Тодор Лазић са кикинђанима диштрикћанима, тај нови Обилић (1809—1863), данас потпуно незнан и заборављен. Овај јунак прешао је после у Бачку са својим јунацима, где је спасао Јелачића бана. Ту и уопште у тим догађајима 1848/9 извршено је и огњено братимљење у крви, ранама и смртним загрљајима Срба из Војводине и Србије и Хрвата, а што је и песма народна, — оваких песама било је на сто-

тине из 1848/49, а које нису сачуване, јер у нас ни данас то нико не купи и не чува, — лепо приказала.

Ћилим ткала Српкиња девојка,
Ћилим ткала, ћилим заметала
Четир гране на четири стране
Једна грана Јелачића бана,
Друга грана српског патријара,
Трећа грана Книћанин Стевана,
На четвртој написано стоји
Да се Србин Мађара не боји.

Ето, где се така славна дела великих јунака и таке струје народних осећања таласаху, поникао је Ђура Јакшић. Витези умираху, али су дуго живела сећања на њих и препричавала се или у легендама и славопевним песмама величала. Ђура је само наставак тих славопоја, јачи од народних певача, јер му је лира удешена на више жица него једноструке гусле јаворове.

Теко се разјашњава његова општа бардска жица и што већ трећа песма његова опева јуначна дела и витешку смрт Емила Костовића-Мокринчанина, јунака из 1848/9, који је погинуо као борац у диштриктском батаљону под вођством новог Обилића, Тодора Лазића. Смртно рањени јунак храбри своје другове и кад ови одбише непријатеља, он по њима поздравља своје миле и драге и каже им:

Браћо моја, соколови,
Мирно ћу вам сад умрети
Ваша рука братски ме освети.

Банат је по нашим насељима највећма измешан од свих покрајина. Права шарена тканина. Уз то најмање је испитан историјски и етнографски. А заиста је врло занимљиво, ма и само пролазом кроз народ, чинити упоређења у језику, изговарању речи, ношњи, у обичајима. И сама физиономија живља у појединим крајевима, па природа, па рад и ред у кући и лично држање, како силно одудара крај од краја. Но не само крај од краја него и само место од места у знатној се мери разликују. На пр. Драгутиново и Беодра, — из првих места је Ђура Јакшић узео грађу за приповетку „На мртвој стражи“, — растављени су само улицом, а понегде само зидом, и баш упада у очи разлика између становника једног и другог места, и по нарави и по држању. Драгутиново је припадало вел.-кикиндском диштрикту а Беодра провинцијалу; потпадала је под спахије.

Насеља нашега народа има у Банату врло старих, још из 2 и

3 века, па после и новијих — из сваке народне сеобе: под Јакшићима у Банату из XV века, под патријархом Арсенијем Чарнојевићем (1690—1706), из XVII и под Арсенијем IV Јовановић-Шакабентом (1737—1748) из XVIII века. Најстарији Срби били су први становници многих крајева у Банату, што се види из географских имена. На пр. висока планина у Херкуловој купци: Домоглед, — може ли бити лепшега назива?! (види се цео дом!) па реке: Црна, (Черна) Бела, Брзава, Погањиш, Моравица, Караш и многи други називи најјасније посведочавају нашу старину. Ти исељеници мешали су се између ближих и даљих крајева, али ипак сваки је крај задржао своја главна обележја.

На том терену било је око 300.000 душа нашега народа. То је заиста леп број, али слаба вајда кад је тај народ био раскомадан: права слика врховне аустријске владавинске тактике: divide et impera. И поједини делови и цео крој административне управе изведен је по том принципу и сви крајеви тим принципом ишарани. Ево да видимо. Темишвар је био као нека глава Банату, војнички да, али уосталом само привидно. Па и кад је био седиште Војводине (1849—1861) он не беше ни нанесен на то да буде и културно средиште нашега народа, јер је управа Војводине била туђинска. Велика Кикинда са још 9 општина имала је свој засебан, од свакога одељени, повлаштени округ (диштрикт). Панчево је било једно седиште српске Војничке границе, те опет одсечено од целине. Солдатеска и с њоме спојена германштина толико су били јаки, да су на пр. мађарском писцу Јокаји Мору забранили једном да у Панчеву држи говор на мађарском језику. (А ето и те крајеве још Мађари својатају у свој „интегритет"!) Бела Црква је била седиште другога дела банатске Војничке границе. Вршац беше муниципални град опет за себе, а Вел. Бечкерек седиште Торонталске жупаније. Осим те жупаније беху у Банату још две жупаније: Тамишка и Крашовско-Северинска, и то је још и више повећавало расцепканост нашега народа. И наша црквено-народна подела: два владичанства: Темишварско и Вршачко са 4 и 3 протопрезвитерата, прошарана границама без приближне конгруентности са политичким срезовима, такође су припомагала општој расцепканости и хаотичности.

Толиком броју народа припадало би било да има више гимназија и реалака, те учитељских, трговачких и пољопривредних школа, а од свега тога није било ни једне једине. Вел.-кикиндски диштрикт (1774—1876) био је решио 1874 г. да ће основати српску пољопривредну школу, али су после и сами Срби представници (неки због

своје деце!) решили да с тим фондом оснују гимназију — мађарску! — што је и извршено.

Тако овај народ не имађаше своје културе и ни на којем пољу јединства. Без тога пак где да се створи што добро, лепше и напредно и што веће и значајније!

Посмотримо сад Српску Црњу у то време. То село лежи у северозападном куту Баната. Срез му је Ломбољ (Жомбоља), владика у Темишвару, прота у Вел. Бечкереку, ту и жупанија, а Вел. Кикинда,* најближе јој велико српско место, је — диштрикт и нема никакве везе са њоме. Ни ветрић ак, а камо ли струја народне културе да икад запирне с поља у ово село а тако и у друга. Све што држи овај народ у националном погледу то је оно расно: језик, обичаји, песма, прича, спојено с црквом и школом, — то смо имали, — па онда славе, сватови, даће и помени кад су се састајали и мешали између себе сами мештани, па суседи из оближњих па и дальих места, те сајмови и т. сл. Пред крај 19 и почетком 20 века заталасавали су овај народ мало јаче јединством избори за Нар.-Црквене Саборе и Епархијске скупштине: но и то беху само севотине, али трајна светлост је недостајала, а то је могла бити само светлост културе. У Црњи беше у оно време око 2800 Срба, а око 1400 Немаца и других. Данас становништво бројно овако стоји: Срба 2974, Хрвата 5, Словенаца 1, Немаца 848, Мађара 42, Румуна 10, Бугара 3, Руса 7, Јевреја 4.

Наш народ овде јаче је расне снаге. То се могло уочити нарочито по том што је јако био пред рат материјално посрнуо. Парадоксно звучи, али је тако: што је расније који крај, тим боље држи народне обичаје, више се састаје и весели, али више и — пропада. Овај народ, мушки у шеширима са широким ободом, има баш доста самосвојних црта, но о чему ће требати посебно писати.

Као што се из изложеног види, Банат беше земља самих граница.

Ето у таким културним приликама ступа на позорницу живота наш потоњи песник и сликар Ђура Јакшић. Изабрао је за струку и изучио је да буде молер. Та струка је била у нас доста потребна. Треба икона за цркве, треба светаца за домове, а почела се јављати и потреба за портрете. Да је у Банату било наше на-

---

* Удаљеност у километрима: Ломбољ 7, Темишвар 26, Вел. Бечкерек 56, В. Викинда 23.

родне културе, Ђура би био имао знатно лакши опстанак. Везао би се негде он за културу, негде она за њега, па би му пут и посао био лакши. Али у оваким некултурним приликама он бејаше сасвим сам себи остављен. Он је тешко и болно осећао ову напуштеност и многе тешкоће у животу. Одбио се из многобројне породице у родитељској кући, с поносом да сам себе издржава, али то не иђаше тако ласно. Ципелар, кројач, берберин и друге занатлије лако могу да нађу посла сваки дан, а коме и кад треба молер? Је ли чудо што певаше онако тужне песме у то време? Своју тешку патњу јасно је изразио у песми „Спомен": „Сам на свету, самац без помоћи"... Каква разлика између оних прилика и данашњих! Сад толика друштва, управе школа, градови и др. радо дају помоћ сликарима, а онда он: „Сам се верем по црнојзи ноћи" и „осећам боле више што ме живот не остави". Ови цитати су из његових песама које је у Кикинди певао.

Приказавши напред средину у којој је рођен, а у којој је требало да свије своје гнездо наш потоњи велики песник, а у чијој души су већ у то време, кад је био млад човек, увелико буктали огњи талента и жара, можемо изрећи закључак, да та средина апсолутно није била погодна за културне раднике уопште, а најмање за сликаре. Наш песник за боравка свога у тој и такој средини могао је само страдати и патити, као што је и било, а као што је и сâм казао у песми из тога времена: „Где ја певат' мнијем, ту ћу у плач пасти".

Но природан је пут био да се Ђура настани у тој средини и он је то и учинио, наравно не предвиђајући тада читав свет оскудица и беда којима се излаже. Изабрао је за прво место где ће да отпочне свој молерски занат метрополу северног банатског Српства, Велику Кикинду. Ту је боравио од 1855 до 1856 г., дакле око годину дана.

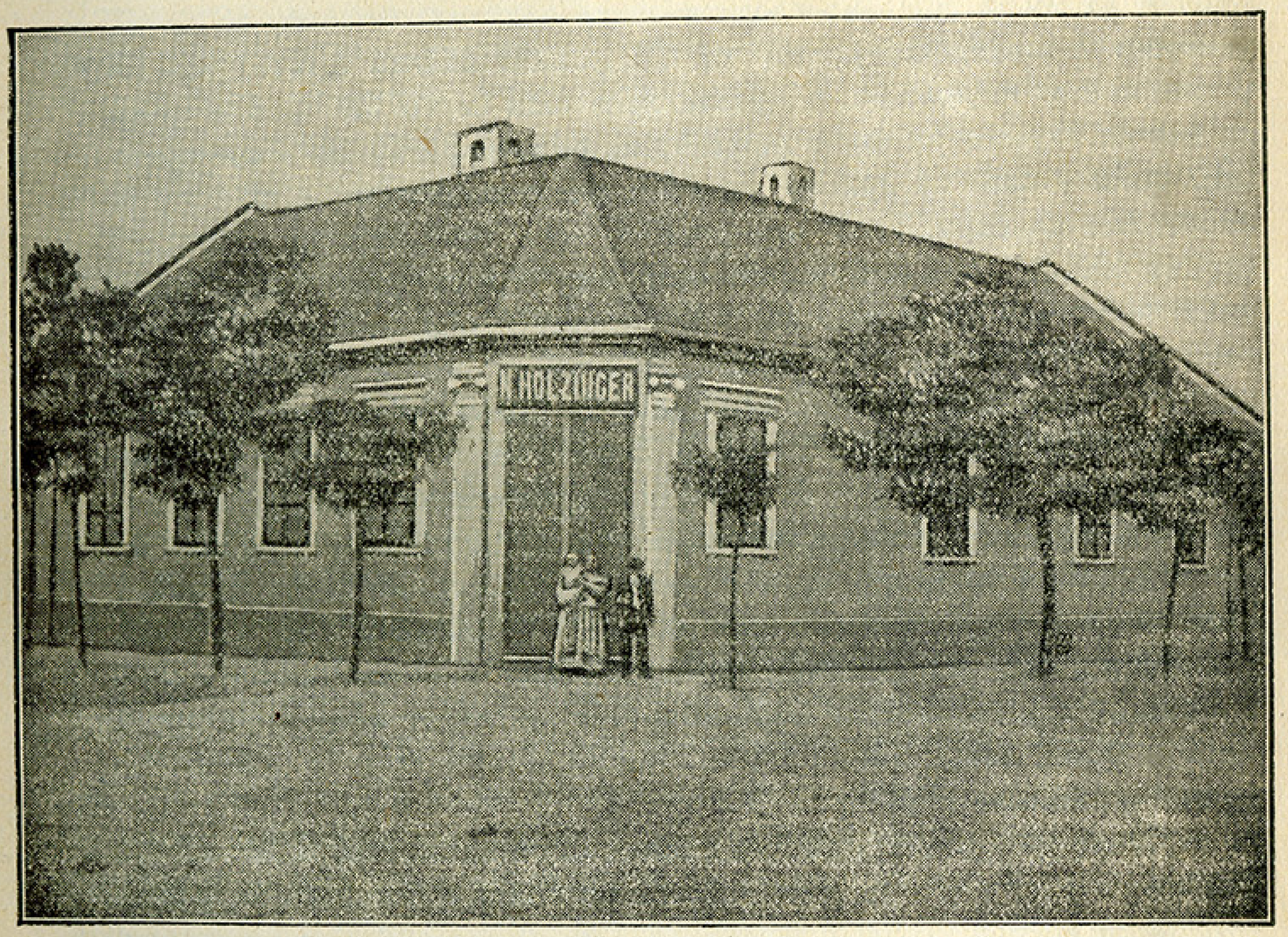
Изнећемо овде о том бављењу у Вел. Кикинди оно што смо могли прикупити. Но да би се све то боље могло разумети, прикажаћемо овде понеке податке о спреми Ђуриној, о молерском занимању у нашем народу уопште, а и специјалне културне прилике Вел. Кикинде и вел.-кикиндског диштрикта.

* * *

Ђура Јакшић још као ђаком показиваше више воље за цртање него за учење. Због тога га је отац дао у цртачку школу у Темишвар, а по том је провео неко време као ученик чувеног сли-

кара Константина Даниела у Бечкереку и две године у Бечу (1851—1853). Циљ његов беше да се спреми за „молера“ — како се код нас називаху, а и данас називају, људи који се сликањем баве, а како се и сâм Ђура у младости под понеким књижевним радовима потписивао.

Таких молера бивало је, а и сада има по нашим крајевима. То су махом људи који су сликарство учили као што се и други

Кућа у Вел. Кикинди где је сшановао Ђура Јакшић

занати по неколико година код занатлија уче. За тим иду мало у „вандровку“ и кроз неку годину отпочну сликарски занат у овом или оном месту као и други мајстори. Молери ови онда раде иконе за домове, навластито домаће свеце, па по нешто молују портрете и обнављају, а кадшто, кад их срећа послужи и са свим изнова сликају иконостасе по црквама. Ови молери, кад би основали породицу, обрађивали су и земљу, гојили свиње, држали живину и др., и тако су се испомагали да могу живети и своје издржавати кад иначе није било молерског посла. Тако је на пр. живео у Вел. Кикинди и именњак и савременик Јакшићев и његов садруг као шегрт код

Даниела, Ђура Пецић, но који је у сликарству а особито у цртању био слабији од Јакшића.

И Ђура Јакшић хтеде да буде таки молер; само што је он био у многом напреднији од других људи овога занимања, јер је, као што сам већ рекао, био у цртачкој школи, па је учио код ваљаног сликара Даниела и осим свега још, провео је две године у Бечу. Истина, Ђура у Бечу није ишао у сликарску школу, јер је мислио да му је довољно гледати слике славних сликара, па да се усаврши у сликарској уметности. То је била велика штета, јер би у школи био научио боље цртати него што се то без школе може да научи. Познао би боље анатомијске размере, сенчења и све друго што стоји у вези са правим уметничким сликарством, а што му је после, као сликару, увек недостајало. Али, иако није ишао у сликарску школу, ипак је за то, посматрањем радова најчувенијих уметника, прилично обогатио сликарско искуство и пречистио укус јаче него молери који то нису видели. А и то су важне потребе, па и одлике, макар и за молере, ако желе да пређу ма и за који потез границе обична мајстора. Уз то је Ђура и са општим образовањем у Бечу јако одмакао, јер се дружио са интелигентном омладином српском, која се у бечким школама учила, па је имао прилике уз њу много шта напредно чути и видети. У Бечу је Ђура написао своје прве песме, штампане под натписом „Првенчад“ 1853 године у Летопису. Те песме, прве две без натписа означене су са 1 и 2 и приказују расположење песниково: „Рани којој нема лека докле траје земског века.“ Под бројем 3 пише натпис: Емилу Костовићу јунаку из године 1848/9.

Дакле као такав, ипак не сасвим обичан молер, који се, уз сликарски рад, већ тада почео доста успешно и песништвом бавити —настани се пок. Ђура с јесени 1855-те године у Вел. Кикинди. Сасма је природно што се он ту настанио. Кикинда је по броју српских душа велико и јако средиште у северном Банату, где на 2 часа удаљено лежи на истоку и родно место Јакшићево, Српска Црња. Покојном Ђури свиђаше се, е ће ово велико и тада још врло имућно место бити згодно, да у њем свије гнездо човек, који је изабрао да кичицом себе издржава. Надао се, да ће му које ово највеће српско место у бившој Аустро-Угарској, које пак и доста јака српска околина дати довољно поља за сликарски рад од којега требаше да живи.

Но преварио се. Народ у којег је и данас тек толико развијенији укус што купује иконе по дућанима, у оно време куповаше иконе по вашарима, израђене већином од сасвим обичних, неизу-

чених молера. Те иконе, често сасвим скаредно израђене и по цртежу и по бојама и већином са наказним ликовима,[1] било да су рађене на стаклету, на дрвету или на платну, продавали су њихови молери ипак не баш по врло јевтине новце. Већином још беху врло шарене, са пуно лица и збитија на њима, те су које због цене им, које због шаровите израде им потпуно задовољавале укус простога народа. Тако пок. Ђура од домова српских не имађаше никакве вајде. Други огранак рада му бејаше израда портрета. Но Ђура не имађаше за ову велику уметност довољно спреме а ни искуства. Кад се настанио у Кикинди, истом беше навршио 22-гу годину живота.

У више сликарске школе није ишао, сам пак као младић још се не бејаше извештио, те му и слабије сликање портрета не могаше бити обилатији извор за зараду. Радови Ђурини ове врсте истина да су по изради и по слагању боја добри, али не имађаху главну врлину: не беху верни. У галерији слика „Матице Српске" има два портрета пок. Ђ. Јакшића из тога доба. Ови представљају родитеље пок. стариине родољуба Ђоке Радака адвоката у Вел. Кикинди, које је такођер сликао и академски сликар Никола Алексић, а које се две слике исто тако налазе у Матици. Кад се упореде ове четири слике не види се, да оне представљају иста лица. Алексићева израда је верна, а слике пок. Ђуре, ма да су иначе технички доста лепо израђене, немају ову тако важну одлику. Приповедало се у Кикинди да је неке портрете тако израдио да нимало нису били слични онима које је требало да представљају.

Напокон, и сликање иконостаса беше колико рђи посао, толико је још и иначе теже могао пасти у део пок. Ђури, јер је имао ту јакога противника у Банату у лицу напред споменутога сликара Николе Алексића. Покојни Алексић је доцније услед болести јако био у вештини оронуо, као што сведочи на пр. иконостас куманске цркве, који посао тешко да не би Ђура Јакшић боље био израдио; али у оно доба, баш кад се пок. Ђура Јакшић бављаше у Кикинди, бејаше Алексић у јеку сликарског рада. Тако и иконостас карловске цркве, за чију се израду пријавио и Ђ. Јакшић, није добио он, него Алексић. Алексић је у оно доба, још потпуно будући у снази, уз то и у изради портрета и других сликарских радова био претежнији, ма да ни Алексић не имађаше линија ни колорита светских класичара у сликарству.

---

1 Ове појаве у највећем степену су оптужба против недораслости и неподобности црквене управе и архијереја, који нису могли да уоче ту потребу, па онда да се постарају за, иначе још и уносну, израду слика за домове својих верних. То старање канда је и данас као што је и онда било.

Све то бејаху сметње пок. Ђури, те није могао разгранати сликарски рад свој, а због тога је опет натезао са издржавањем. Да је се био оженио и окућио и бавио и земљорадњом, лакше би био живео. И својта и родбина женина у том случају помажу —

Девојче, скица Ђуре Јакшића

мобом и др. — па се некако гура. Но Ђура се не хтеде женити, и тако патња и борба за егзистенцију беше неизбежна. А треба ли друге горчине ван ове, да помути ведрину у животу?...

Већ ова је једна и сувише доста, а ипак их беше и других. Ове долажаху због оскудице не више и високе него и обичне кул-

туре. Напред смо говорили о слабости народне културе у целом Банату, а овде ћемо рећи коју више о слабости културе у кикиндском диштрикту, а и у Кикинди.

Кикинда од давнина не имађаше погодаба за живљи српски просветни живот. Она никад не бејаше право српско просветно средиште за ову околину. Бејаше у њој седиште познатом вел.-кикиндском округу, те бејаше странака у магистрату истога округа, бејаше партијског бурног трвења, али не бејаше у њој веће љубави према српској књижевности и српским уметностима нити уопште наклоности к вишем образовању у народну духу. Посведочава нам се то најбоље тиме, што у њој, за доба диштрикта, не бејаше српских штампарија, те дакле ни српских листова, књига; не бејаше ни једног вишег просветног завода, па дакле, ни кола просветних радника. Нарочито је било сталног немира у становништву у Кикинди, па и у целом диштрикту, због деобе ритских земаља. Демагози су обећавали деобу тих земаља, а то нису од горе дали, ма да су обећали ту деобу сваких 10 година, и зато је у народу избила буна 1848 године.

Дужност нам је рећи, како ми схватамо зашто је ту тако мало културе било. По том ко се буде слагао са нашим погледима нека се држи онога: разумети, те не осудити.

Када се после развојачења поморишке крајине 1744 српски народ из Поморишја 1751 под вођама Текелијом, Прерадовићем и Шевићем селио у Русију и населио тамо нову Србију, — које је име данас само још у историји једини спомен битисању ове капљице српске у великом мору сроднога племена, — одселио се тада сам цвет српскога народа у далеку ову нову постојбину. Прваци, који су требали да буду народу стараоци и браничи, будиоци и узори за родољубље, пожртвовање, па и предводиоци и главни делаоци за виши српски просветни живот, баш ти се иселише, а са њима најодабранији слојеви народни, који имађаху највише појимања за слободу па и за друге више идеале.* Остаде у Поморишју само сиротиња раја. Иста слика, као и кад се оно после Косова српска властела истурчише и посташе аге и бегови, а широки слојеви осташе верни народном завету и очуваше га.

Просвета српска, после сеобе под патријарсима Чарнојевићем и Шакабентом, и онако беше и у новој домовини тек у зачињању, а сад се и ово прекиде. Из остатака српскога народа иза исељеника

---

* Потомак тих Срба је и велики војсковођа руски генерал Кутузов, који је онако сјајно потукао Наполеона I 1812 и добио за то књежевско достојанство. О Наполеону пишу се томови, а њега нико и не спомиње.

у Русију, који бејаху појачани добрим делом и страним, навластито, румунским, елементом, бејаше после 1750 г. насељена Кикинда и нека места близу ње. Други део насељеника опет беше сиромашнија класа из богатога бачкога Потисја. Дакле, и с једне и с друге стране, ту су се стекли слојеви, код којих још дубоко почиваше клица вишег духовног живота народног. С тога је требало веома много година, па и данас треба још, да и ти крајеви достигну степен општег образовања и културне свести, који је достигнут на другим местима у нашим крајевима. Ова напомена односи се само на виша културна стрмљења, на пр.: да се оснује музеј диштриктских старина, јавна библиотека, просветно неко друштво ради испитивања историје диштрикта и т. сл. Иначе сам народ и његова душа беху пуни старог расног богатства духовног: пропали су читави томови народних приповедака, што сам их само ја у детињству слушао; народ је верно одржавао обичаје; живео је силно бујним животом у самом певању, па и кад је материјално почео посртати; састављао је песме, стварао пошалице, задиркачице и т. д. А играње Банаћана беше право вилењачко. Зато и Бранко каже: „Банаћане лагани". Мало коло, велико коло, ванредно ритмично, Лепа Маца, Промачивка, Сакајдо, Стан на место, дико моја, и ваљда још преко десетак игара казиваху ми стари из прошлих времена. Па имао је народ у Банату и манастире ради националног оживљавања: Бездин, Ходош, Св. Симеона, Св. Ђурђа, Базјаш, Златицу, Месић, Војловицу, а убрзо и свако место своју цркву.

Због своје одељености од другога народа као посебан диштрикт, Кикинда у даљој прошлости српскога народа не игра никад важнију улогу. На старим српским саборима не сретамо се са именима њезиних људи, нити иначе опажамо где кретање њихово на јавном народном пољу. Чак и сами званичници при старом диштриктском магистрату бејаху са стране покупљени. А идеали ове званичничке и иначе боље класе бејаху: сместити се у каквом бољем звању, старати се за веће приходе и добро угађати телесним пожудама. Искре вишег духовног српског живота мало ако су чију главу палиле.

У таким друштвеним приликама нађе се Ђура Јакшић, млад самоук дух, пун огња песничког, али још у врењу развијања. После бујног омладинског живота у Бечу са цветом српског највишег књижевничког круга, уз Вука, Даничића, Бранка, Змаја, Јована Бошковића и т. д., хладна околина без икаквог вишег духовног живота. Не имађаше никога, да му буде искрен пријатељ и саветник, њему још младу, неупућену књижевнику и сликару. Дневне пак величине има-

ћаху друге своје путеве и бриге, а да би се обратиле једном обичном молеру, незнану, невиђену!

Дакле, које оскудица, које пак ове друштвене прилике, те бављење Ђуре Јакшића у Кикинди бејаше пуно врло тешких часова, који су дубока трага оставили у души његовој. Кроз све песме, које је у то доба писао, провејава туга и сетно расположење. Те песме и сувише јасно говоре о патњама младога песника. Оне нам најбоље износе, како се пок. Ђура Јакшић у Кикинди осећао. Ко има прибране песме Ђурине, нека изнађе оне под којима се налази год. 1855 и 1856, па ће у целини имати осећање песниково за бављења му у Кикинди. Морамо додати да је добар део оваког осећања повирао и из унутрашњости песникове, која јако нагињаше сети и суморности, али ипак им је више маха давао спољашњи свет и живот зачињен оскудицом и бедом. Неке у Кикинди састављене песме сасвим су почетничке, а неке од тих песама су лепе и по облику и садржини — ма да се иначе и у њима ту и тамо осећа да Ђура бејаше тада још млађан почетник само. Због скученог простора не можемо све те песме донети у целини, него само понеке ради коментара, а из осталих ћемо да изнесемо само важнија места, која нам цртају песниково расположење у тим данима, који су морали бити врло тешки за њега.

У песми „Спомен" (стр. 113)[1], где се пун бола сећа своје мајке кад је лежала на самртничком одру, овако завршава своје тужне осећаје:

Сам на свету, самац без помоћи,
Сам се верем по црнојзи ноћи
И уздишем у тешкојзи злоћи:
Кад ће крајњи — кад ће часак доћи?

Песми „Моји болови" ово је крај, као излив правога очаја и крајње резигнације због пусте хладноће у свету према патнику:

„Ах сви што ме оставише,
Није терет то мој прави,
Ја осећам боле више,
Што ме живот не остави".

О људима пак овако пева:

„Волим чути грома лелек пусти
И урлање лавова свирепо, —
Него осмех умерени лепо
Са човечјих танких слушат' усти.
Море дави, страшно лав уједа,
Сабља сече, грмећ гром обара,
Ал' толико покора не ствара
Као осмех човечијег једа".

---

1 Страна је по збирци из 1873 године.

А у другој опет песми овако нам црта своје разочарење о људима;

Где ја шећер сијем
Ту отров израсти,
Где ја певат мнијем
Ту ћу у плач пасти

Где на друга бројим
Ту крвника имам,
Где ја лавор својим,
Трнов венац примам.

Скори свећа крају
Данак црној ноћи —
Ал крај моме вају
Никад неће доћи.

Али је пок. Ђура имао и веселих часова у Кикинди. У пролећу младићког живота његова и кад беше на небу често оних црних облака, ипак се кадшто небо и разведрило те је засијало јарко сунце веселе младости. Ево нам таквих одсева ведра млађана расположења:

„Гле красоте, гле дивоте,
Ветар преста, мирно, тио,
Дан данашњи срце м' оте
Чисто би га пољубио.

Ни врућине, зима није,
Тек најлепша хладовина:
У ладу се слатко пије,
Дај девојко — дај ми вина."

Ова нам песма, као оно кад се цветић крадом помоли из џбуна, прикривено показује више значење онога израза, да му „дан данашњи срце оте". Топло осећање ово, које беше трептање љубавних жица младића од 22 године, у више је праваца, за бављења му у Кикинди, вукло његово срце и он је излио те тајне осећаје у својим песмама. Тако има песма: Госпођици Л.... из које ћемо ово да споменемо:

„Мудраци су приносили дара,
Смирну, злато цару јудејскоме,
И ја дарак цару носим своме:
Ево прими песму из недара!

Код тебе се мени рај отвара,
Ти с' једина драга срцу моме,
— — — — — — — — — —
Ти с' осменеш — мени сунце сине
Ти где стојиш — Бог је са висине."

То исто осећање прикрива и она лепа песма на 61 страни под натписом „Мила" које се и данас, а навластито рефрена јој, сећају по гдешто старији људи у Кикинди, јер су се у њој спомињала позната лица.

Ова Мила живела је у Београду као жена нашег Кикинђанина Ђ. Р., глумца.

Уз веселе одсјаје душе спада и ова кратка песма: „Моми".

Кад би мома звезда била
— Никад не би душа моја
Бела данка пожелила. —

Уз ове изразе нежнијега осећања према лепом полу налазимо и таких места, где песник тугује за умрлом драгом, као на пример:

„Што ти ј' чело младо
У боре сабрато . . . ?
Синоћ ми је злато
Гробници предато."

На другом месту;

Све је прошло што ми се милило,
Мојих дана приспело је вече:
Чини ми се, у сну ми се слило, —
Сан је био — ал и сан протече! —

Имах моме која ме волела
И данас ми за њом срце вене; —
Душа би ми оставила тела
Те девојке кад се опомене.

Већ сам с њоме стој'о пред олтаром
Да постигнем за чим срце жуди,
С пламом срца, са љубавним жаром —
Ал смрт њена од сна ме пробуди.

Крај оваког тужног расположења први они осећаји песникови показују нам да се и крај туге и жалости са дневних брига и тешкоћа младост ипак не да одрицању, него да живот и тада има за њу дражи и топлоте. И пок. Ђура, ма да га је гонила у животу беда и оскудица, па жалост за умрлом мајком, па доста и незадовољство оца његова с њиме, који је често корео сина песника због несталности му: ипак зато није могао да одоли веселости бујне младости, него се чешће дао струјом весеља и радости животне.

Песме, које је Ђура у Кикинди спевао, штампане су већином у „Седмици" 1855 и 1856 год. Под неке се потписивао: Ђ. Јакшић, молер, под неке само Ђ. Я., под неке пак Теорин, али свагда са ознаком „У В. Кикинди". Све су те песме по основну тону им увек сетом зачињене. Неке од тих песама нису штампане у збирци из 1873 год., зашто, не знамо. Зато ћемо овде оживети спомен на њих да се види у каквом је све расположењу песник бивао за боравка свога у В. Кикинди и каквим се идејама бавио. У најстаријим песмама из 1855 види се и већма почетништво младога песника, који још не бејаше дорастао за уметничку обраду. Песме су те излазиле у „Седмици" за 1855. Ево их:

Награда

За љубав сам вели Мирца
Истиниту љубав даво,
А мрзост сам ја мрзошћу,
И осветом награђаво.

Лепо вели добро збори
То највише има право,
Јер је само својој Сел'му
Није Тинку он познав'о

Да је срећом њу познав'о
Ко ја би је обожав'о
Њену мрзост, презирање
Љубављу би награђав'о.

„Седмица" бр. 40

Госпођици . . . у спомен

Многи ме је досад запиткив'о
Са чега сам срца оболела,
Сад нек знаде моја дружба цела
Рана ј' љубав, што сам од њих
скрив'о.

Гром је ријеч, којом збориш хола
Да ме нећеш никада љубити —
Ко Громовник са свога престола.

Тебе љубим чедо поношљиво —
Ти си ране срцу ми нанела
Па што си се од мене понела
Што ми громом бијеш срце живо?

Верујем ти као творцу своме
Веруј и ти — да ћу те љубити
Капи док је срцу боланоме.

„Седмица" број 45-1855

Ах животу . . .

Ах животу и бијели свету!
Зашто сте ми на терету?
Што да очи 'ваке јаде гледу?
Које волим — ти ми болуједу,

Које љубим — ти ми умиреду
Најмилији нису ми на свету
Ах животу мој тешки терету!!!

„Седмица" бр. 45-1855

Изнесмо ове песме као мале успомене на песниково расположење за бављења му у Кикинди. Доносимо овде и слику куће, где је Ђура Јакшић становао, кад се бавио у Кикинди. То је била кућа пок. Саве Прекајског и налази се у IV-ој четврти на једном ћошку у улици Свет. Милетића. У тој кући у соби с леве стране од продавнице била је радионица, где је покојни Ђура, кичицом радећи, хлеба себи зарађивао, а пером опет давао одушке својим осећајима. Ту су у њему почела водити борбу два духа, две музе, две уметности: сликарство и песништво, док најзад потоње није оно прво надвладало.

За време бављења у Кикинди Ђура је радио више сликарских радова. Између осталога — као што сâм спомиње у низу песама: Из делаонице, — Исуса Христа где клечи под крстом —; Лик девојке — за који рад вели у песми, да га не може, не ће, не сме довршити и да онај осмех лица бела заслужује за мајстора и великог Рафајела —; даље Косовку девојку и слику Јединца материног. Не знамо шта се збило са овим радовима, јер им не могосмо ући у траг; нагађамо једино за онај лик девојчин е је то можда слика, коју и ми доносимо овде по фотографијској снимци и која је некад била својина Д-ра Ђуре Ружића, адвоката у В. Кикинди, а сад не знамо где се налази.

Осим ових радова, колико могосмо ући у траг, има у Кикинди од пок. Ђуре ових портрета: бившег газде му кућног, пок. Саве Прекајског и жене његове; даље она два портрета код „Матице Српске"; радио је ликове бившег управитеља-учитеља Јорговића и

његове супруге, али не беху верни, па их нису примили. У Кикинди налази се и важан рад његов из тога доба: Јаирова кћи. (Види страну 185 ове *споменице).* Овај рад је за то важан, што га је пок. Ђура употребљавао за узор, мустру — кад се пријављивао за израду којег иконостаса или другог каквог сликарског рада. Овај рад је поднео и при понуди за израду иконостаса у карловској цркви, али пок. прота Павле Влаховић, — тада не бејаше црквн. скупштина и црквених одбора, него су проте биле свемоћне, — бејаше наклоњен Николи Алексићу, те је Алексић тај рад добио. Слику Ђурину пак задржао је прота себи и после смрти његове прешла је у наследство породици његова брата, судије Лазе. Где се данас налази није нам познато.

И слика Јаирова кћи и лик девојчин нису радови јаче вредности. Ђура је 1861 и 1862 год. опет био у Бечу да се учи сликарству, те је после тога, а и као већ зрео човек, боље и са више уметничке вредности сликао. Но иако ове слике, које доносимо овде немају светске уметничке вредности, нама су оне ипак миле и драге, јер је њих радио велики песник и књижевник наш, син цветне банатске равни, који је после у Србији и пером и кичицом, а и као учитељ на просветном пољу, па и мачем у руци у бој против Турака радио и жртвовао се за народ српски.

Пок. Ђура је жарко волео Банат, где бејаше постојбина његова. У песмама и приповеткама на више места даје одушке овим осећајима својима.* Али има више и таких места, где се јада на незадовољства, највише због понашања према народу. Типична му је у том погледу песма „Ратар". („Нема хлеба, нема за ратара"). У приповеци „Сирота Банаћанка" сатирише пок. проту кикиндскога који му је јамачно нанео и какву другу жалост, осим оне што није њему него Алексићу, но тада вештијем сликару, дао израду драгутиновскога (карловскога) иконостаса.

Но имао је пок. Ђура и своје пријатељско коло у Кикинди, у којем се често својски и искрено провео. Разуме се да то беху већином људи из редова оних срећних средњих сталежа, где пресићеност, и с једне стране обртање према људима у великим висинама, а с друге опет стране посматрање грешне земље и њених створова са неколико коњских висина, — нису отупили осећање веселости и ведрога расположења. У гостионици „Код белога крста",

---

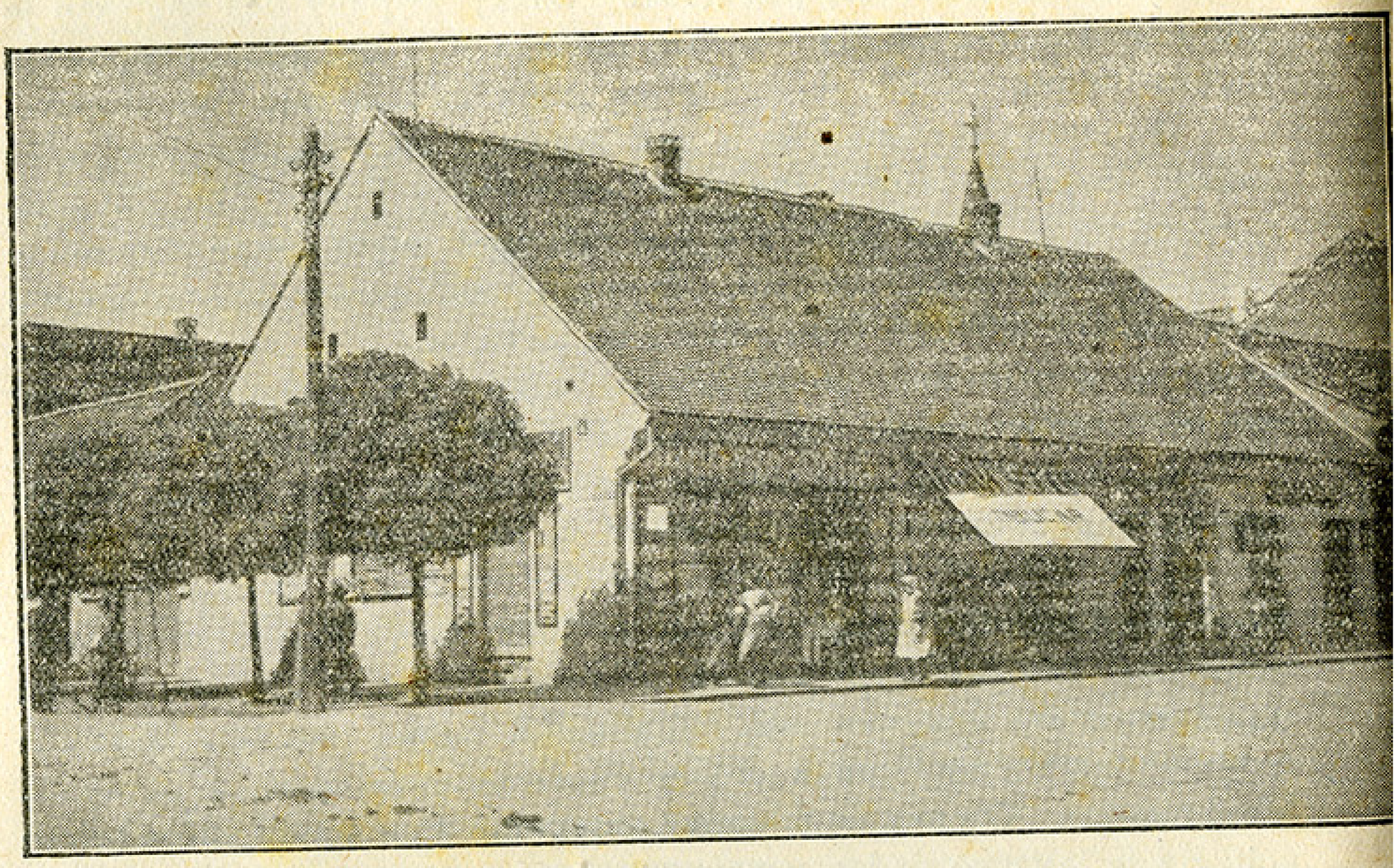
* У песми „Ратар" овако слави Банат:

„Диван Банат, равно поље,
И Бог му се диви;
А на њему миран ратар,
Вредан Србин живи."

која тада беше на врло добру гласу, састајало се то коло, и ту су се будили у срцу Ђурини они осећаји које је у песмама изразио; ту су се налазиле као крчмареве кћери Ана и Мила.

„Ана точи, Ана служи
А за Милом срце тужи".

Скоро 80 година је већ, како је пок. Ђура овуда пролазио, ту се борио за опстанак и у тој борби тешко се патио и страдао. Да је било у тадашњим круговима више пријатељства према умет-

Кућа у Вел. Кикинди у којој је била гостионица
Код белога крста

ности и књижевности, можда пок. Ђура не би био ни ишао даље из Кикинде. Истина, питање је: би ли он онда у опште био дошао до оне књижевне висине, до које је дошао у Србији, али напокон и са тада достигнутом висином књижевном добро би био дошао у књижевном смислу заосталим и неплодним крајевима Баната. Хоћемо да споменемо још овде и светло име пок. Каритона Јоановића, адвоката, свештеничког сина родом из Беодре, потоњега управника силних добара, — говорило се 99 спахилука, — барона Сине, пореклом Грка у Бечу, који је пок. Ђуру материјално помагао. Њему је Ђура и песму спевао, велећи: да ће његово име отићи „где су Обилићи". Син Каритона Јоановића био је ретко

племенита и честита душа и научењак, Д-р Ђорђе Јоановић, универзитетски професор на медицинском факултету у Београду, који је 1931 год. трагичном смрћу живот завршио.

* * *

Тешкоће живота све се већма гомилаху за нашега песника у В. Кикинди. Ове непробуђене још стране не могаху му дати склоништа, трајнога боравка. Прилике присилише песника да напусти Вел. Кикинду. На бурној пучини животне јаве, ускомешаној вихорима времена и њихових тегоба, песник и сликар обрте се уоколо и виде зрак: Србију. Носећи у себи боле, у песмама још неизливене, а снагом која преживљује време и ломи окове његове — песник се крену за указаним му зраком. Тако је исто пре њега тим путем отишао велики Банаћанин Доситеј, а после Ђуре други Банаћанин, Јосиф Маринковић.

Ни Србија није могла да му даде упослења као сликару, него је морао да се пати с тешким учитељским позивом у забитним срединама. И у Банату могаше Ђура бити учитељ, па можда и свештеник, али, дах слободе одвуче песника у слободне лугове. Банат га је изгубио, али га је добила целина, — већи добитак него губитак.

Духовна величина Ђурина неизмерно је трајнија била и вечнија од тадашњих величина дневнога живота које незнано живеше и већ одавно су заборављен прах и пепео.

Љубомир Лотић

Сеоске приповетке Ђуре Јакшића

Још је Светислав Вуловић у прозним радовима Ђуре Јакшића одвојио његове приповетке са села и разделио их на „сеоске приповетке из Србије“ и на „приповетке о животу Срба у Угарској.“ Једна излишна подела, уосталом. Довољно их је одвојити под једним општим називом.

Рођен у банатском *селу*, а проводећи неко време, као учитељ, по *селима* у Србији, Јакшић, поред својих „романтичних“, „сатиричних“ и приповедака „ратног времена“, у овим својим *сеоским* приповеткама даје, у сваком случају, грађу која с правом заслужује да јој се посвети нарочита пажња. Ако то није рађено до данас, ово долази, можда, отуда што су његове лирске песме све досада бацале у засенак његову епску и драмску поезију, поготово његов обилан рад у прози. С правом или без разлога, не спада овамо.

Једно је, међутим, ван сваке сумње: да Ђура Јакшић није писао и приповетке (уз то још и *оволико* различита садржаја и у *оволиком* броју), личност Јакшићева остала би мање расветљена његовим властитим уделом и непосредним личним заслугама. Ђура Јакшић као приповедач допуњава Јакшића лирског и епског песника.

Ако су и писане у „једном истом основном лирском расположењу“, и ако су у изразу и обради „надахнуте једним истим песничко-романтичним духом“, тек приповетке Ђуре Јакшића одају, у пуној мери, његову праву песничку физиономију и њега као човека, поготову; његове приповетке са села не у мањој мери.

Јер, тек из ових последњих сазнајемо којим интензитетом романтичар Јакшић појми и осећа туђе невоље, саосећа са широким народним слојевима. Из њих видимо његово саучешће према малима и слабима, у првом реду према сељаку. (У прози песник говори непосредније, опширније, са мање извештачености, често изразитије и убедљивије).

Зато, неће требати нарочито доказивати: да није Јакшићевих сеоских приповедака, ми не бисмо знали до које невероватне границе занимају романтичара Јакшића они нимало „романтични“ болови сељакови. Јер и онда када Јакшић идеализује сељака из Србије, када, на први поглед, са „затвореним очима за стварност“ пише и ове своје приповетке, оне „идилично-епске спевове са села“,

када, као што знамо, у сељацима из Србије гледа неискварену „децу природе“; он и онда устаје против великих и малих „пандура“ у административној чиновничкој јерархији тадашње Србије, против „кметова“ и „сукметица“, против зеленаша-кајишара, који су као пауци били расплели своје мреже по селима Србије и сисали крв бедном и незаштићеном сељаку, против Цинцара механција код којих је често извор многоме злу и који „некажњено трују здраву народну душу.“

Његове сеоске приповетке казују: ако код Ђуре Јакшића сељак у Србији и има „све могуће и немогуће човечанске врлине“ (Стојан и Смиљка у „Сељацима“, Милисав и Јелица у „Белој кући“, Рака и Стојна у „Кривосечкој механи“), ако је Јакшић као романтичар и стварао из ових својих сељака „сељачке анђеле“, он уме још*т*е како да буде и *реалист* и да даје *реалистичке* описе када су у питању тегобе и страдања тих његових идеализованих сељака.

Зато, ако су његове приповетке са села у Србији и писане у романтичном расположењу, ако су и „песничке идеализације“ сеоског живота, ако су његови тамошњи сеоски љубавници поетске фигуре, типови Ромеâ и Јулијâ, „јунонске лепоте“, „племенита лика“ и висока „бела“ чела, „као од каррарског мрамора“, ако су и хероји и љубавници романтичних драма; те исте Јакшићеве сеоске фигуре крећу се, ипак, по реалном тлу, јер је реч о живим људима који трпе стварне невоље.

Исти је случај и са његовим банатским сељацима. Док је Јакшић своје сељаке у Србији идеализовао као романтичар и патриот, ове је банатске сељаке идеализовао и као народњак-националист. Јакшић говори о огромној љубави банатских сељака према „благословеној земљи банатској“, али тај исти сељак обрађује ту земљу у зној*у* свога лица, ту „Богом и сиротињом проклету земљу“, експлоатисан од спахија, њихових „фервалтера“, „ишпана“.

У тим својим банатским „четрдесетосмашким“ приповеткама Јакшић даје дубоко осећање социјалне правде и српског национализма, и у своме „Попи Тихомиру“ износи цео привредни програм доцнијих српских земљорадничких задруга и загребачког „Привредника“. Покличи: спасавајмо српског сељака, не испуштајмо земљу из српских руку, дају се у прози јаче нагласити. У својим стиховима Јакшић не би био у стању да тако снажно и убедљиво разради своје социјално осећање, своје човекољубље, своје саучешће за мале, потиштене, обесправљене, немоћне. И сам учесник у Буни 1848 са оружјем у руци, на бојном пољу, као сликар, учитељ и наставник у „мучним борбама за комад хлеба“, који је за ратне

опасности и за беду у животу знао „не из књиге но из рођеног искуства“, у својој књижевној делатности није се могао ограничити само на лирске и епске песме. Чак ни на своје песме сатиричне, политичке природе. Гоњен и прогањан, премештан са службом и истериван из ње на улицу, Ђура Јакшић је имао пуно разлога да и прозу обрађује. Проза неромантичног живота тера га реалистичкој прози у књижевности.

Јакшић је волео народ, широке слојеве народне, и оне у Војводини и оне у Србији, и зато су му сељаци најближи. Као Банаћанин, он је у својим приповеткама устајао против Шваба и Мађара, против спахија и њихових „фервалтера“, али се бунио, као учитељ у Србији, и против бирократске и ћифтинске Србије његових дана. Зато Вуловић није био у праву када је Јакшићеве сеоске приповетке делио на приповетке из Баната и Србије. Ако је у првима више наглашаван национализам и национални социјализам, у другима избија бунтовни дух против „цинцарске Србије“ (Скерлић) која ће се, док раја буде у рату гинула, плашљиво питати:

А шта ћемо с вересијом?
А шта ћемо с пензијом?

И из једних и из других избија Јакшићево незадовољство „постојећим“ стањем.

Јакшић романтичар, „чист лирик“, „песник личности“, морао је да негује и прозу, да би га упознали као песника и писца полуромантичара, полу-реалисту. Јакшићеве личне беде и невоље, сељакови јади, сељакове патње, сељакова страдања, свлачили су песника са романтичних „гора одушевљења“ у загушљив ваздух сурове стварности. Ипак зато, и у овим полу-романтичним и полуреалистичним приповеткама Јакшићевим, избија романтички песник кога не напушта сасвим романтичарско надахнуће.

Тако, — почећемо прво са сеоским приповеткама из Србије —, већ у црноречкој приповеци *Сељаци*. Опис средине, опис природе, опис личности у њој је скроз романтичан. Покварености капетана, сеоског кмета и његових помоћника, реалистички приказана. Садржина приповетке је врло једноставна. Стојан и Смиљка воле се, кмет мрзи и гони Стојана, оцрни га пред капетаном, капетан шаље ноћну потеру по Стојана, и Смиљку би хтео да има поред себе, још исте ноћи. Изненада, капетан добија једну комисију из Београда и злоупотребе власти нестају. Нема више никаквих препрека да се Стојан и Смиљка венчају. Нас занимају романтика и реализам у приповеци. Романтични реализам и реалистички романтизам Јакшићев.

Прво што пада у очи, то је чиста романтика у опису села Каменца и живота у њему:

„Само да знате како је и код њих понекада весело, веселије него ма у којој вароши! Дође пролеће: и људи и воће, и луг, и планина, све је добило веселији изглед, све лепшу, свечанију одећу... Онамо мирише планина од здравца, а долину, опет липово цвеће својим дивним мирисом напаја; у планини пева пастир, а уз његов мушки глас одјекује гора и лужина; а у пољу, у умиљатим варијацијама, весело се натпевају шева и девојка. Кадикада се иза неког жбуна укаже и младо ратарче, али онда девојче порумени и ућути, а момак, извадивши иза појаса дугу фрулицу, извија мелодије."

Романтика, у опису природних појава:

„Громови се са страховитом хуком ломише о камените стене, ноћ је јечала као очајник коме усијаним гвожђем кидају немилостиви џелати месо измучених костију; камен је одјекивао, а провалије хујаху тако страховитим гласовима, рекао би да се у утроби земље бију ужасни бојеви."

Романтика, у сликању личности:

„Једанпут, тако, позваше неког Стојана Илића — висока и снажна момка какав се у целој околини није вићао. Лице му беше лепо, а око као у сокола. Још га ниједна девојка није добро погледала, но све некако кришом, испод трепавица, и опет се свака до њега радо хватала."

Или:

„А Смиља?... Она је, сирота, умирала за Стојаном, волела га је свим срцем и душом, па му и опет никад не рече: — Ја те љубим, Столе мој!.. То не би она за живу главу казала; то би било срамота!.. Е, тако ти мисле наши сељаци. Таки су њихови појмови о љубави!"

Или:

„Смиљана га погледа зачуђено. Те црне очи беху, заиста, књига која је о безграничној љубави приповедала... Благо ономе који је из њих своју будућност читао! Неће пожелети раја, јер га је у једном тренутку уживао."

Романтика, у разрешивању заплета. Прича се лепо свршава на корист добрих, идеалних душа. Романтика, у налажењу бинских ефеката, *deus ex machina:* изненадни долазак комисије.

Али зато, чист реализам у опису покварене администрације:

—„Дакле, ви сте ти јунаци што се са господин-начелником парничите?... — рече капетан подругљиво. — Ти Стеване и ти Петре!... Да!... Петар Шундић и Стеван Јончић терају парницу с начелником!... А знате ли, море, да су све општине: Валаконье, Подгорац, Шарбановац, па и сам ваш Каменац, одустале од те несрећне парнице? Само вас двојица хоћете с њиме мегдан да делите!... — Није то мегдан, господине, — рече Шундић, — него ми тражимо што је наше. — Право је господине, да нам плати. У најгоре доба смо ми морили нашу стоку, вукући преко ових провалија за његову кулу камен и песак. Него лепо нека он нама плати што је наше. — Ћут', бре, док ниси извукао батине! Но, ево вам последњи пут рекох: одустајте од парнице, док сте читави. Не учи-

ните ли то за недељу дана, и унуци ће вам се кајати, вере ми! — Хвала ти, господине, на лепом разговору, али смо дубоко загазили, напред се још може, а натраг никако!... Изгинућемо, али уступити никад. Они се поклонише лепо и одоше... А капетан климаше главом: — Е јогунасти пси, ништа им се учинити не може!"

Реализам, помешан са романтиком:

„Пандур Милисав је познавао све тајне капетанове, а и капетан слабо се трудио да му што сакрије. Говорио је пред њиме о најгаднијим својим страстима тако искрено и отворено, да је често пандур, место капетана, од стида поцрвенео."

Да ли су се, за Јакшићева доба, узимали, за пандуре, људи који од стида црвене?

Исто, у планиначкој приповеци *Бела кућица*. Све у њој романтика, све „обавијено плаштом романтике". Сликање личности, реторика, повишен, појачан тон. Реализам када се описује звање чење капетана у Рековцу. Фабула: Милисав и Јелица заљубљени једно у друго. Тутор не да да се узму. Тутору упали неко кућу. Кмет окриви Милисава за паљевину. Окују га у гвожђе. На судском претресу Јеличин отац открива Милисављеву невиност. Венчају се. Милисав постаје кмет.

Већ на првом кораку наилазимо како народну празноверицу употребљава као реалистичку иронију:

„Вештица, вампира и дрекаваца беше у оно време пуно село, не сме човек да замркне!... Дођу покладе, скупимо се код твоје или код моје куће, обредимо се по неколико пута пљоском, у томе се и смркне: разиђемо се, али у путу мало ко да није видео вештицу или вампира, а за некима се дрекавац све до куће дерао... Ето, питајте старога Николу Белића, он ће вам се главом заклети да нема ноћи а да му не дође дрекавац... Чудна работа!... Кућа му је, некако, сама за себе на пустоме брдашцу. С леве стране поток, а десно лужина... У Николе лепа снаха, још чудније! — Па, вели, откако сам њоме оженио сина, нема вечера а да ми не дође... Ми, вели, таман полежемо, а у лугу се зачују као гајде, после кукурече, рекао би човек неки огроман петао, а кад замаче, заклео би се да је најстарији мачор што га има у селу... Е, не мож' поднети!... А опет, не бих ти смео у то доба ноћи изићи напоље, па да ми жут дукат поклониш!... Него моја снаха Стојна, она изиђе, па, ваљда, му нешто пребаје, врача, тек се дрекавац умири и нестане га, а моја се Стојна врати, задувана, као да је, богзна, неки терет потеглила... Е, — хвали се Никола, — баш сам срећан, а да немам ње, зло! Још би ми дрекавци и кућу оборили. Бива те и мој Золе провири на врата, али онај у лугу још се више дере, све док Стојна не изиђе... Онда се све умири. Тако он свакоме приповеда. Има те му неко и верује, а неко му се и подсмехне... А он, сиромах, шта ће?... Слегне раменима, па мисли у себи: лако се вама смејати!... О томе дрекавцу људи су свакојако говорили; али уопште сви су кривили Николу што је свога Зола тако рано оженио... А о Стојни су износили

што већ није ни могуће! Као да је у дрекавца и заљубљена!... Боже мој, шта ти неће људи изнети!... Вели да више воли њега него и свога Зола; јер бива да још дрекавац по две три ноћи не дође — отумара, богзна, у друго неко село, онда је Стојна повазда жалостива, нити гледа свекра ни свекрве, а Зола само што не угуши..."

Романтика, у сликању личности:

„Милисав тога дана не беше на заветини. Пошао је био, ал' кад би наспрам беле кућице, он виде Јелицу. Забилила се белом марамом, па залева цвеће; засукала рукаве до више лаката, а оне беле ручице, љубљене сунчевим зрацима, рекао би да су изрезане од каррарског мермера, у који је Канова (вајар италијански) и румене крви помешао; а кроз танку кошуљицу виде јој се најдивније форме округлих прсију. Она се осмејкивала тако ведро, тако невино, да се Милисав није могао уздржати, него је загрлио и својим врелим уснама љубљаше јој снежно чело. Ала су слатки ти часови заноса, где се свака кап крви наше заклиње пред свемогућим да љуби; где је она румен на невиноме лицу само љубав; где ти и суза о љубави приповеда! Беше то свечан тренутак какав се у животу више не враћа... Нико га двапут није уживао... Часак је то у коме се један век сахрањује; све што је у теби, све што је твоје било, све си њиме изгубио... Све за чиме си чезнуо, све оно о чему ти је душа сањала, све си са њиме добио..."

У кривовирској приповеци *Једна ноћ*, Јакшић износи трагедију једног сељачког брачног пара у подножју Ртња. Жена из оптерећене породице (мати јој је тровала оца, била је зато и на робији) постаје милосница Грка, архимандрита манастира св. Петке; муж се одаје пићу и на крају убија архимандрита. Јакшић износи као да му је цео овај догађај причао један његов сапутник, успут, док су ишли из Кривог Вира у св. Петку, с њиме се случајно срео. Зато је у њој мање романтике него у осталим његовим причама. Приповетка се свршава, ипак зато, са романтичним примесама; успут прешла им пут корњача (зла коб) и зато њих двоје, Јакшић и сапутник, у причи, стижу у манастир баш непосредно по извршеном убијству. Наилазе на капетана и потеру. Јакшић, дакле, успут, ноћу, дознаје појединости о главним јунацима своје приче и већ узору, истог дана, он је очевидац грозног свршетка у приповеци.

Довољно је забележити још ова романтична места у опису природе:

„Кад смо у планину ушли, већ се смркавало; али се према ведрини вечера лепо видео црвен пут што, као танка змија, пресецаше мрачну Честобрдицу, пружајући се час горе у висину, а после опет у поноре. С једне и друге стране чуо се тихи шумор мрачних лугова, а тамо издаље хујао је жубор потока. Све је изгледало величанствено, пуно тајне, чисто ти дисање у грудима застаје, чини ти се да је и онај скакавац што из густе траве сичи, јачи од тебе..."

Али, ни у једној Јакшићевој сеоској приповеци из Србије, нису у тој мери заступљене све особине романтизма и реализма, као у приповеци *Кривосечка механа.* У њој је више радње, догађаја. У Кривосеку нема покварењих људи од кмета и попа. Они су гори и од Цинцарина — механције Науна. Кмет Богосав посрнуо је и материјално. Окрњио је чак и општинску касу. Да би своје стање поправио, хтео би свога сина да ожени ћерком Стојадина, Стојном. Да би до ње лакше дошао, заједно с попом користе се слабошћу Стојадина, у крчми, у пићу, наговоре га, онако пијана и неписмена, усто, да потпише изјаву у којој признаје да дугује кмету (иако не дугује) и да за дуг залаже најбољу своју ливаду. Стојна се загледала у Раку. Кмет дознаје да ћата долази у Кривосек да прегледа општинске рачуне. Мањак у благајни треба попунити још тог дана, пре ћатиног сутрашњег доласка. Кмет са попом одлазе ноћу у цркву, разбијају и опљачкају црквену касу. Набеде на Раку да је он лопов. Раку одводе у затвор. Кмет је болестан и на самрти призна да су цркву похарали: он и поп. Рака се ослободио затвора и узима за жену Стојну. Механција и поп умиру од грома. Казна Божја!

Уз кмета, Јакшић је овде попа оцртао најцрњом бојом. Док је архимандрит у приповеци „Једна ноћ", Грк, овде је поп Србин.

Исписујемо ово место из приповетке, где је реч и о кмету и о попу, са много реалности:

„Обојица одоше. Кад су кроз механу пролазили, сељаци се зачуђено згледаху: шта се то учини с попом и са кметом?... Обојица дођоше бледи, погнути, кмет није смео ни у кога погледати, а једноме старцу, који је од попе благослова искао, одговорио је попа збуњено: — А шта ће ти мој благослов?.. — старац је гледао за њим, вртео је главом, па тек што рече: — Право велиш, попо, одавно је у овој земљи нестало благослова!"

Са много реализма дат је и овај опис личности:

„Механција је неки Наун Цинцарин, млад човек, једва ако има тридесет година, чисто и лепо одевен... Могло се у свему рећи, осим што је ружно српски заносио, да је доста угледан човек. Раста је био висока, у кретању лак, окретан... У опхођењу је био доста пријатан: свакад весео, насмејан, па и онда кад се највећма жести, не би се показивао да је љут. Умео је собом да влада... а и кад би се десило да је он у својој љутини кога увредио, то је морао бити какав сиромашак из села. Ретко се кад усудио да и погледа ружно у каквога газду, то ли да се опречи на њега... А пред попом и пред кметом само што није метанисао! Више пута се десило да му попа са кметом попију и три литре ракије, а плате само две или једну, и то на вересију... Па, Боже сачувај, да би им Цинцарин што пребацио! Тек кад они изиђу, а он у себи задовољно прогунђа: — Нека си иду, џанум! Село ће да плати!.. И Цинцарин је врло правилно рачунао, јер ако се пореза купи, ако се прireза разрезује, ако

се пољаци наимају, потре наплаћују, парнице просуђују — то све кмет са попом и са сукметицама у механи посвршује, па наравно да се у таким приликама части а троши немилице. А ако би се неки промућурнији сељак и десио који би рад био да се од излишнога трошка, ако је могуће, сачува, на тога навали с једне стране попа с кметом, а с друге механција са осталим сељацима: — Дај части! Та ниси ти последњи човек у Кривосеку!.. Други ће из гомиле повикати: — Та кад нећеш господина попу и кмета данас почастити, да кад ћеш и кога ћеш?.. И тако, сиромаха, и против његове воље још у већи трошак увале... А то наравно не иде Цинцарину у рачун... Овамо опет, ако се какав несрећник нашао да се механцији још и задужи, тешко њему! Богме ће му кмет и бакрачић са верига продати, само да Цинцарина не оштети!"

Или овај реалистички опис средине:

„Та и сам начелник, кад у село дође, а он ће најпре упитати: — Како са здрављем? Па онда: — Како са пшеницом, јечмом, кукурузом!.. После тога ће разбирати за поједине сељаке: — А је л' се Павле помирио с братом? Па: — шта говоре они отреснији људи у селу о властима, о влада? Јесу ли задовољни?.. Шта мисле? Наравно да су кметови на сва та питања умели тако одговорити како ће господин начелник бити најзадовољнији. Он би се усхићено смешио, и сељаци би после располагали њим баш по својој вољи, како су хтели и умели!... Ако су желели учитеља оцрнити, општинског писира збацити, или некога на правди Бога, из голог ината, оглобити и упропастити... све су то могли... Начелник им ништа не би закратио."

Прича је исто тако пуна романтике. Романтика, у сликању природе:

„Ноћ је пала... Лепа тиха ноћ! Месец још није изишао, али сија звезда Даница, светлост јој је дивотна, игра на небу као ђинђувица, трепти као да намигује свима заљубљенима: Ја нисам месец издајица, ја сам ваша сестра Даница, љубите се! Ја ћу вам тајне чувати! Поред ње су трептали и остали милијуни звезда, да разведре ноћ, да покажу свету живот васелене; тајанствен живот пун чаролија, пун необјашњених покретања!.. Ено је где једна, као усијана стрела, јури наниже... Астроном вели то је метеор! А народ, који је вековима робовао, мисли да су то звездице робља невољнога, па чија звезда преко неба прелети, тај се избавио из тамнице; зато је, вели, и не ваља очима пратити, ако је погледаш куд оде, ухватиће га душмани!"

Романтика у повишеном, појачаном тону:

— „Ниткови! Зликовци! Подли лопови!.. викао је старац уздрхталим гласом.., — И ви сте кметови, попови, људи!... О, тешко олтару пред којим и Спаситеља лажеш, прљава сенко изопачене науке!.. Тешко судници у којој ти изричеш правду, разбојниче лукави! Тешко народу којима сте старешине! Пропашће, изгореће!.. Ваша грабљивост ће од њега направити стрв од кога ће се гаврани тровати!.. Тешко Кривосеку!.. И ви говорите о клетви косовској, а не видите да је у вама клетва, и у вама пропаст целога народа!.. Ви сте отровно семе из кога ће ницати нараштаји без срца, без душе, без добродетељи — прљави зликовци, безбожни кепеци од којих ће лице божје у стиду црвенети, јер

ће и ти нељуди носити име човека!.. И то ће бити ваша дела, бездельници ниједни!"

То су речи старца сељака, у кривосечкој механи, који се, у јарости, приближава, са штапом у руци, попу да га удари по глави.

И иначе, у самој конструкцији приповетке, пуно је романтизма: уплитање природних сила (гром удара у механу и убија Цинцарина и попу), тражење бинских ефеката (муње осветљавају гробље, попу и кмета, кад ноћу напуштају, као лопови, похарану цркву), размршивање заплета у корист добрих душа (Рака и Стојна постају ипак муж и жена), казна Божја!

Споменули смо, Јакшић је волео народ, широке слојеве народа, и оне из Војводине, и оне из Србије. Али, он је волео и Србију! Као што је волео и свој Банат. И баш зато што је волео Србију и српски народ у њој, он је у својим сеоским приповеткама из Србије и износио ону велику поквареност власти и њених представника, и оних у полицијској униформи и оних у мантији. И биће да не износимо само произвољну претпоставку када се усуђујемо да устврдимо: да је Јакшић своје реалистичке приповетке са села из Србије и обавијао зато у оној мери „плаштом романтике" што је хтео чарима романтике да покаже широкој јавности и добрим домољубима: *ову* дивну земљу и *ове* дивне сељаке упропашћују разни неваљалци. Њему је, романтичару по књижевним наклоностима, то лако полазило за руком. Овако треба разумети и оно место у писму Ђуре Јакшића Ђорђу Поповићу, из 1860: „Уосталом добар је Бог! Ваљда ћу се и Србије опростити?" Он је веровао у будућност Србије, само је тешко било, за човека Јакшићева темперамента, издржати у тој Србији у којој је он понајчешће морао горак хлеб да једе и где су му „препуне чаше отрова точили." Зато пише Јакшић Стојану Новаковићу, 1868: „не би ми криво било да са мном неки Мађари или Италијани овако поступају — трпео бих без речи — али овако, брате мој, тешко ми мора падати оволико неправедно гоњење." Тако треба разумети и оне Јакшићеве реченице из његова писма Ђорђу Поповићу, из 1863: „једно ми је тешко, што човек кадгод мора о српској будућности очајавати. Зло је бити Србин, Србин те мрзи, туђин презире! И јунаштво је бити Србин — јер не само што се против целог осталог света мораш борити, него баш и против Србина, и против себе самога! Кажу да злато рђа не једе — Србин је злато, али га сопствена *рђа* гризе. У историји стоји да су народи са неслоге, са отимања и нападања на туђе царевине, пропали — Срби, ако пропадну, пропашће са се-

бичности и са подлости — а ако не пропадну — биће чудо о коме ће историја приповедати!"

Приповетка из Баната *Спахија* је недовршена. Израђен је само уводни део. Спахија банатски је српског порекла, али му се још отац однародио. Од Дели-Крстовића постао је Керестеши. Спахилук му је дед добио од Цара за војничке заслуге. Село је српско. Али по спахијској земљи никла су одавно већ и немачка села, нове насеобине. Спахија је окружен самим немачким чиновницима. Спахија општи зато и са Србима. Нарочито са Чича-Матом. Чича-Мата познавао је и спахијиног оца, а ратовао је још и са дедом његовим. Једино Чича-Мата се усуђује да спахији пребаци зашто је довукао у српски Банат Швабе. Зато спахијски чиновници, Немци, мрзе Чича-Мату. Хоће да га онемогуће код спахије. Ноћу, у тајности, на колима једног Швабе, из спахијске магазе односи се жито до пред кућу Чича-Мате. Вреће су раздеране да би жито што испада, открило траг. Што је остало жита у колима, швабино је, за награду. Као лопов обедио би се Чича-Мата, или његови из куће. Главни јунаци у причи били би: Чича-Матин син Марко, који је заљубљен у Јелу, и сама Јела. Приповетка је замишљена и бачена на хартију пре првих Јакшићевих приповедака из Србије. Штета што је остала само у првим одломцима.

И Марко је описан са романтичким украсима. Диван је и леп као његова браћа Стојан, Милисав и Рака у Јакшићевим сеоским приповеткама из Србије.

„Диван стас!" — вели Јакшић за Марка. „Очи дубоке, тамне, чело високо, а као мермер бело, нос прав, мали црни брчићи бацаху танку сенчицу преко чисто румених уста; дуга црна коса изгледаше као црн оквир око мермерне слике. Својим чврсто урезаним цртама више је личио на неки идеал Микла Анџела, више на војводу, него на простог ратара."

Пада у очи да су сви сеоски јунаци Јакшићеви: бели. Белих руку. Бела чела. И момци и девојке. Чак и усред лета. При жетви и вршају.

Једно реалистички дато мишљење спахијских чиновника, Немаца, о Србима у Банату: — „Рац само онда не краде, кад руку нема! — И онда краде — рећи ће ишпан. — И очима краде — задовољно потврдиће иншпектор."

И одломак у чарди има много реалистичке боје. Три сужња враћају се из затвра. — „Шест година нас држаше везане у мраку као псе. Зашто? Зашто нас мучише ланцима, мраком, самоћом? Јесмо л' палили. Јесмо ли убијали. Бог их убио!"

У Јакшићевим *Успоменама* на 1849, посвећеним Змају, наилазимо на овака места:

„Гледао сам малене српске четице, где као плеву развеју читаве баталијуне Мађара... О веруј ми, драги пријатељу, да нема под небом јуначнијега народа од српскога... али ни несрећнијега!.. Јер гле, овако поцепани, као што смо, свугде својом крвљу, својим грудима и својим животом служимо мекушне туђинце... Ал' доћи ће дан... и сваки ће народ дан свога васкрса славити!"

О Немцима у Банату даје ову карактеристику:

„Наше је село (Српска Црња) остало на миру, није ни једна кућа оборена, ниједан кров спаљен. Наше је село са Немцима измешано — а Немци су наши питоме нарави, блага разума... Пред нас су излазили с белим крпама а пред Мађаре, као пред једноверну браћу, са литијама. Гостили су и нас и њих. Ћесарским ђенералима потказиваху Мађаре, а мађарским насилницима издаваху Србе; те их тако и једни и други сматраху за мирне становнике и верне савезнике. Они ми продадоше оца, а на дому су опет, као верни суседи, чували наше куће... Зар није то благородно? Није ли мудро то? Ако се врате Срби, с пламеном освете у грудима и тврдим челиком у десници, они ће их лепо дочекати, а у знак своје верности и пријатељства имаће доказа. — Ето, ми вам сачувасмо цркву, куће и имање!... А да се Срби нису вратили, они би и цркву похарали, имање опленили и онај тршчани кров са сиротих српских домова покидали."

Има у њима и неколико топло и нежно написаних сећања на оца. Штета што ове успомене нису ранијег датума, писане су тек после 20 и више година, и што нису опширније, са више података. Искључено је да Јакшић није имао и других ствари да објави и сачува од заборава. Истина, Јакшић за њих вели: „Ево погледај у мој дневник, преврћи лист по лист: све сам у животу побележио, све"; међутим, остало нам је само да зажалимо што ове намере Јакшићеве нису и остварене. У њима, извесни јачи романтични изливи сметају.

Вуловић је и ове Јакшићеве „Успомене" уврстио међу Јакшићеве приповетке о животу Срба у Угарској. Можда отуда овај други назив у класификацији (није их назвао приповеткама са села) јер не спадају у сеоске приповетке. Уосталом, оне уопште не спадају у приповетке, и ми их спомињемо овде једино стога што говоре о родном месту Јакшићеву и о његову оцу, сеоском свештенику. Јакшићева опажања о банатским Немцима у складу су са многим местима у његовим сеоским приповеткама из Баната.

И приповетка *Сирота Банаћанка* је недовршена. Јунака приповетке проналази писац у јагодинској болници. Како је доспела овамо и зашто баш у болницу, не види се из приповетке. За сироту Банаћанку знамо да је преко Великог Бечкерека дошла до Земуна да пређе у Србију. Последњу ноћ у Банату провела је у Бечкереку, а већ другу у Земуну:

„Изјутра опорављеном снагом ишла сам даље; није се ни смркло, и ја сам стигла у Земун. Ту у Земуну беше мало живљи свет, чињаше се као да боље живе него код нас у Банату; видела сам трговце, мајсторе, па и просте људе, где се смеју; па сам и сама била мало храбрија, па сам, онако уморна, лако и мирно ноћ провела."

Шта ће је чекати у Србији? Приповетка ћути, јер је недовршена. По једној реченици у приповеци, није ни тамо нашла чему се надала.

— „Бежи одавде, Грлице" — вели јој Алекса. — „Бежи од глади! Бежи од непоштења!... Тамо, веле, с оне стране Дунава и Саве има још људи, има човечности!" А сирота Банаћанка додаје писцу у јагодинској болници: „Ах пријатељу, како се у животу често варамо!..."

Иначе, сам догађај дешава се у Великој Кикинди. Грлица, (сирота Банаћанка) изгубила је матер још раније, а отац јој, ратар у вароши, умире ударен кундаком у слабину од једног жандара. Бригу о њој водио је очев пријатељ, чича Марко, чији се син, Алекса, загледао у Грлицу. У Банату, 1863, била је гладна година. По улицама Велике Кикинде кува се јело за сиротињу у казанима. И Грлица је ишла у подне по јело, на казан. Закупник народне исхране хтео је Грлицу да задобије за себе. Алекса јој забрани да одлази са другима по храну. Да би имала чиме да се исхрани, Алекса, ноћу, краде — за Грлицу. Он је рањен таком једном приликом; ухватиће га, затвориће га зацело, и зато саветује Грлици да бежи из Кикинде у Србију.

Зна се, Јакшић се 1854, на очев позив, вратио кући из Минхена. Тражи се сликар да изради иконостас за нову цркву у Карлову. Израду иконостаса није добио Јакшић, већ сликар Алексић. Тако је хтео, уз остале, великокикиндски прота Влаховић. У приповеци „Сирота Банаћанка" великокикиндски прота — не спомиње са ничије име — приказан је у ружној боји. Прича је писана 1874; Јакшићу није поверена израда иконостаса у Карлову 20 година раније, па ипак зато у приповеци дата је овака слика великокикиндског проте:

Умрла тетка Грличина, Мара. „Капелан протин не беше тога дана код куће, па је зато сам прота дошао да је сахрани. Кад је ушао у нашу сиромашну собицу, погледао је зловољно око себе. По самом изгледу његову видела сам да му је неправо што овако једној сиротици мора да очита последњу молитвицу. Затим се окрете чича Марку, који је с прекрштеним рукама гледао у мртваца. — Ко ти је ова жена? — питао га је прота опорим гласом. — Сестра мога побратима, оче прото! — одговори чича Марко, дубоко уздахнувши. — А ко ће за погреб да плати? Марко не одговори ништа, само што га је, ћутећи, гледао...

Али кад је видео да прота на његов одговор чека, он сасвим мирно додаде: — Оче прото, од глади је умрла! Прота га је разумео. — Од глади?... Ал' ако ми станемо све сахрањивати који од глади поумиру, онда ћемо и ми од глади умрети! — рече прота, мећући петрахиљ на врат. А у ствари није тако било. Наш кикиндски прота је толико богат, да би могао на овако оскудној години и педесет породица исхранити, па и да не осети... У његовој кући је билијар, купатило; тамо натраг читав парк; за његовом софром се пије шампањер, малага и токај; на његовој госпођи је свила и брилијант; његови су свакидашњи гости велика мађарска, немачка и српска господа... Али просјаку још није уделио... Он је читао неку молитву, журећи се да што пре изиђе из куће, брзо, онако, отприлике, као кад човек има посла а мора на улици да се с неким здрави."

Много реалности. Без романтичарског улепшавања.

Али и у овој приповеци наилазимо на романтику Јакшићевих приповедака из Србије:

„Месечина као дан. Из далека се чује лавеж паса, све се друго умирило, само понека врулица својим сетним звуцима просеца нему тишину. После тога занеми све, и човек и животиња; само што се ветар каквим увелим листом игра... Он зашушти, а ја се тргнем — мислим: Он је!... Није ми казао да ће доћи, а ја га чекам!... То је чудно!... Алексина је кућа далеко од наше, на другом крају Кикинде, а ја чујем како врата на његовој авлији шкрипе!... Хиљаду нас кућа раздваја, и ја видим како, огрнут дебелом опаклијом, кроз најдаље сокаке пажљиво корачајући, све ближе нашем крају долази!... Он мора доћи, мислила сам... Поноћ је. Ја видим издалека једну тамну сенку, после чујем како опаклија шушти. Он је! И ја бих хтела да уђем у кућу, али не могу... Сва дршћем као у грозници, а лице ми гори... Страх ме је од њега, бежала бих; а, овамо, бих сваки прамичак његове густе косе с хиљаду пољубаца обасула..."

Или кад је реч о Мађарима, тон причања прелази у дикцију, реторику:

„Ох, Боже! Хоће ли доћи дан? Хоће ли доћи час? Доћи ће дан, доћи ће и час освете! Видићемо их понижене, побеђене и поништене — те угнетаче народности наше, те рушитеље Слободе човечанске!"

Има у приповеци и потоњих „Привредникових" идеја, „Свој своме":

„Доктор беше Чивутин, ружна изгледа човек: лице му беше суво, ишарано црвеним пегама, брада ретка, рића, а очи му нисам смела ни погледати, тако су биле пуне пакости... Имали бисмо ми и својих лекара, те каквих ваљаних младића, али су господа у нашем Диштрикту чудни Срби. Сами своју крв презиру, помажу туђина, подижу га, славе га... а свој рођени пород бацају у блато."

Садржина Јакшићеве приповетке *Попа-Тихомир* је врло једноставна. Српско село у Банату, Липолист, стоји и материјално, и културно, и морално, да не може горе бити. Народ се опија, поп

се опија, свет живи без рачуна, село нема ни своју српску школу, спахија довлачи у село Немце и Мађаре; Срби продају своје земље, ланац по ланац, купују их Швабе и Мађари. Али долази за свештеника Попа Тихомир, и отвара људима очи. Срби зидају себи школу, деца одлазе и на занате; ни један педаљ српске земље да пређе више у несрпске руке. Спахији ово не иде у рачун и он изради код владике у Темишвару да овај премести Попу Тихомира у румунско село за свештеника. Владика прима од спахије новац за ово народно издајство. Изненадна смрт Попе Тихомира спасава га срамоте те, мртав, остаје у селу, да га не би морао жив да напусти.

Још Скерлић је, баш поводом ове приповетке, подвукао да је Јакшић био „један од врло ретких Срба својега времена који је јасно видео каква треба да буде права национална борба, осећао да је треба водити на реалном темељу са једном једином мишљу: обезбедити земљу и материјално благостање широкој сељачкој маси. Тај фантаст, тај поет, који се никада није бавио политичком економијом, на двадесет и пет година пре данашњега покрета земљорадничких задруга, видео је у чему је тежиште питања и довикавао у „Попи Тихомиру“: не дајте земљу из српских руку, спасавајте сељаке, не напуштајте позиције које се тешко после враћају.

Али, Ђура Јакшић је, у својој приповеци „Попа Тихомир“, био претеча и Владимиру Матијевићу и његову „Привреднику“. По њему, сеоска школа потребна је Српству из два разлога: да се ратар научи писмености и да га омогући да један део свога подмлатка упути на занат. „Испрва су се сељаци томе опирали“ — вели се у „Попи Тихомиру“ — „јер нису могли да појме шта њима школе. Та то је за мајсторе и варошане!... А шта ће школа поштену ратару?... А после, и по себи се разуме да је и у кући већа ваздица, кад дете на дому причува пилиће, а у пољу прасце и јагањце.“ Немци и Мађари нису тако мислили! Зато је Попа Тихомир говорио својим сељацима: „Видите ли ви ове подмукле Немце и Мађаре?.. Ви се смејете, па велите: — Та то су наши надничари!.. Јест, они вам данас надниче, а сутра ће вам господарити!.. Реч беше строга, опора — али истинита... Сутра-дан беше школа дупком пуна све мале, лепо и чисто очешљане дечице... И родитељи се већ унапред договараху које ће на какав занат давати, брижљиво размишљајући: да л' у Бечкерек, Темишвар или у другу какву варош.“

Цела приповетка писана је са много реализма. Више него икоја

друга од Јакшићевих сеоских приповедака. Тако, у овом опису средине:

„Народ је био напуштен, па му таки беху и станови, баште, па и жене, деца и људи... Ни о чему се није мислило, него о частима и пијанкама. Роди се дете: пола се села згрне на част; ако жениш сина, или ако кћер удајеш, или ако крсно име славиш, још горе и црње!.. Софра је пуна вина и јестива, а међу гостима ћеш видети и Немце, и Мађаре, и Влаха... па сви се они труде да што више од тог српског зноја, од оте српске части, са собом понесу."

Или ово место из једне проповеди Попе Тихомира:

— „Гле, ваши виногради су неокопани, ваше њиве су неоплевљене, и ви кажете да сте Срби, да сте мужеви! Ваше земље, ваше куће, купују дошљаци, а ви се с поносом дичите: — Ми смо Срби, ми смо јунаци! Док ваша говеда, жедна и малаксала, траже макар и капи воде, ви донде по биртијама харчите тековину ваших дедова... Док ваша деца, боса и гологлава, као сирочад по сокацима шврљају, донде се њихове мајке и сестрице у свилу облаче. Куће су вам јадне, тамне, опале и неокречене; а на лицу ваших жена и сестара с прста је белила и руменила!"

Или ова слика спахије и његових чиновника:

„То се, наравно, Немцима није допадало, а још мање спахији. — Шта — рече једнога дана зловољно скупљеним око њега ишпанима, — зар један рацки попић да ми поквари планове? Ове Раце сам мислио раселити, а на њину земљу настанити Немце и Мађаре... А сада?... И он ћуташе дуго замишљено, после се диже са своје свилене наслоњаче, па је дуго ходао горе и доле по персијским ћилимима застртој дворани; а кад је опет заузео своје место, он погледа строго своје послушне званичнике: — Господо, измислите макакав начин којим би се могли опростити овога несрећнога попа! Ишпани и фервалтери разиђоше се, ћутећи и правећи у себи разне комбинације, од којих је свака на пропаст оца Тихомира смерала..."

Нема романтике ни у опису:

„Беше јесење време, небо је било сиво — Петефи каже: сурo као солдачко јапунце — по вас дан пада она ситна хладна киша, по сокацима блато; кроз село ретко да пропутује неки путник, а и кад прође, коњи му једва миле; на сваки по сахата кочијаш ће их зауставити, протрљати им уши и причекати, да се мало издувају, па онда ће се попети на своје место и сасвим благо, чисто тепајући, храбрећи уморне коње: — Хајде, доро! Хајд', ђого!.. Звизнуће по зраку мало бичем, али ниједнога неће ошинути: Србин је и према животињама добар и милостиван."

Приповешка Милан је најмања од Јакшићевих сеоских приповедака из Баната, и она нас, и по обради, и по својој садржини, најмање занима. У Кикинду ушла је мађарска војска. Оцу је, Србину, у колевци остао мали синчић, пошто га је мати, Мађарица, напустила. Оца убијају мађарски војници, један поручник смилује се на дете, које је и само лакше рањено, и предаје га једној госпођи (Ма-

царици, Немици ?) да га негује. Добио је име Милан. Пошао је у школу. Доцније, јавља се и мати, Мађарица, и тражи дете. Хоће да га отме; дете умире од повређене старе ране.

Задржаћемо се једино на уводу у причу:

„Године 1848 усудише се и Срби гласом читавог једног народа грмнути: Слобода или смрт!.. Та се песма није допала немачкој, а још мање мађарској господи. — Шта — рекоше — зар и робови да имају права на своме прљавом језику обесвећавати ту реч која је само наша својина? Мађарски грофови, немачки барони... јесте: за њих је слобода, за њих је господство!... А Раци, Власи, Хрвати и Словаци?.. Хе! Хе! Та то су робови Круне Св. Стевана, створени само зато да дворе два господујућа племена, Немаца и Мађара?"

Јакшићева банатска сеоска приповетка *Српско чобанче* води нас у мађарско село Фахид на Моришу, у чисту мађарску средину. Најимућнији Мађар у Фахиду је Имре Балог, немеш, племић, коленовић. Као чобанче код његових оваца услужило се Српче: Стеван Митров. У Балога два сина: Ферко и Шандор, две снахе: Илка и Пана, и јединица: Жужа. Жужа се загледала у црнооко, лепо српско чобанче. Стари чобанин, Фараго Андраш, заволео је Стевана и саветује га да пази на себе: ако Жужина браћа и најмање приметe, убиће га. Тако Мађари с Рацима! Једног дана, у повратку с вашара, заиста виде Жужу са Стеваном, код оваца, где се љубе. Зато сутра-дан, ноћу, из заседе, изненаде браћа Стевана и премлате га. Да није било старца Андраша и циганке Марте, који су дојурили, убили би га. Стеван се свети: упали Балогову сувачу.

У овој приповеци видимо Јакшића као ретког познаваоца мађарског породичног живота на селу. Лак морал код двеју Балоговица, Жужина врела крв, увређени национални понос Жужине браће, који не могу да дозволе што им се сестра загледала у Раца, добро срце Чича Андраша, пастирски живот код оваца, свирепост обесне дности. И сама композиција, као и многе појединости у изради, одају да је Јакшић на њима утрошио много више времена него што је случај код његових осталих сеоских приповедака. Ни у једној другој Јакшићевој сеоској приповеци нема оволико психолошког удубљивања. Приповетка, нажалост, није довршена.

Издвојићемо само нека места. Реалистички дат опис Цигана-чергара:

„После, док су циганске черге око села, и у самоме селу, много је живље него обично... Ту је свађа, кађа; ту је промена, трампа, пазари. Ту се пију алвалуци, траже кумства, крштавају деца... Дође пред кућу стара Циганка; у наручју јој клипан, има му година и по, очи му црне, големе, а гледа као соко! На црном телу виси у дроњцима једна чест

прљаве кошуљице, око врата некаквом црвеном узицом увезана. — По Богу да си ми брат — виче на пролазећег сељака за кога мисли да је имућан, — прими Бога и Светог Јована, те ми крсти ово дете, док ми није некрштено на рукама издахнуло! Сељак блене у кумче, а Циганче, навикнуто већ да се у сваком селу крштава, пружа му весело руке, смеје се већ унапред на простодушног сељака: зна да ће се тога дана и он и цела гарава му својта напојити и нахранити. И тако мало ћеш наћи Цигана који би ти умео казати какве је, управо, вере... Јер је сваки од њих у три разне цркве, по разним верозаконским обредима крштен!.."

Или овај разговор старог Андраша са својим псетом:

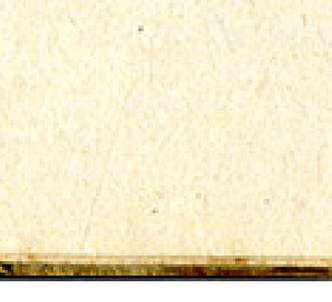
„Зељов зарежи зловољно, Андраш га разуме: — Сув ти је комад, је ли? А зуби су ти слаби, те не можеш да га савладаш?.. Тако је то: док си гњавио курјаке, био си добар, а сад можеш липсати!.. Јест, јест, зељо! То је награда свију добрих газда!... И он му извади из уста окорео комад хлеба, полије га водом, док се мало укисели... Пас наново зарежи. Мисли да му стари Андраш отима комад из уста... Андраш већ зна шта мисли пас: — Право имаш стара псино! Људи су грабљиви, један другоме отима комад из уста... Матори зељов опет зарежи. — Право имаш, знам како ти је! Кајеш се; јер док си имао све зубе у глави, ниси се сетио да својим добрим газдама на њиховој човечној нези захвалиш. А сад је доцкан! И шта би могао са твоја два зуба почети? Најбриште!"

Као што смо видели, у сеоским приповеткама Ђуре Јакшића наилазимо на две врсте сељака, на добре, честите људе и на рђаве, покварењаке. Ове последње је власт покварила. Они добри у Србији муку муче са капетанима, кметовима, са рђавим поповима, Цинцарима — механцијама; ови у Банату са „фервалтерима", „ишпанима", жандарима, са покваренom господом, мађарском, немачком, српском. Јакшић се у својим сеоским приповеткама топло и искрено заузима за те наше добре сељаке и само што нам не каже: шта ће вам сва та господа ако будете изгубили ове добре сељаке! Без ширег и дубљег познавања ових његових сеоских приповедака и сам Јакшић остаје недовољно осветљен и протумачен.

Споменули смо: Јакшић је знао и имао на уму да у свакој књижевности, поред песама, и приповетка такође тражи песника и уметника. Што је већма одмицао с годинама, он се све више обраћао приповеци. Замерало се Јакшићу (Скерлић) да у својим приповеткама није показивао много посматрачких и анализаторских способности. Зар их је имао у оним песмама за које се такође траже ове способности? У приповеткама показао их је, свакако, у јачој мери. Пребачено му је (Скерлић) да у својим приповеткама говори и сувише реторским, китњастим и задиханим језиком. А каквим говори у скоро свима својим песмама?

Да Јакшић није писао и приповетке, ми не бисмо никад знали да је романтичар Јакшић уједно и реалист. Нарочито да није писао сеоске приповетке. У реалистичким обрадама ових својих приповедака Јакшић је понајмање китњаст и реторски задихан. Ако су му, овде-онде, логика и психологија и оскудније, ако су му понекад природност и стварност донекле и занемарене, тих истих недостатака има и у многим његовим песмама. То што је у својим приповеткама Јакшић лирски песник, чак и романтичар, не одузима ни најмање од њихове вредности. Скерлић није имао право када је тврдио да је погрешно Јакшића сматрати као приповедача. Поготову кад имамо пред очима Јакшићеве сеоске приповетке. Снажни и крепки таленат Јакшићев избија подједнако и из његових приповедака. Његове сеоске приповетке пружају нам усто још и доказе његових двоструких способности: он је и добар романтичар и добар реалист подједнако, аутор одличних песама, али уједно, и у истој мери, и мајстор старије српске прозе, ван сваке сумње. Вуловићева замерка: да није познавао, у довољној мери, сеоски живот у Србији, не може се такођер примити и усвојити. Јакшић је учитељевао баш по селима у Србији. По банатским селима није се много задржавао. Ако у својим сеоским приповеткама и није увек обухватао цео народни живот, већ се ограничио, у првом реду, на цртање и изношење само извесних личности, то исто радио је и у приповеткама из Баната. Биће да су га те личности тада више занимале (указали смо и зашто) него унутрашњи живот сељакова дома и његове породице.

Д-р Никола Милутиновић

БЕЛЕШКЕ

Ђура Јакшић у Летопису Матице Српске

Од Ђуре Јакшића донео је Летопис Матице Српске, у два маха, само четири песме. Првом у 87 књизи (1853, I) његову „Првенчад“ (две љубавне песме, од којих прва, са 14 стихова, почиње „Ала ј' красно летње вече . . . .“, а друга, од 20 стихова, „После красне ове кише . . . .“) и тик затим подужи славопој „Емилу Костовићу“ (Банаћанину, родом из Мокрина, јунаку из Буне од 1848-9). Сва три ова Јакшићева прилога Летопису Матице Српске штампана су тада још код Матице Српске надмоћном, тобоже класичном, ортографијом.[1] Тек на десет година после тога, Ђура Јакшић се опет јавио у Летопису Матице Српске, у 107 књизи (1863, I), износећи већу песму „Причест“. Ова је приопћена Вуковим правописом, али без јоте, коју овде не замењује старо *ѝ*, него неки сустримак *i*, а у Садржају те књиге Летописа Матице Српске стоји „Причесть одъ Ђ. Якшића“.[2]

О Ђури Јакшићу је у Летопису Матице Српске говорено такође само у два маха. У 106 књизи (1862, II) приопћен је секретаров извештај 7 августа 1862 одржаној главној скупштини Матице Српске о томе, да су за награду од 100 #, која је из Накина фонда била расписана за историјску драму, „приспеле“ две драме: „Немања“ и „Сеоба Србаља“ и да су исте „на пресуду послане“ Јовану Ђорђевићу и Д-ру Јовану Андрејевићу. Ту су, затим, изнесена и мишљења обојице оцењивача, како о Суботићеву „Немањи“, тако и о „Сеоби Србаља“ Ђуре Јакшића. Јован Ђорђевић, у краћој оцени, уздиже „згодан избор предмета, живост и смелост фантазије, топлину осећања, верност и доследност характера, лепу песничку дикцију“, која „сва својства Јакшићева драма има у пуној мери“. Андрејевић пак, у подужој оцени, долази до закључка да је „ова драма

---

1 „Првенчад“ Ђуре Јакшића не јавља се у збирци Песме Ђуре Јакшића (из 1873), а тако исто нема ту ни славопоја „Емилу Костовићу“. У збирци Дела Ђуре Јакшића, у првој књизи (из 1882), међу лирским песмама на првом су месту оба „Првенчета“, наравно Вуковим правописом, а у другој књизи (такође из 1882), међу епским песмама на четвртом месту, штампан је славопој (овде стоји: „Емил Костовић“), такође Вуковим правописом. — У првој књизи Дела Ђуре Јакшића у издању Напретка (из 1911) „Првенчад“ је, опет на првом месту, уврштена међу Јакшићеве лирске песме, али, зачудо, старом ортографијом, дочим је „Емил Костовић“, међу епским и епско-лирским песмама на првом месту штампан Вуковим правописом.

2 „Причест“ налазимо у збирци из 1873 међу већим песмама (ту су још: „Прве жртве“, „Стража“, „Пљен“, „Искушеник“, „Осман ага“, „Бура на мору“, „Мученица“, „Братоубица“, „Две заставе“ и „Невеста Пивљанина Баје“). „Причест“ се јавља и у другој књизи Делâ (из 1882) међу епским песмама, а тако исто и у издању Напретка међу епским и епско-лирским песмама (ту су још: „Искушеник“, „Јан Хус“, „Караула на Вучјој пољани“, „Мученица“, „Невеста Пивљанина Баје“, „Осман ага“, „Плен“, „Прве жртве“, „Рањен Вељко“, „Ратар“, „Стража“ (из збирке од 1863). и „Шваља“).

заиста најлепши производ досадашње драматичне литературе наше" и да ће „у гдечем и даље изван граница Српства значити нешто"; за језик у „Сеоби Србаља" рече да „не може лепши бити; час тече као ромон бистрог потока, а час грми и сева, као кад најстрашнији усови с кршних гора хучним дољама лете; нигде натеге, као да није писано у стихови".

По други се пут у Летопису Матице Српске говори о Ђури Јакшићу у 121 књизи (1880, I). Ту је, као друга партија „Наше новије лирике" од Стевана В. Поповића (Чика-Стеве) изашла опширна — до 20 штампаних страна — оцена Јакшићевих мањих и већих песама у збирци из 1873.[3] Стеван В. Поповић доноси о лирским песмама Ђуре Јакшића овај суд: „Племенита страст љубави, која прониче лирске песме Ђуре Јакшића, извире из песникових груди, набуја постепено, али се од удара судбине, са злоће и опачине света око њега, помути и понире за часак, но прекаљена и оснажена зар тим понирањем, напокон као бистра струја увире у срећу и задовољство у животу. Јакшићеве песме није, као Јовановићеве „Ђулиће", створио *један тренут, једна мис'о*, него су постале током више година. Отуда у њима она рефлектујућа црта." Стеван В. Поповић „чисто држи" да песме Ђуре Јакшића „нису изливи тренутна расположења, него више репродукција тих осећаја". Па наставља: „Јовановићева лирика очара бајом својим, а Јакшићева потреса, узноси. Лирика Ђуре Јакшића не лежи у чистој лирској песми, већ је она далеко већа и снажнија у оној врсти песама, коју песник назива својим већим песмама." Те песме Стеван В. Поповић по њиховој природи броји у епско-лирску мешавину. Њему је јасно да је у Ђуре Јакшића далеко снажнија и јача епска жица. Да је — вели — Ђура Јакшић у свом даљем развитку пошао овим правцем, данас бисмо у њему имали највећег епског песника. Најзад истиче да је у Ђуре Јакшића дикција снажна, пуна реторског полета; израз му је, са употребе именица и придева са тврдим сугласницима, необично снажан и јак. За епиграме Ђуре Јакшића Стеван В. Поповић казује да у њима има више горчине него сатире.

Смрт Ђуре Јакшића није регистрована у Летопису Матице Српске. Оно истина, рубрика Читуља стално се у Летопису Матице Српске јавља тек од 143 књиге (1885, III) амо. Свакако се ипак тешко даје разумети како се могло пропустити, а да се не забележи смрт тако угледна песника, као што је Ђура Јакшић. Међутим, тај пропуштај шат буде изглађен сад, након 54 године, овом Спомеником о стогодишњици, како се родио Ђура Јакшић, овом његовој дичној успомени посвећеном свечаном књигом Летописа Матице Српске!

Јован Грчић

---

3 Стеван В. Поповић казује ту да је након те збирке Ђура Јакшић, „издао још по неку песму у часописима „Отаџбини" и „Стражи", али он се — вели — неће освртати на те песме. У „Отаџбини" Владана Ђорђевића, која је почела излазити године 1875, први пут су угледале света ове Јакшићеве песме: „Отаџбина", „Ратари", „Херцеговачка бојна песма", „Шваља", „Караула на Вучјој пољани" и „На Врачару", а у „Стражи" Лазе Пачуа, која је излазила само од септембра 1878 до марта 1879, изашла је у првој месечној свесци повећа песма Ђуре Јакшића, којој је натпис „Стража", али није идентична са „Стражом" из збирке од 1873.

Преписка Ђуре Јакшића

Из многих примера знамо да је Ђура Јакшић био неуредан, непажљив, немаран према себи и према другима, — па ипак, тај и такав Јакшић, и сред толиких сељакања и у најтежим приликама, чини се као да је сачувао готово сву своју преписку, док његови песнички другови, Јован Јовановић и Лазар Костић, ако им је живот био и знатно лакши, понекада и врло удобан, нису очували готово ништа или врло мало.

Што преписка Јакшићева није у целини дошла до нас, — није његова кривица. Шта је све иза њега остало, ми данас управо не можемо знати, јер ми немамо више све оно што је иза њега остало. После његове смрти међу првима је који се послужио његовом оставином, био Светислав Вуловић који нам је дао и прву, и досада једину, опсежну биографију Ђурину, на којој му свакојако морамо бити захвални што било и да се мисли сада о њој. Кроз чије је све руке та оставина пролазила, не можемо знати. Али удовица Ђурина дошла је на мисао да ће она бити најбоље сачувана ако је пошаље породици Јакшића у Српску Црњу. Ту је она чамала и била заборављена: старији чланови нису имали интереса за њу, млађи нису знали за њу. Једнога дана откри је у неком буџаку синовац *Милеша Јакшић*, песник, — и од тога дана она би спасена. Што је још остало, он је сачувао до данас.

У тој су оставини, разуме се, већином његови рукописи и писма, што их је он попримао, не и она, што их је слао, или само она што их је слао породици и која су у породици сачувана. Али неким чудним случајем има и писама што их је писао другима.

Од Јакшићевих писама најбоље и најинтересантније што је досада штампано, то су 28 писама из његова развоја као песника и сликара што их је писао своме ментору и добротвору *Ђорђу Поповићу-Даничару*. Та су писма штампана у *Гласнику* за забаву и науку који је уређивао М. Павловић, проф. (Београд 1893). Писама је било више, али је лист престао с 9-тим бројем па тако и даље излажење њихово. Осим тих писама Ђуриних штампано је само још неколико по другим листовима. И то је све. У најновије доба понешто је саопштио и Милета Јакшић (у Летопису, и у календару Свети Сава) и Павле Поповић (у Српском књижевном гласнику).

Добротом Милете Јакшића који је уступио готово сва писма из Јакшићеве оставине, њему и од њега (нека су задржана из породичних разлога), и даљим истраживањем постигнуто је да се преписка Ђуре Јакшића знатно умножи. Велику је услугу учинио нашој књижевности и Миленко Ђ. Поповић, адвокат београдски, син Даничарев, што је уступио и она писма Јакшићева Даничару која досада још нису била штампана, а и раније, ради поређења с већ штампаним. Тако се број писама Ђуриних попео на 66 (досада штампана чине једва половину тога броја), а писама писаних Ђури има 59, према томе читава збирка износи 125 писама.

Писма су та сада сређена, критички прећена, готово сва поређена с оригиналима. Она обухватају све године Ђурина књижевнога и готово све Ђурина сликарскога рада: прво је од 15 децембра 1851 (оцу), потоње јод 21 јуна 1878 (А. Хаџићу). Разуме се да су празнине врло велике. Наш је политички и друштвени живот био такав, да се оне никако нису дале избећи, — а и у много сређенијим приликама оне се не дају потпуно от-

клонити. При свем том она бацају много светлости на живот и рад Ђуре Јакшића, дају нове податке и објашњавају нове појаве (Вуловић је имао само Ђурину оставину, а није ни њу потпуно исцрпао!). Спремљена су за стогодишњицу Ђуре Јакшића и надамо се да ће у њој и угледати свет.

М. Ш.

Јован Јовановић Змај — Ђури Јакшићу

(Из збирке писама *Милеше Јакшића*)

I

У Н. Саду 10 децембра 1861.

Драги мој Јакшо!

Знаш да сам одавно желио и планирао, да један честит забаван и поучан лист уређујем, ево сад сам се латио, и као што си ваљда чуо, од нове године издаваћу „Јавор". Хоће ли честит бити то не стоји само до мене — већем до мене и моји честити пријатеља, који ће ме у томе подпомоћи.

Гледај па ми пошаљи лепи ствари, нек ми се „Јавор" таки испочетка лепо зазелени, кад се већ многи од њега много надају да се не осрамотим. Почетак је, знаш, најтежи, доцније ћу моћи и сам више радити.

Ти се, море, ожени, па се ништа и не фалиш, кад ми успишеш реци коју и о томе, ми нежењени људи радо чујемо и о тој срећи, па шат и нама ћеф дође —

А за сада остај ми са твојом љубом здрав и весео и пријатељ твом

J. Јовановићу

Ђока и сви познати поздрављају те.

Кад ти узтреба која пара, ти ми пиши, ја ћу ти таки а конто хонорара, колко мого будем послати.

II

У Н. Саду 30 марта 1862

Љубазни мој Ђуро!

Доби твоје писмо и фала на песмама. Ал како је то, море, ти љубав почињеш од пете, — камо прва, друга, трећа и четврта? Доцније сам се сетио можда си четир Даници послао. Ал још се нисам са Ђоком састао да га питам.

Ево ти, брале, за сада, у име хонорара 10 фр. — да ми није овај пут појео силне паре, могао би и врло би ти радо послао више. Ал зато кад ти узтреба, ти реци, па ако не узмогу капом, ја ћу шаком или напрстком.

Кад што узимаш за „Јавор" пошаљи. Знаш да те овде врло радо читају.

Буди ми здрав.

И моја те жена поздравља.

Твој брат

J. Јовановић

Једна нештампана песма Ђуре Јакшића

У мојим хартијама сачувана је једна досада (бар у његовим збиркама и Делима) нештампана песма Ђуре Јакшића. Добио сам је давно

пре рата, написану туђом руком. Нажалост, не знам како сам дошао до ње ни чијом је руком написана.

Песма гласи:

Шарен-патак — бири, бири!
Шарен репић шире шири,
А за њиме шарен-птићи
Потапкују патковићи,
Сваком вири баш из ока
Неки чланчић из „Истока".
У једноме 'вако пише:
„Комунци нас поробише!"
У другоме много љуће:
„Убијајте паликуће!
Убијајте све из реда
Који друго исповеда,
А не чита наше чланке
И не лиже туђе чанке,
Не клања се шарен-патку,
Ни „Истоку" ни додатку,
Па ни мајци шарен-Перци
Ни њезиној шарен-ћерци!" —
Тако миле мали птићи,
Наши шарен-патковићи,
А реп им се шире шири —
Шарен-патак — бири, бири!

(Ђура Јакшић)
1877

Песма је несумњиво Ђурина, то потврђују још његови живи знанци као и познаваоци његове поезије, па и синовац Ђурин, песник *Милета Јакшић*.

Даља је потврда у *Делима Ђуре Јакшића* (Београд, 1911, — „Напредак" — Земун), књига прва, стр. 270., где је такође штампана једна песма о шарен-патку као одломак.

С поузданошћу се може тврдити да је био читав низ песама о „Шарен-патку" које су у тадашњим слободњачким и омладинским круговима радо декламоване и навођене.

Аврам Петровић, пенсионовани чиновник у Београду, који је као младић често био у Ђурину друштву, запамтио је ове стихове:

Шарен-патак бири, бири,
Шарен репић шири, шири,
А за њиме шарен-птићи
Потапкују патковићи:
Дели Рака, огледало мрака,,
Олумпије и друге цидије
Чолак-Ика, улицкана дика
За параде и за променаде,
Чучук-сине Бекри-Милутине . . .

Аврам Петровић тврди да је шарен-патак Аксентије Мијатовић, уредник „Истока“, што се не би слагало с поменутим одломком, штампаним у *Делима*. Дели Рака је Радивоје Миленковић, Олумпије Алимпије Васиљевић, Чолак-Ика Илија Чолак-Антић, Бекри-Милутине Милутин Јовановић.[1]

М. Ш.

Херман Вендл о Ђури Јакшићу

Познати немачки књижевник, историчар и публициста Херман Вендл (Hermann Wendel), велики пријатељ нашега народа и одличан познавалац нашега језика, наше књижевности, историје и културе, објавио је у угледном немачком дневнику *Prager Presse* (у броју од недеље, 31 јула о. г., у књижевном додатку) један кратак, али врло интересантан и лепо написан чланак о Ђури Јакшићу, поводом стогодишњице од његова рођења.

У своме чланку Вендл паралелно износи биографију Јакшићеву, осврће се на његово школовање и на његов духовни развој уопште, задржава се на појединим карактеристичним догађајима из његова живота, говори о њему и као песнику, и као сликару, и као човеку. Нарочито се зауставља на Јакшићу као лиричару, сматрајући га за правог, рођеног, аутентичног лиричара, за лиричара у најпунијем и најтачнијем смислу овога појма. По Вендлу, Јакшић се угледао на два велика узора, на Бајрона и Петефија, под чијим се благотворним утицајем он и развио у оригиналног и самосталног стваоца. Али, иако еминентан лиричар, Јакшић није био искључив, егоцентричан индивидуалиста, тврди Вендл, јер је он — поред својих бујних осећања, богате маште и боемског менталитета — у својој лирици изразио и раздрагано патриотско одушевљење и развијену социјалну свест. Вендл се нарочито задржава на чињеници да је Јакшић често живео у оскудици, гладан и прогоњен, потуцајући се од немила до недрага, покаткад и без крова над главом, и додаје да га је та патња, сасвим извесно, начинила још социјалнијим, човекољубивијим, хуманијим. Те црте запажа аутор и у Ђуриној лирици. Занимљива је констатација Вендлова да је на Јакшића у том смислу утицао и сам Светозар Марковић. Разуме се, Вендл се осврће и на остале особине Јакшићеве поезије: на национализам и патриотизам, на анакреонтска расположења и надахнућа, на изражавање љубавних осећања, меланхолије и песимизма. Илустрације ради, Вендл цитира и неколико карактеристичних Ђуриних стихова — неке у српском оригиналу, а неке опет у врло успелом немачком преводу — али нигде не залази у дубљу естетичку анализу и у посебна разматрања. Тако исто, Вендл се не упушта ни у оцењивање Јакшићеве версификације, метричких и језичких особина његова стиха, нити у процену осталих формалних, изражајних и техничких одлика (или мана) његове поезије.

Међутим, и поред све концизности и делимичне непотпуности ауторових излагања, овим је чланком, ипак, успешно дата једна лепа, жива, складна и заокругљена слика живота и рада највећег, најзначајнијег и најпотпунијег романтичара целе српске књижевности — Ђуре Јакшића.

К. Н. М.

---

1 О свим овим види *Народну Енциклопедију Стаоја Стаојевића*. — Милутин Јовановић је био малога раста, зато: „чучук-сине“.

Једна анегдота из живота Ђуре Јакшића

Д-р Владан Ђорђевић, као уредник *Отаџбине*, окупио је једном своје сараднике код Коларца да их почасти. Међу њима је био и Ђура Јакшић. Када је дошло плаћање на ред, Д-р Владан поче питати своје госте колико је ко имао чаша. Када дође до Ђуре, овај, чујући како су његови другови имали по две, по три чаше пива, на питање Владаново удари у смех.

„Што се смејеш? Говори," — рече му Владан. „Четири, пет?"

„Хи-хи-хи!" — опет ће Ђура.

„Па добро, осам, десет?"

„Хи-хи-хи!"

„Та говори већ једном!"

„Колико апостола, толико чаша," — одговори му Ђура у фигури.

Ову сам анегдоту чуо од свога пок. пријатеља, Сретена Ж. Пашића, књижевника.

М. Ш.

Треће издање целокупних дела Ђуре Јакшића

Библиотека српских писаца. Издаје издавачко предузеће „Народна просвета" Београд.

Ђура Јакшић, целокупна дела. Осмина.

Књига прва, s. a. [1928][1], I Песме. II Приповетке [I]. Стр. XII, са сликом песниковом.

Књига друга, s. a. [1930][1], Приповетке II, Стр. 488.

Књига трећа, s. a. [1931][1], Приповетке III. Одломци. Краћи прозни списи. Из писама. — Тумачења. Стр. 455.

Књига четврта, s. a. [1931][1], Живот и рад Ђорђа (Ђуре) Јакшића; Сеоба Србаља, Јелисавета, Станоје Главаш. — Белешке. Страна I—LV, 437.

Цена у кожном повезу 100, у платненом 60 динара за сваку књигу.

Ово је издање, тако се тврди, најбоље и најпотпуније од свих досадашњих издања Јакшићевих дела. Али како је суперлатив релативан појам, то може бити мањи од позитива, а најбоље издање још не мора бити и добро издање.

За штампу је ово (треће) издање приредио, као и друго (Напретково) *Јеремија Живановић*, — прво је Вуловићево.

Јеремија Живановић је признат као један од најбољих познавалаца Јакшићева књижевнога рада; нарочито је радио на испитивању живота и рада Ђуре Јакшића у Црној Реци, и то је у овом издању најјаче истакнуто, — сасвим природно, јер је човеку тешко затајати самога себе.

Како је и друго издање од истога приређивача, послужило је оно „као основ и овом издању". Разлика је, вели се, поглавито у распореду песама и у потпуности. Разлика ни у једном ни у другом није велика. И у трећем је издању остала *Зора* међу одломцима, и нашла се у несродну друштву, далеко од расположења које је изазвало. Требало је оставити иза *Поноћи* (и без обзира на то да ли су *На Липару, Поноћ, Зора* засебне песме или би требало да чине једну целину), и принцип за поделу не узимати по спољашњим и случајним ознакама. Што се потпуности

---

1 По записима у каталогу Народне библиотеке у Београду.

тиче, вели се да је „унесено и оно што је објављено, од Јакшићевих радова, и после 1912 године, и први пут скупљена његова штампана писма", — принова у редовима није велика, а изостављен је епиграм, штампан у писму оцу у *Летопису* (књ. 316) и песма *Хуји* (у концепту), штампана у *Бранкову Колу* за 1907 (стр. 1569), као што је изостављено и више штампаних писама. Од писама штампано је писму Љ. Кољевићу, уреднику *Србије* (не међу писмима), једно писмо Стојану Новаковићу, и 27 писама Ђорђу Поповићу-Даничару. Нису саопштена штампана писма Јакшићева у *Бранкову Колу*, у *Летопису* и у *Српском књижевном гласнику*, — Арси Пајевићу, оцу и Јовану Андрејевићу. Од писама пак писаних Ђорђу Поповићу и штампаних у *Гласнику* Милорада Павловића (Београд 1893) нису прештампана (нема сумње, нехотимично), два писма, и то врло значајна (из бр. 4 и 5); у једном од 22 фебруара 1860 налази се, поред осталога и автобиографија Ђуре Јакшића, а у другом, од 27 јунија 1860, Јакшић наводи оне толико пута спомињане речи свога оца: „Ђуро! луд си и пуст си! Нити ти ја помоћи могу, нити ми долази кући — не сад, него никад!" — Последње ово штампано писмо Ђ. Поповићу (под бр. 27) прештампано је из *Времена* (за 1930), и писмо Стојану Новаковићу из *Јавора* (за 1892). „Мислило се, вели приређивач да тај одељак буде још потпунији, објављивањем једног броја и нештампаних писама, али се намера није могла остварити." Тај је одељак могао бити потпунији, и требало је да буде, да су само прештампана писма која су досада већ штампана, нарочито је значајно још и оно оцу, и оно (ако и непотпуно очувано) Јовану Андрејевићу.

Даље су разлике у погледу „на правопис и правописне знаке", али су и то одступања „врло незнатна". „Уз то је исправљена која омашка, која штампарска грешка и доследније проведене техничке појединости."

О омашкама и штампарским грешкама може се рећи да ако су исправљене једне, начињене су друге, и у овако лепом издању заиста се могло тражити да коректура уопште буде исправна; да се не налазе у њему места с читавим испретураним редовима (в. III књиге страну 450; редове 14—21) или оставе у штампању неиспуњене тачке како су остале у рукопису (ib., други стубац, ред 7). Али има омашака или штампарских грешака које су „заједничко добро." Одмах у првој песми (у *Првенчади*), за коју се вели да је „верно наштампана" налази се и у једном и у другом издању кобна погрешка. Штампано је:

И кад ветар мало пирне
Снагом срце моје дирне,
Па још *ако* драгу спази
Да са оног брега слази, —

место

Па још *око* драгу спази.

У Вуловићеву је издању тачно.

„Из подоста (!) узрока, предговор (тј. животопис песников) није могао бити онако обиман и свестран како се желело, вели приређивач даље; због тога је и из Бележака изостала која ситнија (!) појединост. Ипак, није пропуштено штогод важније да издање буде достојно величине песника какав је био Јакшић".

Ко из подоста или и само из једнога узрока пропусти да уради оно што је за један рад потребно да он буде, према датим приликама (ми немамо нпр. довољно Јакшићевих рукописа), потпуно довршен, тај показује и доказује да му је до нечега другог стало а не до науке. Научник, прави научник има увек доста времена (ако оно њему недостане, долази други иза њега), и не жали никаква труда, јер му није стало ни до чега другог него до истине. Приређивач даље долази у опреку и сам са собом када тврди да „није пропуштено штогод важније". Пропуштено је и најважније, нису изнађени ни сви извори (тј. првобитна места) Јакшићевих дела (обећани „*детаљни* преглед досадашњег објављивања појединих Ђуриних радова" испао је у последњој књизи толико непотпун, недоследан па и погрешан да изненађује код признатога познаваоца Јакшићеве поезије, или је ваљада и то било тако „из подоста узрока"), па је онда сасвим природно да се није могло ни ишчекивати довољно критичан текст. тј. критичан толико (без паралела) колико је потребно за једно популарно издање. А писац се предговора и сам правда што му је „одређени оквир" онемогућио опширнију реч, сем другога, и о епским песмама Јакшићевим. Међутим и сасвим непотребне појединости нису пропуштене, нпр. имена учитеља које је Јакшић у појединим местима заменио.

Што се бележака и напомене тиче, боље би било и за читаоце и за приређиваче, па и за песника (бар му се не би ништа импутирало) да су оне сасвим изостале. Кад ће наши приређивачи доћи једном до тога сазнања да се читалачкој публици највећа услуга чини када јој се пружи исправан текст? Не мора се, истина, увек сав текст дати (зависи много и од тога чему је или коме је текст намењен), али оно, што се дâ, свакојако мора бити исправно и чисто од сваке објективности приређивачеве. Како коментар може да заведе читаоца, за то имамо и овде примера. Приређивачу није било доста што је сам песник у својим издањима (у *Седмици* и у *Песмама*) ставио и оставио стих „Онемеше стене што неме бејаху", што су и сви каснији прештампавачи тако оставили (све он то и сам признаје), него се пита да ли „онемеше" није штампарска грешка место „можда: оживеше?". У такву се погрешку може упасти само аналитичним методом, заустављањем на једној појединости, Али чим се уђе у структуру читаве песме:

Онемеше стене што неме бејаху,
Умукнуше звери у дивијем страху;
Не миче се листак, шума не шумори,
Мрка поноћ прети мркој пустој гори...
Па и Млава пуста уздише потмуло,
Да се не би њено уздисање чуло,
Сама у свом страху природа се грози,
Страховите тајне нема поноћ носи...

постаје јасно да су „онемеше неме стене" духовита бесмисленост (оксиморон), и да приређивач не само то место него ни ту песму (када је и све живо умукло, и све покретно застало, како су могле неме стене — „оживети"!) није схватио. Из тога примера могло би се закључити даље да приређивач не познаје новије методе у истраживању уметничких дела, па ни новије психолошке методе уопште. — Узгред напомињемо да и ту *оба* издања имају опет једно „заједничко добро": нема *понос* (м. поноћ), — нов доказ с колико је пажње приређено и једно и друго, и

како је постало ово друго, т. ј. „метод“ којим је оно прирећено (одступања су дакле заиста „врло незнатна“).

О *Напоменама* и *Тумачењима* на крају III књиге (зашто не IV?), могло би се много али не и добро говорити. Када су већ узете (како је то, нажалост, обичај у нас), онда је требало све брижљиво покупити и давати тачне одредбе, задржавајући се нарочито на највећим тешкоћама. Међутим када се ове напомене и тумачења прегледају, добија се утисак као да су поглавито тешкоће избегаване (ваљда управо стога што су тешкоће), а да се објашњавају познате ствари и оне до којих се беспомуке може доћи. И то улази, нема сумње, у „метод“ рада (дела иду, као што смо већ чули, у руке „довољно просвећеним читаоцима“). Тако нам се нпр. казује што је Украјина, Флоренцаја, Зета, ко је Бисмарк, Милетић, а не казује шта је Мртваја, ко је Чивут (*Чивутова исповест*),[1] М. Крстић и многа друга мање позната лица, ни шта значи „Влади-мир“, „Дражи-мир“ итд. Просто је смешно пак када се „просвећеним читаоцима“ „тумаче“ речи као што су амбиз, амишан, дилетант, ћутуре, зрцало, инвентар и многе друге. Међутим ни у тумачењима није прирећивач увек најсрећније руке, бошити ће бити порећи (ударити у бох), а не тајити; за солгабирове вели прирећивач да је „главни кмет“, а за штулрихтера, „стони судија, члан судбеног стола“, а солгабиров и штулрихтер су једно и исто, — срески начелник или поглавар; итд. Код личности наводи године рођења и смрти, често погрешно, нпр. код Цицерона и Сократа, а деведесетогодишњега Микеланђела сахранио је у 19 години јер га је начинио седамдесет година млађим. Како се механички радило, нека докаже и овај пример. О *Истоку* је забележено оно што је *Урош Јонић* (површно) записао у *Југословенској штампи*, па и то још искварено: „*Исток* — лист за књижевност и новости, који је излазио у Вршцу 1871—1881. (Ур, А. Мијатовић).“ *Исток* је излазио у Вршцу само до 21 маја 1872, када је забрањен и уредник му протеран у Србију. Од 8 јуна 1872 до 30 септ. 1881, претворен у политички лист, излазио је у Београду; постао је орган либералне странке који су „слободњаци“ исто тако нападали као и *Видовдан*, *Свевид* и *Јединство*. И Јакшић је нападао више пута овај београдски *Исток* и уредника *Аксу* (Аксентија) овога београдског, политичког *Истока*.

На почетку четврте књиге дат је: *Живот и рад (Ђорђа) Ђуре Јакшића*. У тој биографији находи се доста добрих напомена и корисних података који ће моћи послужити даљим испитачима Јакшићевим. Али је читав тај рад израђен, као што је поменуто, доста једнострано, и на разне начине је истакнуто његово бављење у Црној Реци. Да су та средина и предања њезина утицали на Јакшића, о томе нема сумње, али се то могло уопштити, и као што без Црне Реке (и пута до ње) не би било *Горњака*, *Рањена Вељка*, *Сина седога Гамзе*, тако исто без Пожаревца не би било *чича-Тиме*, без Раче *Станоја Главаша*, да и не говоримо о најјачим утисцима из Баната и из година 1848/49, који су песника пратили до краја живота. Ипак није то бављење у Црној

---

1 Чивут је онај исти Розен (Ружић) кога на још једном месту Јакшић спомиње, али Живановић ни тако. *Д-р мед. Михаило Розен* био је публициста, хигијеничар, историчар и педагог (О васпитању у српском народу, Београд 1863, Наука о васпитању 1867).

Реци једино на што биограф указује, има и иначе доста аутобиографских података из песама и приповедака Јакшићевих, које износи, и којима нам показује уску везу између Јакшићева живота и рада.

То је добро било, али што није, — ова расправа, биографија, или шта је требало да буде, није никаква студија. Она нема нити основне нити споредних мисли које се развијају, нема размера и нема јединства. Писац се често служи статистичним методом, броји песме и пореди их с бројевима песама других песника. Саставља испресецане делове, из којих се види да су бачени на брзу руку на хартију, или сложени на одломке који су се већ били затекли. Па онда писац морао се показати и као tributarius наше традиционалне литерарне историје; „оцена", „критика" нису смеле изостати. Читава радња чини се као неки како-тако, отаљани посао, не као један довршен рад на који и радник и онај који га прати са задовољством погледа и са задовољством се задржава на њему. И из те Јакшићеве биографије као и из читаве приредбе види се јасно да имамо пред собом експедитивнога али не и продуктивног радника.

Завршна је реч да се ова приредба целокупних дела Ђуре Јакшића не достоји ни песника ни техничке опреме, којој се нема шта замерити. Није дато што је требало, па ни што се могло дати; и мора се жалити што нам Јеремија Живановић није пружио ни оно што нам је могао дати, — да није сишао с пута који води к продуктивности.

Ђура Јакшић, и после стогодишњице, мора још чекати на свога издавача.

Милан Шевић

Кратак преглед живота и рада Ђуре Јакшића

(с нарочитим обзиром на књижевну радњу његову)

1832, јулија 27 (авг. 8), родио се у Српској Црњи у Банату, отац Дионисије (Дина), свештеник, имао је „мудро и озбиљно лице, пре страдања [буне] беше строг, а сад озбиљан, али пун благости", „у живопису и у музици уживао је"; мати Христина, кћи свештеничка „у кућевним пословима неуморна, а ведра и весела; а отац исто тако, само озбиљнији и строжи; била је добра певачица". Имали су седам синова и две кћери.

—1842, „био је прво дете у имућна оца, маза дедова [стриц-деда, Лазар, такођер свештеник], љубимче природе; до десете године живот му је био игра и мажење". Основна школа, српска, у Црњи, немачка, у оближњем Џомбољу.

1842, српска школа у Сегедину.

1843, први разред гимназије у Сегедину, рђав ђак, не може да „учи напамет".

1844, шегрт у Џомбољу, враћа се у Сегедин у гимназију, слаб успех.

1845, шегрт у Великој Кикинди, опет у Сегедину у гимназији, где не успева и у цртачкој школи некога пијариште, где успева.

1846, Темишвар, цртачка градска школа (учитељ Дунајски) одликовао се у њој, смрт материна.

1847, Пешта, прва угарска сликарска школа (учитељ Морастонија).

1848, због буне враћа се с пролећа кући; у Великом Бечкереку код Данијела; упознавање с немачким песницима и с Бајроном.

1849, отац му осуђен на смрт од Мађара: велика издаја због беседе одржане у цркви на велики четвртак; кућа растурена; ступа с браћом од стрица у други кикиндски баталијун; бори се у биткама; два пута у Београду, овде носио и малтер на надницу, у неком оближњем селу стао у најам, после пропасти мађарске долази кући, „кад сам се кући вратио, застао сам мога доброга оца — ал не више с оном црном брадом, проседео је; очи нису имале оне светлости, беху тамне и упале; а лице му дође као снег бело.“

1850, остао код куће сликајући пад Сентомаша, шиљонске сужње и друго; отац пратио његов рад и уживао у њему.

1851, 1852, од јесени оне године у Бечу, самоук, не уписује се ни у коју школу, станује са Змајем и заједно читају Петефију; упознаје се са сликарима Новаком Радонићем (кога цени) и Стеваном Тодоровићем (кога не цени); пред крај ове године враћа се дома; прве песме.

1853, пробавио неко време у источној Србији „као молер“ (Доњи Милановац, а може бити још које место); Минхен, где се уписао у уметничку акедемију; враћа се кући да слика карловску цркву али је не добија; прве песме штампане у *Летопису* посредством Змајевим: *Првенчад.*

— 1856, код куће и у Великој Кикинди, слика и пише песме; сарадник *Седмице*, псеудоним *Теорин*; најзад Нови Сад; *Стазе.*

1857, Нови Сад, Крушедол (спрема се за калуђерство); с пролећа прелази у Београд, добија учитељско место у Подгорцу (априла), болест, августа у Сумраковцу; *Српске новине* од 24 октобра доносе песму „учитеља сумраковачкога“ Његовој Светлости Књазу Александру Карађорђевићу (када је откривена Тенкина завера); *Пут у Горњак, Ноћ у Горњаку, Вече.*

1858, до Петров-дана у Сумраковцу, 1 јулија у Београду; епски елементи, балада *Осман-ага, Искушеник;* Првозвани Андреја, 12 децембар 1858 у Београду.

— 1860, у Београду, приватан учитељ и учитељ цртања у школи Шпачековој; од августа ове године учитељ другога разреда у Пожаревцу; први знаци суве болести; пригодне песме Обреновићима, *Ја сам стена, Ћуштиште, ћуш'ште*; објављује прву приповетку (*Краљица*).

1861, о ускрсу у Новом Саду, хтео да тражи помоћи за Беч, али није имао смелости; 4 јуна оженио се Христином (Тином), ћерком Симе Николића, учитеља у Пожаревцу (Милка у *Чича-Тими*); 10 септембра кренуо се са женом у Беч преко Црње; 16 септембра стигао у Беч. *Кроз поноћ нему . . .*, *Поток жубори* (Срећан сам, срећан! . . о боже мој!); приповетке.

1862, после 9 јулија оставља Беч и силази у Нови Сад[1]; сликар (*Смрт*

---

1 *Јован Јовановић* пише том приликом у *Јавору* (бр. 20 од 15 јулија): „Наш пријатељ, врсан како песник тако и молер, Ђ. Јакшић, дошао је у Нови Сад и ту се мисли настанити. Ми му желимо доста посла, јер знамо да ће његова кичица сваког задовољити, ко му што наручио буде.“

Карађорђева) и песник: *Љубав, Црногорац Црногорки*, епске песме, приповетке, *Сеоба Србаља*, „најплоднија година песникова живота".

1863, маја оставља Нови Сад и прелази у Србију и остаје у њој до краја живота; добија награду од Матице Српске (сто дуката) према Јовану Суботићу (Немања); августа учитељ у Пожаревцу, октобра учитељ цртања у гимназији крагујевачкој; *Причест*, план за *последње Црнојевиће* (потоња *Јелисавета*).

1864, Крагујевац, за ову би се годину могло рећи да је најнеплоднија година његова живота, бар на песничком пољу.

1865, од почетка школске године учитељ основне школе у Сабанти (јагодинској); *На колена.*

1866, 21 јула постављен за учитеља IV разреда у Пожаревцу; долази у све већи сукоб с људима и с властима; прекид паузе у певању у Сабанти: „тужни двопев" *На Липару, Поноћ, Зора.*

1867, Пожаревац, „дух ми мори отров и гнев"; отпорност и јеткост се појачавају; *Јевропи.*

1868, у Пожаревцу до почетка школске године; премештен у Рачу (крагујевачку) за казну; довршио *Јелисавету* и поднео Коларчевој задужбини, одбијена; штампа је сам, потпомогнут од Стојана Новаковића; под утицајем околине у Рачи и још живога предања о Главашу смишља *Стаоја Главаша*, прво као еп, после као драму; из *Спахије* у *Вили.*

1869, привремени учитељ цртања и краснописа у нижој гимназији у Јагодини; не јавља се с књижевним радовима.

1870, у Јагодини, сарадник опозиционога листа *Србије* (уредник Љубомир Кољевић), држи предавање о кућевном васпитању; дописи и политичке сатире, потписује се *Теорин* (стари псеудоним) и *Учитељ цртања* у „*некој вароши*"; 30 марта прелази у српско поданство, тражи допуштење за лист *Шумадију*, али га не добива. Хваљена песма, *Сеоско ђаче*, декламована на јегодинској беседи, као да није очувана.

1871, сукоб с кметом Јованчом Цветановићем у Јагодини; отпуштен из службе „због непристојног владања"; „молер за Јагодину и околину"; постаје сарадник сатиричног политичног листа *Враголан*, коме бист на знамењу имја Хаџи-Почитац, — и „борбени друг „нових људи" и „мислећих пролетера"" (на листу су радили Светозар Марковић, Љубен Каравелов и др.), потпис *Темељко;* у *Младој Србадији* пише политичке сатире и *Успомене другу Јови Јовановићу* (са животописним подацима); *Стража.*

1872, враћа се у Пожаревац; продужава сарадњу на *Враголану;* 17 новембра постављен за коректора Државне штампарије; штићеник кнеза Милана; *Отац и син* (сатира); *Кнезу српском Милану Обреновићу IV, на дан 10 августа 1872 године.*

1873, јануара долази у Београд и остаје у њему до смрти; приређује прво издање својих *Песама* (посвета кнезу Милану).

1874, улази у сређенији и мирнији живот, али и поред помоћи од кнеза Милана и кнегиње Наталије, и нарочито од имућнога трговца Наума Штерића Наумовића („он је њему учинио више добра него сви они његови ранији и доцнији пријатељи који су били и у власти и у

богаству") упада често и у овим годинама у материјалне неприлике, — „штедети није умео ... пред друштвом, које је волео, није умео крити новац и није умео нимало рачунати"; ове се године не јавља у књижевности.

1875, Владан Ђорђевић покреће *Отаџбину*, „пуно признање његову (Ђурину) раду тек се кроз тај часопис указало"; приповетка му постаје главни рад; у овим годинама чешће поболева и баца крв; социјалне песме; *Отаџбини, На Врачару, Караула на Вучјој пољани, Ратар, Шваља;* приповетке у *Отаџбини* и у *Србадији.*

1876, постаје указни чиновник и осигурава породици пенсију; 6 августа добија „објаву" за стан у дринској војсци; одлази на бојиште и враћа се незадовољан оним што је видео; *Земља* и ратне песме; почетак *Чича-Тиме* (у *Српској Зори*);

1877, све више поболева; утиске са Дрине износи у приповетки *Рањеник* (у календару *Орлу* за 1878); *Јан Хус;* довршава *Чича-Тиму.*

1878, болест отима мах; 31 маја умро му отац; због *Рањеника* оптужен[1] преком суду и осуђен на петнаест дана затвора, на жалбу апелациони суд упућује тужбу редовном суду, редовни суд осуђује га такође на петнаест дана, апелациони суд находи да је казна сувише строга и одређује казну од осам дана, касациони суд није донео одлуку јер је тужени међутим умро, — 16 новембра у $5^1/_2$ часова изјутра у Београду. Сахрањен је на Старом гробљу више Маркове цркве, југоисточно. — *Стража; Капетанов гроб; Станоје Главаш.*

1907, 21 октобра пренесене кости Ђуре Јакшића са Старога на Ново гробље београдско.

М. Ш.

Песме Ђуре Јакшића, које се пјевају

Колико је нама познато, од песама Ђуре Јакшића компоноване су, те се певају ове: 1) химна „Богови силни ...." из „Сеобе Србаља", за мушки збор сложио Даворин Јенко. 2) даворија „Падајте, браћо .....", за мушки збор сложио Гвидо Хавласа; 3) аманет „Црногорац Црногорки" („Ране моје ....."), за мушки збор сложио Иван Зајц (та се песма у народу пева и соло по напеву што га је нама непознат композитор компоновао шездесетих година 19 века); 4) песма „Небо моје ...." за један глас уз гласовирску пратњу сложили једаред Хочевар, а једаред Јосип Ланић; 5) „Да л' то поноћ ....", за један глас уз гласовирску пратњу сложио Хочевар; 6) „Кроз поноћ нему ....." за један глас уз гласовир сложио Коста Маринковић.

---

1 Тужбу је поднело Начелство округа шабачког са ових разлога: „што је писац овим писменим саставом, тенденциозно и у злобној намери, неверно представљао публици бој на Бељини у години 1876 и бој на Мељашима, са чиме је нарочито ишао на то: да војсци српској дринског кора и њеном команданту (Ранку Алимпићу) убије онај кредит код народа који су они својом патриотском радњом у ствари заслужили, те да на тај начин код народа произведе неповерење како спрам саме те војске и њеног команданта тако и према светом народном циљу ослобођења и уједињења српског".

Ђура Јакшић као педагог

Ђура Јакшић није прошао кроз редовну школу, а и читав му је живот био пун наглих промена и врло неуредан. Својим животом он не може послужити као пример, али може својим радом: и сред таква живота (деломично баш и због њега) он је стигао да наслика многе слике и да напише многа књижевна дела од велике вредности. Падали су на-њ прекори и с пријатељске и с непријатељске стране да је лен, немаран, да пије и да троши време улудо по кавanама свађајући се с људима, па ипак је тај човек за једва тридесет година свога рада и количином више дао од многих који су важили и важе за људе трезвене, уредне па чак и вредне. Јакшић је био, као што је познато, не по позиву, не по стручној спреми него по занимању учитељ у основној и средњој школи дуго времена — der Not gehorchend, nicht dem eignen Trieb. Какав је био као учитељ, о томе мало знамо, али може бити да ће се моћи још што ишчепркати по архивама, — од ученика његових једва да је који у животу који би нам могао што о томе казивати. Чини се као да није имао педагошке заинтересованости, оптуживан је да је дужност напустио и да с још једним учитељем, Николом Јовановићем (оцем Ђорђа Јовановића, вајара, који је био учитељ у грчкој школи и у Новом Саду, где се Ђорђе родио) „доносе доручак у школску кујну и ту пред ђацима доручкују и ракију пију". Али у његовим делима има много момената који се дају васпитно употребити (љубав према родитељима, према народу, отаџбини и слободи, љубав према малом и „ниском човеку" нарочито према сељаку раднику, нарочито у банатским приповеткама, у *Ратару* у *Шваљи*, — био је националиста и социјалиста уједно). Осим тога имамо извештаја и да се бавио непосредно педагошким питањима. У Коњевићевој *Србији* од 22 фебруара 1870 (бр. 22) изишао је допис из Јагодине од 4 фебруара у ком се вели: „.... беседа, која је давата 1 фебруара, потпуно је одговарала своме имену. Нарочито нам је добро дошао говор од Ђуре Јакшића „о кућевном васпитању", где је лепу лекцију очитао родитељима што се слабо или боље рећи никако не брину да на понос себи и свету одгоје „мио пород крви своје". — Још нешто бејаше што је благо прионуло за наша срца. То беше „Сељачко ђаче" песма од Ђ. Јакшића, коју је једно ђаче декламовало. Заиста није било човека којега није дирнула ова песмица, пуна лепог осећања и наивности." Ни о том предавању, ни о тој песмици не знамо ништа више.

М. Ш.

Ђура Јакшић на италијанском

Као што је познато, Ђура Јакшић је доста превођен на стране језике; превођене су му и песме и приповетке. Преведен је и на италијански језик; превео га је г. Марко Цар, најбољи зналац италијанског језика и италијанске књижевности у нас, који је стекао лепих заслуга за међусобно познавање духовне вредности, јер је италијанске писце преводио на наш језик, а наше на италијански. Од Ђуре Јакшића превео је г. Марко Цар, још 1878, познату приповетку *Рањеник*, скицу из српско-турског рата, у коју је топло и са симпатијама оцртан трагични лик једног одушевљеног италијанског добровољца, који се у раној младости борио под Гарибалдијем, затим у херцеговачком устанку и, најзад, гине у битци

на Црнилову, 25 августа 1876, у чети италијанских добровољаца, која се борила, под командом генерала Ранка Алимпића, у српско-турском рату.

Приповетка је преведена на италијански исте године када је и написана, а њен италијански преводилац, г. Марко Цар, обавестио је о томе одмах и самога аутора. Та вест обрадовала је Ђуру Јакшића у тој мери, да се он, већ после неколико дана, срдачно захвалио своме преводиоцу једним лепим и карактеристичним писмом, које се овде први пут објављује:

„Поштовани пријатељу,

Ваше писмо ме је веома пријатно изненадило, па не само да ми је мило што сте ми „Рањеника" на красни италијански језик превели, него вам морам и заблагодарити на вашем труду. То је, драги пријатељу, за мене, као писца једног маленог народа, велика част, и зато вам хвала! Једно вас молим, да будете тако добри те да ми пошаљете исти број „Il Movimenta", у коме је „Рањеник" штампан; имам неколико пријатеља који се за то, заједно самном, интересују.

Опростите што сада немам на окупу све што сам до сада штампао, али чим све саставим, бићу тако слободан да вам пошљем, а и у будуће што штампам слаћу вам.

Примите моје братско поздравље.

Ваш одани,

Ђура Јакшић."

Чим је ово писмо стигло у Херцег-Нови, г. Марко Цар је свој примерак италијанског листа упутио Ђури Јакшићу у Београд, али нити је добио одговора, нити је добио обећане књиге. Уместо тога, стигла му је скоро тужна вест — да Ђуре Јакшића више нема међу живима!

К. Н. М.

САДРЖИНА

	Страна
Ђура Јакшић	
Одабране песме	
Ђура Јакшић у родитељској кући	
Урок, фрагмент из драме	
О драмском раду Ђуре Јакшића	
Благословене банатске равнице	
Ђура Јакшић и Диштрикт	
Драме Ђуре Јакшића на позорници и пред форумом позоришне критике	
Неколико генеалошких и биографских података о Ђури Јакшићу	
Ђура Јакшић у Банату	
Сеоске приповетке Ђуре Јакшића	
Радивоје Врховац	171
Ђура Јакшић	203
Милутин Јакшић	218
Милета Јакшић	228
Милан Шевић	236
Жарко Васиљевић	243
Васа Стајић	245
Јован Грчић	251
Алекса Ивић	258
Љубомир Лотић	263
Д-р Никола Милутиновић	282

Белешке: Ђура Јакшић у Летопису Матице Српске. — Преписка Ђуре Јакшића. — Јован Јовановић-Змај - Ђури Јакшићу. — Једна нештампана песма Ђуре Јакшића. — Херман Вендл о Ђури Јакшићу. — Једна анегдота из живота Ђуре Јакшића. — Треће издање целокупних дела Ђуре Јакшића. — Кратак преглед живота и рада Ђуре Јакшића. — Песме Ђуре Јакшића, које се певају. — Ђура Јакшић као педагог. — Ђура Јакшић на италијанском | 300

Уређује Жарко Васиљевић, в. д. секретара Матице Српске, према одлукама Уређивачког Одбора.

Издаје Матица Српска у Новом Саду

Штампарија Дунавске бановине а. д. Нови Сад, 1584-32.